

Vilniaus universiteto Tarptautinio verslo mokykla

Margarita Starkevičiūtė

Augimas ir iššūkiai Lietuvos ekonomika 1990–2012 m.

MONOGRAFIJA

UDK 338(474.5)(091)
St85

M. Starkevičiūtė. Augimas ir iššūkiai. Lietuvos ekonomika 1990–2012 m.: monografija. Kaunas: Technologija, 2013. 152 p.

Monografijoje analizuojama ekonomikos augimo samprata ir veiksniai, apžvelgiamas ekonomikos augimo modelių taikymas formuojant požiūrį į šalių ekonominę politiką. Autorė siekia išsamiau aptarti, kaip ekonominė politika nulemia šalių ekonomikų raidos ypatybes, nagrinėja ekonomikos transformacijos rezultatus ir apibūdina reformų įtaka augimui. Įvertinamas ekonominių reformų procesas ir makroekonominio stabilizavimo priemonės, jų pasireiškimo ypatybės Lietuvoje, aptariamos ES šalies narės ekonominės politikos įgyvendinimo problemos ir pateikiamos rekomendacijos. Autorė analizuoja globalios valdysenos sandorą ir pateikia makroekonominės politikos koordinavimo paradigmą, apimančią metodologinius, institucinius ir socialinius bei kultūrinius veiksnius.

Monografija skirta tyrinėjantiems ir studijuojantiems ekonomikos augimo procesą, jo veiksnius ir šaltinius globalios ekonomikos sąlygomis, norintiems susipažinti su Lietuvos ekonomikos pertvarkos raida ir pamokomis, taip pat visiems besidomintiems Lietuvos ekonomikos politika.

Rekomenduota Vilniaus universiteto Tarptautinio verslo mokyklos Mokslo ir inovacijų komiteto.

Recenzavo: Dr. Egidijus Bikas, Vilniaus universiteto Tarptautinio verslo mokykla, Lietuva
Prof. habil. dr. Antanas Buračas, Vilniaus Mykolo Romerio universitetas, Lietuva
Prof. habil. dr. Romualdas Ginevičius, Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Dr. Aldas Kriauciūnas, Purdue universitetas, JAV
Prof. habil. dr. Ona Rakauskienė, Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

© VU TVM, 2013
© M. Palevičiūtė (viršelis)
© D. Paškevičienė (vidaus maketas)
© e. knyga, 2013

ISBN 978-609-02-0997-4
e-ISBN 978-609-02-0998-1
doi: 10.5755/e01.9786090209981

Turinys

Svarbiausi Lietuvos ekonomikos įvykiai.....	5
Pagrindinės sąvokos.....	6
Pratarmė.....	7
1. Ekonomikos augimo veiksniai ir šaltiniai.....	13
1.1. Ekonomikos augimo samprata ir veiksniai.....	13
1.2. Ekonomikos augimo veiksnių indėlio vertinimas.....	17
1.3. Ekonomikos augimo tvarumo ir kokybės šaltiniai.....	25
1.4. Integracijos įtakos ekonomikai įvertinimo metodologiniai aspektai.....	30
2. Naujos įžvalgos ekonomikos augimo politikoje.....	33
2.1. Ekonomikos augimo modelių privalumai ir trūkumai.....	33
2.2. Pokyčių politikos ekonomika.....	35
2.3. Konkurencingumo didinimo sąlygos.....	40
3. Ekonomikos politika pereinamuoju laikotarpiu.....	44
3.1. Ekonomikos liberalizavimo sąlygos ir rezultatai.....	45
3.2. Ūkio struktūros pokyčių ir privatizavimo įtaka.....	47
3.3. Žinių, socialinių veiksnių ir elgsenos reikšmė.....	56
3.4. Pirminiai reformų rezultatai ir išorės veiksnių įtaka ūkio pertvarkai.....	58
3.5. Pereinamojo laikotarpio ekonominė politika.....	63
3.6. Ekonomikos augimo empiriniai rezultatai.....	74
4. Naujosios Europos Sąjungos šalies ekonominė politika.....	81
4.1. Pasirengimas konkuruoti Europos Sąjungos vidaus rinkoje (2000–2004 m.).....	82
4.2. Ekonominė politika Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare.....	90
4.3. Narystės Europos Sąjungoje pirmieji rezultatai ir nuostatos.....	92
4.4. Empirinis ekonomikos augimo įvertinimas.....	101

5. Makroekonominio stabilizavimo valdysena	106
5.1. Makroekonominio balanso reikšmė ir nesubalansuotumo priežastys	106
5.2. Makroekonominio nesubalansuotumo valdymo problemos	110
5.3. Metodologiniai koordinuoto ekonomikos valdymo iššūkiai	111
5.4. Ekonomikos pasaulinės valdysenos institucinė reforma	114
5.5. Socialinės ir kultūrinės įvairovės įtaka koordinuojant ekonominčius procesus	116
Išvados ir pasiūlymai	119
Literatūra	127
Priedai	135
Summary	148

Svarbiausi Lietuvos ekonomikos įvykiai

- 1990 03 11 Atkurta Lietuvos nepriklausomybė
- 1990 03 01 Įsteigtas Lietuvos bankas
- 1990 11 09 Įsteigta Lietuvos Respublikos valstybinė draudimo įstaiga
- 1990 12 31 Lietuvos bankas perima buvusių TSRS specializuotų bankų Lietuvos padalinių turtą
- 1991 09 01 Pradėtas masinis turto privatizavimas (naudojant investicinius čekius)
- 1991 02 28 Atidaryta pirmoji Lietuvos banko korespondentinė sąskaita užsienyje (Švedijoje)
- 1992 10 01 Įvesti laikini pinigai talonai
- 1992 10 21 Suteikta pirmoji Tarptautinio valiutos fondo paskola
- 1993 06 25 Į apyvartą išleistas litas, santykis – 1 LTL = 100 talonų
- 1993 09 14 Įvyko pirmoji Nacionalinės vertybinių popierių biržos prekybos sesija
- 1994 03 17 Priimtas Lito patikimumo įstatymas ir įsteigta valiutų valdyba, susiejusi litą su doleriu
- 1994 07 19 Išleisti Vyriausybės vertybiniai popieriai (50 mln. LTL, 91 d., 34,99 %)
- 1995 07 04 Priimtas Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas (naudojant pinigus)
- 1995 12 15 Išleistos euroobligacijos (60 mln. USD, 10 %, *Nomura International plc*)
- 1995 12 21 Įsteigtas indėlių draudimo fondas
- 1999 04 06 Išleisti Vyriausybės taupymo lakštai
- 2000 02 15 Pradėtos derybos dėl stojimo į ES
- 2002 02 02 Bazine valiuta paskelbtas euras, santykis – 3,4528 LTL = 1 EUR
- 2004 05 01 Lietuva tapo ES nare
- 2004 05 01 Lietuvos bankas tapo Europos centrinių bankų sistemos nariu

Pagrindinės sąvokos

Augimo modelis – teorinis ekonometrinis modelis, leidžiantis įvertinti ekonomikos augimo procesą, jo veiksnius ir šaltinius

Pereinamasis laikotarpis – politinės ir ekonominės santvarkos pertvarkymo iš centralizuotos administracinės ekonomikos į demokratinės rinkos modelį laikotarpis

Makroekonominis stabilumas – apibūdinamas nedidele ir prognozuojama infliacija, tinkama realių palūkanų norma, stabilia ir tvaria fiskaline politika, konkurencingu ir prognozuojamu realiu valiutos kursu, tvaria mokėjimo balanso padėtimi

Bendras gamybos veiksnių našumas (BGVN) – bendras kapitalo (investicijų) ir darbo našumas

Integracija – dviejų ir daugiau šalių ekonomikų sujungimas į vieną veikiančią sistemą (bendroji vidaus rinka)

Konvergencija – šalių su skirtingu ekonomikos išsivystymo lygiu suartėjimas. ES konvergencijos ataskaitose nagrinėjama, ar šalys atitinka bendrai valiutai įsivesti nustatytus kriterijus

Makroekonominis nesubalansuotumas – ilgalaikis mokėjimų balanso einamosios sąskaitos deficitas ar perteklius

Ekonomikos pasaulinė valdysena – visuotinai priimta tvarka, nustatyta pasauliniu lygiu ir apibrėžianti subjektų veiksmus

Ekonominės politikos koordinavimas – efektyvus keitimasis informacija, pozicijų derinimo procedūros ir būdų, kaip siekti bendrųjų viešųjų gėrybių, numatymas.

Pratarmė

XX a. 9-ajame dešimtmetyje įvykusi Lietuvos ir kitų Baltijos bei Vidurio ir Rytų Europos šalių ekonominės sistemos reforma buvo fundamentalus svarbiausių institucijų funkcijų, nuosavybės formų, įmonių valdymo metodų, įstatymų ir net tarpusavio bendravimo bei požiūrio į darbą pasikeitimas. Ekonominės transformacijos sėkmė priklausė nuo šalių gebėjimo pasinaudoti istorine atmintimi, geografinė padėtimi, kultūriniais ir socialiniais įgūdžiais, atsakant į kiekvienai šaliai iškilusius skirtingus politinius, technologinius ir struktūrinius iššūkius, jų ekonomikos augimą skatinančią terpę. Šalys privalėjo pasirinkti tokią politinės ir ekonominės pertvarkos strategiją, kuri sukurtų reikiamas galimybes taikyti geriausių sukauptą tarptautinę institucijų ir ekonomikos valdymo patirtį.

Lietuva sugebėjo įgyvendinti savo tikslus ir gauti rezultatų, kurie jai leido po 50 metų trukusios okupacijos iš mažai kam žinomos Sovietų Sąjungos Respublikos tapti sparčiai besiplėtojančia Europos Sąjungos šalimi, atradusia savo vietą Europos žemėlapyje. Šis kelias buvo nueitas per gana trumpą, vos poros dešimtmečių laikotarpį ir rodo žmonių drąsą bei pasiaukojimą keisti tiek valstybės, tiek savo asmeninį gyvenimą siekiant atkurti ir modernizuoti valstybę. Reformoms įgyvendinti buvo palankios sąlygos – pereinamojo laikotarpio pradžioje tarp šalies vyriausybės ir jos piliečių veikė nerašytas „socialinis sutarimas“, pagrįstas nuostata, kad būtina įgyvendinti reformas, kurios leistų kuo greičiau atsikratyti komunistinio palikimo šaliai pereinant į rinkos ekonomiką, įtvirtinant nuosavybės, pasirinkimo ir verslo laisves. Kitaip tariant, Lietuvos politiniai vadovai buvo gavę tam tikrą gyventojų pasitikėjimo „kreditą“ pertvarkyti šalies ekonomiką. Visuomenės pasiryžimas vykdyti reformas buvo vienas iš šalies ekonomikos pertvarkos sėkmės priežasčių. Svarbiausias pertvarkos laimėjimas yra pačios funkcionuojančios rinkos ekonomikos sukūrimas Lietuvoje. Iš esmės ir per labai trumpą laiką pakeista visa ūkio sistema, be jokios abejonės, didžiulė sėkmė, nes tuo metu trūko žinių ir pinigų, reformas teko vykdyti vienu metu dirbant ir mokantis.

Lietuva ir kitos Baltijos šalys savo reformas pradėjo būdamos daug sudėtingesnėje politinėje ir ekonominėje padėtyje nei kitos Centrinės Europos pokomunistinės šalys, nes buvo visiškai integruotos į centralizuotą – administracinę Sovietų Sąjungos sistemą. Baltijos šalys neturėjo nei susisiekimo, nei ryšių, nei tiesioginės prekybos su kitomis pasaulio šalimis, neturėjo ir savo finansų sistemos. Visų pirma, reformų procesas reišė atsivėrimą pasauliui ir naujos politinės bei institucinės sistemos, finansų rinkų sukūrimą, ekonomikos modernizavimą ir naujų žinių sukaupimą. Valstybinis sektorius apėmė visas sferas, todėl ekonomika buvo reformuojama vis daugiau

funkcijų perduodant į privačias rankas. Vykdamas reformas buvo naudojamos įvairių šalių ir tarptautinių institucijų, tokių kaip Pasaulio bankas ir Tarptautinis valiutos fondas (TVF), parama. Ši pagalba kėlė ir naujų nematytų iššūkių, nes reikėjo į visumą suderinti su skirtingomis šalimis įgyvendinamus valstybės funkcijų reformų modelius, kurie savo ruožtu dar buvo pritaikomi prie vietos infrastruktūros ir elgsenos standartų. Taip susiformavo unikalus Lietuvos ekonomikos augimo modelis. Pradėjus derybas dėl narystės Europos Sąjungoje (ES) šį modelį reikėjo suderinti su pagrindiniais ES teisiniais principais.

Vienas iš esminių dalykų, kuris būdingas visoms Europos Sąjungos narėms, – tai panaši jų ekonomikų organizavimo tvarka arba, kaip mėgstama sakyti, tai yra rinkos ekonomikos šalys. Nors kiekvienoje iš Europos Bendrijos šalių valstybės vaidmuo ekonominiuose procesuose skirtingas, tačiau varomoji ekonomikos jėga yra privati iniciatyva, kuriai valstybė sudaro sąlygas funkcionuoti ir nustato tam tikras jos veiklos taisykles bei socialines sąlygas. Pereinamuoju laikotarpiu Lietuvos ekonomikos augimo modelis rėmėsi liberalizavimo nuostata, narystė ES skatino daugiau dėmesio skirti efektyvesniam socialinių problemų sprendimui, priderinant šalies modelį prie liberalizuojamo socialinio ES modelio.

Monografijos objektas yra Lietuvos ekonomikos augimas pereinamuoju prie rinkos ekonomikos ir narystės ES laikotarpiu, jo šaltiniai globalios ekonomikos sąlygomis. Monografijos tikslas – remiantis ekonomikos augimo teorija atskleisti Lietuvos ekonomikos augimo veiksnius ir šaltinius, nurodyti šalies ekonominės politikos sėkmingo įgyvendinimo sąlygas, pateikti ekonominės politikos rekomendacijas. Jos uždaviniai:

- ▶ pateikti teorinį požiūrį į ekonomikos augimą,
- ▶ apibrėžti sampratą, išnagrinėti ekonominės raidos etapus ir veiksnius, ekonominės politikos įtaką šalies ekonomikos augimui, atlikti empirinius veiksnių ir konkrečios ekonominės veiklos indėlio į ekonomikos augimą tyrimus taikant pasirinktą šiuolaikinį ekonomikos augimo modelį,
- ▶ atskleisti priežastis, lėmusias Lietuvos ekonomikos pertvarkos spartą ir rezultatus. Įvertinti makroekonominio stabilizavimo procesą,
- ▶ remiantis atliktais teoriniais ir praktiniais tyrimais, nustatyti ekonomikos augimo šaltinius ir pateikti ilgalaiškės ekonominės politikos, skatinančios ekonomikos augimą, nuostatas,
- ▶ įvertinti konkurencingumo šaltinius, nustatyti ekonominės politikos skatinimo priemones, atskleisti elgsenos ir kultūrinių veiksnių įtaką šalies konkurencingumui. Išanalizuoti Lietuvos ekonomikos raidą narystės ES laikotarpiu, apibendrinti narystės ES privalumus ir iššūkius, įvertinti integracijos poveikį šalies ekonomikos augimui,
- ▶ išanalizuoti makroekonominio balanso priežastis, ekonomikos globalios valdysenos institucines ir metodologines prielaidas.

Tyrimų hipotezė – teorinė nuostata, kad ekonomikos augimo modelis yra struktūrinių darbo, kapitalo, technologinės pažangos pokyčių ir išorės procesų sąveikos rezultatas.

Ekonomikos augimo problemos mokslininkus domina seniai. Teorines ekonomikos augimo modelių nuostatas dar XVIII a. pradėjo kurti ekonomikos mokslo pradininkai A. Smithas, D. Ricardas ir R. T. Malthusas. XIX a. daug dėmesio buvo skiriama kapitalo ir investicijų vaidmeniui vertinant ekonomikos augimą, pagelbėjo ekonomisto N. W. Senioro darbai. XX a. augimo teorija buvo plėtojama toliau. Remdamiesi vieno iš moderniosios ekonomikos teorijos pagrindų kūrėjų J. M. Keyneso fundamentaliais darbais, tai atliko mokslininkai R. F. Harrodas (1939), ir E. D. Domaras (1946).

Kuriant šiuolaikinę ekonomikos augimo teoriją daug prisidėjo Nobelio ekonomikos srities premijos laureatai: R. Solow (1956), P. Romeris (1986), M. Olsonas (1997) ir kiti.

Naują impulsą ekonomikos augimo teorijai suteikė spartus Pietų Amerikos ir Pietryčių Azijos šalių augimas ir su tuo susijusios problemos. Besivystančių šalių patirtį savo darbuose apibendrino R. E. Lucasas (1990), R. J. Barro (1991), R. Levine'as (1992), P. Krugmanas (1991), J. Stiglitzas (1994), A. C. Harbergeris (1998).

Paskutinį XX a. dešimtmetį, vykstant fundamentalioms ekonomikos transformacijoms Rytų ir Vidurio Europoje, mokslininkams susidarė unikali galimybė palyginti tų šalių laimėjimus ir įvertinti augimo proceso ypatybes perėjimo iš centralizuotos ekonomikos į rinkos ekonomiką laikotarpiu. Išsamią pereinamojo laikotarpio analizę pateikė lenkų mokslininkai J. Rostovkis (1993), M. Dabrowskis (2000), S. Gomulka (2000), vengrų mokslininkas I. T. Berendas (2000), rusų mokslininkas O. Havrylyshynas (2000). Daug dėmesio pereinamojo laikotarpio rezultatams apibendrinti skyrė tarptautinių institucijų – Tarptautinio valiutos fondo, Pasaulio banko, Europos plėtos ir rekonstrukcijos banko – specialistai.

Lietuvoje pereinamojo laikotarpio ekonomikos raida ir reformų rezultatai yra apibendrinti mokslininkų O. Rakauskienės (2012), E. Vilko (1999), G. Nausėdos (1999), R. Lazutkos (1999), A. Šimėno (1996) darbuose.

Globalizacija ir integracija atskleidė naujų ekonominės plėtos ypatybių, ekonominių teorijų ir jas atitinkančių modelių trūkumų, pasiūlė naujų ekonominių idėjų. Jos apibendrinamos kaip naujo ekonominio mąstymo paradigma.

Naujų iššūkių tiek ES šalims, tiek kitoms pasaulio šalims planuojant ilgalaikę ekonominę plėtrą, užtikrinant finansinio sektoriaus priežiūros normas ir kokybę, iškėlė 2008–2010 m. pasaulinė finansų krizė.

Todėl svarbu moksliniu požiūriu analizuoti vykstančius procesus ir teikti siūlymus, kurie sudarytų teorines ilgalaikio ekonomikos augimo politikos įgyvendinimo prielaidas, padėtų išvengti kritinių situacijų ateityje ir mažintų makroekonominį nesubalansuotumą.

Monografijos loginę struktūrą apibrėžia nustatytam tikslui įgyvendinti išskirtų uždavinių seka, kuri pateikta penkiose pagrindinėse darbo dalyse.

- ▶ **pirmojoje dalyje** nagrinėjama augimo samprata ir raida, apžvelgiami ekonomikos augimo veiksniai ir augimo modelių taikymas formuojant požiūrį į šalių ekonominę politiką; nagrinėjama, kaip ekonominė politika nulemia šalių raidos ypatybes, apibrėžiamos nuostatos, atitinkančios ekonomikos augimo strategiją ir nustatomas empirinio tyrimo modelio, kuriuo remiantis galima įvertinti Lietuvos ekonomikos augimo procesą, kriterijai;
- ▶ **antrojoje dalyje** įvertinamos naujos įžvalgos augimo politikoje, analizuojami ekonomikos pokyčiai, nagrinėjami augimo modelių privalumai ir trūkumai šiuolaikinės ekonomikos sąlygomis, apibūdinamas augimo procesas ir jo etapai, nurodomi šaltiniai, kuriais remiantis galima kurti ilgalaikę ekonomikos augimo strategiją; nagrinėjama, koks vyriausybės planavimo bei kontrolės ir laisvosios rinkos elementų derinys yra palankiausias ekonomikos augimui globalios ekonomikos sąlygomis, nustatomos konkurencingumo didinimo sąlygos ir šaltiniai, pateikiamos rekomendacijos;
- ▶ **trečiojoje dalyje** nagrinėjamos ekonomikos liberalizavimo sąlygos ir rezultatai; įvertinama struktūrinių ir išorės veiksnių įtaka ūkio raidai, nagrinėjami ekonomikos transformacijos rezultatai ir apibūdinama reformų įtaka augimui, įvertinamos makroekonominio stabilizavimo priemonės, jų pasireiškimo ypatybės Lietuvoje ir poveikis ekonomikos augimui, aptariamas ekonomikos augimo procesas šalies apskrityse ir nurodomos priežastys, nulėmusios netolygią regionų plėtrą; taikant pasirinktą augimo modelį, įvertinamas veiksnių ir ekonominės veiklos indėlis į ekonomikos augimą Lietuvoje; pateikiamos rekomendacijos;
- ▶ **ketvirtojoje dalyje** įvertinamas pasirengimas konkuruoti ES vidaus rinkoje, ES šalies narės ekonominės politikos įgyvendinimo ir koordinavimo tarp šalių būdai ir problemos, analizuojama ekonominių sprendimų priėmimo tvarka, integracijos poveikis šalies ekonomikai ir ekonomikos augimo šaltiniai, atliekamas ekonomikos augimo empirinis įvertinimas, pateikiamos rekomendacijos;
- ▶ **penktojoje dalyje** remiantis naujais augimo teorijos atradimais nustatomos nederinamumo atsiradimo priežastys ir valdymo problemos, analizuojama globalios valdysenos sandara, aptariama ekonomikos pasaulinės valdysenos reforma, pateikiama makroekonominės politikos koordinavimo mokslinė paradigma, apimanti metodologinius, institucinius ir socialinius bei kultūrinius veiksnius, pateikiamos rekomendacijos.

Darbe taikyta lyginamoji sisteminė mokslinės literatūros analizė, ekonometriniai tyrimo metodai, pasiremta įmonių vadovų apklausa ir statistinių duomenų bei teisinių aktų analize.

Mokslinės literatūros analizė monografijoje buvo atlikta siekiant įvertinti ekonomikos augimo teorijos raidą, pagrindinius ekonomikos augimo veiksnius, apibendrinti empirinių tyrimų pereinamosios ekonomikos šalyse rezultatus ir pasirinkti ekonomikos analizei tinkamą augimo modelį.

Ekonometriniai skaičiavimai, taikant pasirinktą augimo modelį, atlikti siekiant įvertinti augimo veiksnių indėlį į ekonomikos augimą.

Įmonių vadovų požiūris į augimo veiksnius įvertintas remiantis raštiška apklausa, atlikta pagal monografijos autorės parengtą anketą ir *Eurostato* rekomenduojamą metodiką, padedant Lietuvos statistikos departamentui.

Monografijoje apžvelgus pasaulio mokslininkų pateiktas teorines ekonomikos augimo nuostatas, apibrėžta teorinė tvaraus ekonomikos augimo globalios ekonomikos sąlygomis paradigma, nustatytos ekonomikos augimo strategijos gairės, leidžiančios sumažinti nesubalansuotos makroekonomikos keliamas problemas, pasiūlyta ir teoriškai pagrįsta augimo veiksnių empirinių tyrimų metodika, įvertintos augimo proceso ypatybės, **nustatytas augimo veiksnių, kapitalo, darbo ir BGVN indėlis į augimo procesą** ir ekonominės veiklos indėlis į ekonomikos augimą, apibendrinta reformų patirtis ir nustatyti ekonomikos augimo šaltiniai pereinamuoju ir narystės ES laikotarpiu, įvertintos tarptautinių ir ES institucijų pasiūlytos Lietuvai makroekonominio stabilizavimo priemonės, jų trūkumai ir privalumai bei įtaka augimo procesui, taip pat sukurtas konceptualiai naujas teorinis ir metodologinis pagrindas plėtoti savarankišką, skatinančią augimą šalies ekonominę politiką, pateikta ekonominės politikos strategija, pagrįsta ekonomikos augimo šaltiniais, kurie nustatyti tokie: pirma, ūkio struktūros pasikeitimas – mažai efektyvaus žemės ūkio ir pramonės sektoriaus dalis sumažėjo, o dinamiškesnio paslaugų sektoriaus dalis išaugo kuriantis naujoms privačioms įmonėms, antra, žinojimo ir gebėjimų struktūros pasikeitimai – įgyta žinių ir įgūdžių dirbti konkurencingos rinkos ekonomikos sąlygomis, socialinis sutarimas tarp Vyriausybės ir piliečių pagrįstas reformų būtinumo nuostata, trečia, institucinės struktūros pasikeitimai – rinkos ekonomikai reikalingų institucijų sukūrimas, suderinimas su ES institucine sistema ir konvergencijos efektas, makroekonominis stabilumas ir reformų suderinamumas bei kompleksinis pobūdis.

Akademiniu lygiu darbo rezultatai vertingi dėstant makroekonomikos ir valstybės finansų kursus bei kitus dalykus, susijusius su augimo procesais ir ekonomikos modernizavimu.

Monografijos praktinę naudą sudaro augimo proceso globalizacijos sąlygomis teorinis apibendrinimas ir pateiktos bendrosios ES ekonominės pozicijos atstovavimo globaliame pasaulyje gairės, pasiūlyta augimo strategijos metodologija gali būti naudojama augimo politikai rengti ir biudžetui sudaryti, remiantis atliktais tyrimais parengtas paskaitų ciklas „Ekonomikos augimo veiksniai Lietuvoje“.

Rašant monografiją, buvo remtasi:

- ▶ mokslininkų atliktais teoriniais ir empiriniais augimo modelių tyrimais;
- ▶ tarptautinių, ES institucijų ir užsienio mokslininkų paskelbtais darbais apie ekonomikos stabilizavimą ir augimo procesą išsivysčiusiose ir besivystančiose šalyse, taip pat tyrimais, apibendrinančiais pereinamojo dešimtmečio reformų rezultatus pokomunistinėse šalyse;

- ▶ tarptautinių, ES institucijų ir organizacijų atliktais Lietuvos ekonomikos tyrimais;
- ▶ tarptautinių, ES institucijų statistikos leidiniais, Statistikos departamento informaciniais leidiniais, Lietuvos nacionalinių sąskaitų ataskaitomis, didžiausių šalies įmonių finansinėmis ataskaitomis ir Lietuvos banko mokėjimų balanso duomenimis;
- ▶ Lietuvos autorių paskelbtais darbais apie ekonomikos pertvarką ir valstybės ekonominę politiką;
- ▶ įmonių vadovų apklausų duomenimis.

Darbą sudaro pratarmė, penkios dalys, išvados ir pasiūlymai, literatūros sąrašas, priedai ir santrauka anglų k. Darbo apimtis – 152 puslapiai.

1

Ekonomikos augimo veiksniai ir šaltiniai

1.1. Ekonomikos augimo samprata ir veiksniai

Ekonomikos teorijos kontekste ekonomikos augimas apibūdinamas kaip ilgalaikis šalies turto didėjimas, besivystančiose šalyse šis procesas įvardijamas kaip ekonomikos plėtra.

Mokslininkai seniai stengėsi paaiškinti, kodėl ekonomika auga ir kokios yra augimo tempų skirtumų įvairiose šalyse priežastys. Šių tyrimų tikslas buvo sukurti ekonomikos modelius, kurie padėtų nustatyti ekonomikos augimo skatinimo priemones ir šaltinius.

Augimo procesą tirti remiantis gamybos funkcija dar XVIII a. pirmasis pasiūlė britų mokslininkas A. Smithas. Jo nuomone, didžiausią įtaką ekonomikos augimui (g_v) turėjo gyventojų skaičiaus didėjimas (g_L), taip pat augimas priklausė ir nuo investicijų (g_K), žemės plotų augimo (g_T) ir bendro našumo augimo (g_I).

Tokia A. Smitho augimo proceso vizija tapo klasikinio augimo modelio etalonu, išreiškiamu šia formule:

$$(g_v) = f(g_I, g_K, g_L, g_T). \quad (1)$$

Gyventojų skaičiaus didėjimą ir investicijas, A. Smitho nuomone, lemia tiek esami pragyvenimo šaltiniai (kurie gali būti panaudoti padidėjusiai darbo jėgai išlaikyti), tiek santaupų norma, o žemės plotų didėjimas priklausė nuo naujų žemių kolonizacijos. Nors tuo metu technologinė pažanga buvo suprantama kaip žemės derlingumas, britų mokslininkas savo modelyje technologinę pažangą interpretavo šiek tiek plačiau – vadovaudamasis nuostata, kad darbo pasidalijimas (specializacija) paspartina augimo tempą.

Savo veikalė „Wealth of Nations“ (1776) A. Smithas pažymėjo, kad specializacija pakelia našumą, nes padeda darbininkams lavinti įgūdžius atliekant savo specifines užduotis ir skatina juos ieškoti veiksmingesnių būdų, kaip tas užduotis atlikti. Ši mokslininko pastaba neprarado svarbos iki mūsų dienų.

A. Smithas taip pat manė, kad augimą skatina tarptautinė prekyba bei mašinų ir įrenginių tobulinimas, nes dėl šių veiksnių didėja darbo pasidalijimas. Pats darbo pasidalijimas yra apribotas rinkos dydžio (taip veikia masto ekonomika), o jam padidėjus, plečiasi ir rinka, tai savo ruožtu sudaro sąlygas tolesniam darbo pasidalijimui ir tolesniam ekonomikos augimui.

Taigi, A. Smitho nuomone, augimas yra savaime stiprėjantis procesas, nes jam būdinga pagal mastą didėjanti grąža, o jo tempą nulemia pajamų pasiskirstymas, nes kapitalistų santaupos sukuria investicijas, vadinasi, yra ir augimo šaltinis. Be to, jis įžvelgė kapitalo grąžos įtaką santaupoms: šalies kapitalo fondui didėjant, grąža mažėja, nes stiprėjanti kapitalo konkurencija nulemia darbininkų darbo užmokesčio didėjimą.

Nors A. Smitho modelis pagrįstas didėjančių grąžų koncepcija, mokslininkas augimą traktavo ne kaip amžinai besitęsiantį procesą, bet kaip turintį ribas ekonominę reiškinį. Jis nustatė, kad augimo viršutinė ir žemutinė augimo riba yra stacionarios būklės valstybė, kai gyventojų skaičiaus didėjimas ir kapitalo sukauptas yra lygus nuliui.

Vėliau šį modelį modifikavo kiti mokslininkai (D. Ricardas, T. Malthusas, N. Senioras) ir įvairiai interpretavo ekonomikoje susiklostančius priklausomybės ryšius ir augimo veiksnių pasireiškimo ypatybes.

Pateikdamas argumentus, prieštaraujančius A. Smitho optimistinei ekonominio augimo koncepcijai, T. Malthusas papildė ekonomikos mokslą dviem naujomis sąvokomis – nedarbo ir mažėjančio ribinio našumo. Šios sąvokos tapo pamatiniais moderniosios ekonomikos teiginiais.

A. Smithas ekonomikos augimo procesą interpretavo optimistiškai. Jo nuomone, augimo procesas vyksta „dorybingais“ ciklais, o T. Malthusas šią viziją neigė. Jis pabrėžė, kad atsiradusios problemos, kurios buvo konceptualiai apibendrintos kaip „mažėjančių grąžų“, „nedarbo“, „gyventojų pertekliaus“, dorybingą ciklą pavers ydingu gyventojų skaičiaus augimo ciklu ir galų gale jis nusistovės skurdžios stacionarios būklės valstybėje.

XIX a. ekonomistas N. Senioras vienas iš pirmųjų apibrėžė kapitalo įtaką ekonomikos augimui. Be to, jis atskleidė, kaip veikia kapitalo paklausos ir pasiūlos procesas: investicinio kapitalo paklausa atsiranda todėl, kad dėl jo padidėja našumas, o kapitalo pasiūlą riboja vadinamoji „laiko pirmenybė“. N. Senioras atkreipė dėmesį, kad žmonės investuoja tik tada, kai tikisi, kad už gautas ateityje lėšas galės nusipirkti daugiau prekių ir paslaugų. Šią nuostatą mokslininkas pavadino „laiko pirmenybe“, ribojančia

investicijų pasiūlą. Gyventojai skirs lėšų paskoloms teikti tik tokiu atveju, jei palūkanų norma bus pakankamai didelė, kad įveiktų „laiko pirmenybės“ poveikį.

Šie ekonomistai augimą laikė egzogeniškai nulemtą, todėl teigė, kad vyriausybės politika daro nedidelę įtaką augimo procesui.

XX a. , naują ekonomikos augimo modelį, kur augimo procesas buvo glaudžiai susietas su kapitalo kaupimu, pasiūlė, remdamiesi J. Keyneso teoriniais teiginiais, vadina- mieji Kembridžo keinsistai – R. Harrodas ir E. Domaras. Šie mokslininkai nustatė, kad ekonomikos augimas priklauso nuo kapitalo didėjimo, o pastarasis – nuo santaupų ir jų dalies, skiriamos investicijoms. Jie pirmieji įvertino valstybės fiskalinės politikos vaidmenį ekonomikos augimui.

R. Harrodas (1939) savo darbuose pateikė naują koncepciją apie du ekonomikos augimo tempo aspektus.

R. Harrodas nurodė, kad ekonomikos augimas priklauso nuo kapitalo didėjimo, o pastarasis – nuo santaupų ir jų dalies, skiriamos investicijoms. Kadangi verslininkai siekia pelno, tai pelnas savo ruožtu riboja investicijas – verslininkai linkę investuoti tik į tai, kas yra pelninga. Verslininkų lūkesčiai, susiję su pelnu, nulems augimo tempą, kurį mokslininkas pavadino „garantuotu“.

Darbo jėgos pasiūla ir jos našumas taip pat riboja augimo tempą. R. Harrodo nuo- mone, gyventojų skaičiaus didėjimo ir darbo našumo kilimo tempų suma sudaro „natūralų augimo tempą“. Norint sustabdyti nedarbo didėjimą, reikia, kad paklausa didėtų tokiu pat tempu kaip ir gyventojų skaičius, plius darbo našumo padidėjimas. Mokslininko nuomone, tik atsitiktinumas gali lemti tai, kad abu augimo tempą ribo- jantys veiksniai sutaptų, nes dažniausiai jie nesutampa. Jei natūralus augimo tempas bus didesnis nei garantuotas augimo tempas, investicijos ekonomikos augimą apri- bos, o ekonomikos augimas savo ruožtu ribos nedarbo didėjimą. Kita vertus, jei ga- rantuotas augimo tempas bus didesnis nei natūralus, verslininkams bus sunku rasti tinkamų investicinių galimybių. Apibendrinant buvo daroma išvada, kad ekonomines problemas sukelia natūralių ir garantuotų augimo tempų neatitikimas.

Tokias nuostatas R. Harrodas suformavo remdamasis J. Keyneso sukurta teorija, kuri teigė, kad investicijos yra vienas iš visuminės paklausos veiksnių, o visuminė paklau- sa yra susijusi su bendroju produktu (arba visumine pasiūla) per multiplikatorių. Bendriausia forma keinsistinę prekių rinkos pusiausvyrą galima išreikšti tokia lygtimi:

$$Y = (1/s)I; \quad (2)$$

čia Y – pajamos; s – ribinis polinkis taupyti (multiplikatorius yra $1/s$); I – investicijos.

E. Domaras (1946) pasiūlė panašią teoriją, todėl ekonominėje literatūroje šis modelis yra žinomas kaip Harrodo ir Domaro augimo modelis. Tačiau Harrodo ir Domaro ty- rimai atskleidė, kad investicijos padidina ekonomikos pajėgumą ir savaime pakeičia

prekių rinkos pusiausvyrą. Mokslininkų nuomone, jei visuminė paklausa didės tokiu pačiu tempu kaip didėja bendrasis ekonomikos produktas, tai augs ir stacionarios būklės valstybės ekonomika.

Ši nuostata tapo atskaitos tašku plėtojant dabar gerai žinomą koncepciją apie vadinamuosius peilio ašmenis – kai augimas yra lėtesnis nei garantuotas augimo tempas, sukuriamas pajėgumų perteklius, t. y. ekonomikos našių pajėgumų augimas pralenkia visuminės paklausos didėjimą. Šis pajėgumų perteklius pats savaime skatina įmones investuoti mažiau ir nulemia investicijų mažėjimą, o tai vėl sulėtina paklausos didėjimo tempą ir kitame etape nulemia dar didesnį pajėgumų perteklių.

Jei augimas yra spartesnis nei garantuotas augimo tempas, paklausa didėja greičiau negu našūs ekonomikos pajėgumai. Pajėgumų trūkumas skatina verslininkus investuoti, bet tai savaime reiškia ir paklausos didėjimą, todėl pajėgumų pradeda trūkti dar labiau. Kadangi paklausa visada vienu žingsniu lenkia pasiūlą, remiantis Harrodo ir Domaro modeliu buvo padaryta išvada, kad didėjant paklausai ir produktui vienodu tempu, t. y. jei paklausa didėja garantuotu tempu, ekonomika neišvengiamai arba auga, arba žlunga.

Atlikta ankstyvųjų augimo modelių analizė parodė, kad augimo proceso tyrimai, kuriant įvairius augimo modelius, įvardijo tuos pačius pagrindinius ekonomikos augimo veiksnius – darbą, kapitalą ir našumą. Teorinės diskusijos vyko dėl šių veiksnių sąveikos ir juos lemiančių vidaus ir išorės sąlygų.

Ir A. Smithas, ir T. Malthusas pripažino ir kapitalo (investicijų) indėlio svarbą ekonomikos augimui, tačiau jų modeliuose jis buvo tik veiksnių nulemtas kintamasis, tad investicijoms teko nedidelis vaidmuo. Vėlesni kitų mokslininkų darbai parodė investicijų įtaką ekonomikos augimui, tačiau tik XX a. ketvirtajame dešimtmetyje sukurtame britų mokslininkų Harrodo ir Domaro modelyje ekonomikos augimas buvo glaudžiai susietas su kapitalo kaupimu. Šios nuostatos suformavo naują požiūrį į valstybės ekonominę strategiją, kai daug dėmesio pradėta skirti fiskalinei politikai, nes remiantis ja buvo galima padidinti šalies santaupų normą ir investicijas.

Bet skirtingi įvairių šalių ekonomikų augimo tempai akivaizdžiai parodė, kad ekonomikos augimo procesas yra daug sudėtingesnis, nei įsivaizdavo ankstyvųjų ekonomikos augimo modelių kūrėjai. Tai paskatino mokslininkus pamėginti įvertinti veiksnių indėlį į ekonomikos augimą.

1.2. Ekonomikos augimo veiksnių indėlio vertinimas

JAV mokslininkai R. Solow ir T. Swanas, ieškodami atsakymo į klausimą, kodėl skiriasi įvairių šalių ekonomikos augimo tempai, sukūrė neoklasikinį augimo modelį. Jis leido įvertinti augimo procesą ne vien tik kapitalo sukauptumo aspektu, bet ir kitais požūriais, kartu tapo atsvara R. Harrodo pasiūlytomis teorinėms nuostatoms.

R. Solow, kaip ir kiti mokslininkai, visuminę pasiūlą išreiškęs per gamybos funkciją $Y = F(K, L)$, mėgino nustatyti pastovias grąžas tokiai masto ekonomikos funkcijai, kuri būtų Cobb-Douglas formos. Šią formą parodo tokia lygybė:

$$Y = AK^{\alpha}L^{1-\alpha}; \quad (3)$$

čia A – technologijos konstanta; K – kapitalas; L – darbas; α yra tarp 0 ir 1.

Lygybei suteikus augimo išraišką, ji atrodytų taip:

$$g(Y) = g(A) + \alpha g(K) + (1 - \alpha)g(L); \quad (4)$$

čia $g(Y) = (\Delta Y/\Delta t)/Y$, taip pat ir kitų kintamųjų.

Visuminės paklausos didėjimą lemia veiksnių indėlio augimas: kapitalo $g(K)$ ir darbo augimas $g(L)$ bei technikos pažanga $g(A)$. Padarius prielaidą, kad technikos pažangos nėra, t. y. $g(A) = 0$, galima teigti, kad produkto augimą lemia tik kapitalo ir darbo indėlio didėjimas. Esant visiškam užimtumui, darbo indėlio augimą egzogeniškai lemia natūralios biologinės sąlygos. Jis išreiškiamas gyventojų skaičiaus didėjimo tempu n , t. y. $g(L) = n$.

Tokiu atveju lieka tik vienas nepriklausomas kintamasis – tai kapitalo indėlio augimas $g(K)$. Kas jį lemia? Tikrasis keinsistinis modelis parodytų kapitalą kaip finansinių sąlygų funkciją. Tačiau R. Solow atsisakė keinsistinės struktūros ir priežastinius ryšius interpretavo vadovaudamasis neoklasikinės makroekonomikos taisyklėmis, t. y. tvirtino, kad investicijos atsiranda iš santaupų. Darant prielaidą, kad $S = I$, priežastinius ryšius galima nustatyti neoklasikiniu požiūriu „santaupos nulemia investicijas“, priešingai keinsistiniam teiginiui „investicijos nulemia santaupas“. R. Solow nustatė, kad santaupos atsiranda namų ūkiams renkantis: vartoti ar taupyti.

Tada pasirenkama, kad $Y = C + S$, o $S = Y - C$. Toliau paprasčiausiu būdu, nekreipdamas dėmesio į šio sprendimo aplinkybes, R. Solow tiesiog darė prielaidą, kad namų ūkiai taupo tam tikrą savo pajamų dalį. Taigi galima parašyti, kad $S = sY$, kur s – polinkis taupyti (arba $s = 1 - c$, kur c – polinkis vartoti).

Tai ir yra R. Solow sukurto modelio esmė – santaupų norma (s) ir produkto dydis pats savaime nulemia, kiek yra kapitalo ekonomikoje. Jei produktas didėja, natūraliai padidėja bendros santaupos, o kartu padidėja ir kapitalo fondas.

R. Solow savo modelyje augimo procesą analizuoja tik pastovios būklės valstybės sąlygomis. (Aut. past. – Pastovios būklės valstybė – tai tokia valstybė, kurios ekonomikoje vidutinis kapitalo ir darbo santykis (K/L) yra pastovus)

Tokiomis sąlygomis pastovus kapitalo ir darbo santykis (k) priklauso nuo trijų parametrų: santaupų normos (s), gyventojų skaičiaus didėjimo (n) ir technikos pažangos tempo (q). Keičiant parametrus, būtų gautas ir naujas santykis k^* . Akivaizdu, kad pasirinkus optimalius parametrų dydžius, galima nustatyti tokį kapitalo ir darbo santykį, kuriam esant ekonomika vystytųsi sparčiausiai.

Pagrindinės neoklasikinių ekonomistų darbų išvados trumpai gali būti apibūdinamos taip: jei nėra techninių pasikeitimų, pastovios būklės valstybės augimo tempas yra lygus gyventojų skaičiaus didėjimo tempui. Santaupų normos didėjimas laikinai padidina ekonomikos augimo tempą. Esant naujai pastovumo būklei, augimo tempas išlieka nepakitęs, bet didėja produkto dalis, tenkanti vienam gyventojui. Vykstant technologiniams pokyčiams, produktas vienam gyventojui didėja tokiu pačiu tempu kaip ir technikos pažanga.

Remdamiesi šiais teiginiais, neoklasikinės teorijos šalininkai sukūrė savo požiūrį į šalių konvergencijos procesą. Buvo nustatyta, kad egzistuoja tam tikri pastovūs ekonomikos augimo ryšiai, kurie gali būti užmegzti, kai santaupų grąžos norma pasiekia konkurencinį optimalumą (Solow, 1956 ir 1957). Jei dviejose šalyse yra vienodas gyventojų skaičiaus augimo tempas, tokia pati santaupų norma ir galimybė pasinaudoti tokia pačia technologija, šios šalys galiausiai pasieks tokį patį pajamų lygį. Taigi neturtingos šalys yra neturtingos todėl, kad jos turi mažiau kapitalo, bet jei jų santaupų norma būtų tokia pati kaip ir turtingų šalių ir jei jos turėtų tokią pačią technologiją, galiausiai jos pasivytų turtingas šalis.

Be to, jei šalių santaupų norma yra nevienoda, tuomet, vadovaujantis neoklasikine teorija, pastovios būklės valstybės sąlygomis jos pasieks skirtingus pajamų lygius, bet jei jų technikos pažangos ir gyventojų skaičiaus didėjimo tempas yra vienodas, jų ekonomikos augimo tempas bus toks pat.

Neoklasikinė hipotezė buvo pagrįsta prielaida, kad neturtingesnių rinkų ekonomika turi tendenciją vystytis greičiau negu turtingesnių. Kitaip sakant, tų šalių pajamų lygis galėtų konverguoti, nes kapitalo investicijos grąžos norma didesnė neturtingesnėse šalyse negu turtingesnėse. Tai galėtų skatinti kapitalo įplaukas į neturtingesnes šalis, didintų bendrąjį produktą (BVP) ir nacionalines pajamas, mažintų grąžos normą, kol ji pasiektų pasaulinę pusiausvyrą.

Remiantis neoklasikine augimo teorija, pastovios būklės valstybės augimo tempas yra egzogeninis, tad šalys su tokiais pačiais technologijos ir gyventojų skaičiaus didėjimo tempais galiausiai priartėja prie tokio paties pastovios būklės valstybės augimo tempo, nors valstybės pajamų lygis gali ir skirtis.

Tačiau realiame pasaulyje daugelis neturtingų šalių su didelėmis investicijų grąžos normomis nepasizymėjo aukštu ekonomikos augimo tempu, o įvertinus riziką, grąžos normos nebuvo pakankamos, kad paskatintų kapitalą peržengti valstybės sienas daugiau nei saujelėje pirmaujančių besivystančių ekonomikų (Lucas, 1990; Pritchett, 1997).

Kitas svarbus aspektas, kuriuo ekonomikos augimo teoriją papildė neoklasikiniai ekonomistai, – tai, kad jie sugebėjo įvertinti ekonomikos augimo veiksmų indėlį į bendrojo šalies produkto didėjimą. Pirmasis tokius skaičiavimus, remdamasis savo sukurtu augimo modeliu, atliko R. Solow.

BVP augimo tempas $\Delta Y/Y$ gali būti išreikštas kaip suma bendro gamybos veiksmų našumo kilimo tempo $\Delta A/A$, ir veiksmų indėlio didėjimo tempo $\Delta f(L,K)/f(L,K)$. Dariant prielaidą, kad veiksniai yra apmokami pagal jų ribinio produkto vertę, lygybę galima išreikšti ir taip:

$$\Delta Y/Y = \Delta A/A + W/P \Delta L/Y + R/P \Delta K/Y; \quad (5)$$

čia W – nominalusis darbo užmokestis; R – nominalusis nuomos mokestis; P – bendras kainų indeksas. Tą pačią lygtį galime perrašyti taip:

$$\Delta Y/Y = \Delta A/A + WL/PY \Delta L/L + RK/PY \Delta K/K; \quad (6)$$

čia WL/PY arba b – pajamų dalis, kuri mokama kaip darbo užmokestis; RK/PY arba a – dalis, tenkanti kapitalo savininkams.

R. Solow atlikti empiriniai tyrimai leido nustatyti, kad JAV dalys, tenkančios darbu ir kapitalui, atitinkamai sudaro 0,7 proc. ir 0,3 proc., o produkto ir kapitalo santykis sudaro 1/3. Vadinasi, 1 proc. BVP galėjo būti padidintas pakėlus 1 proc. našumą arba 1,4 proc. – užimtumą, arba 3,3 proc. – investicijas. Kadangi parametras (a) buvo mažas, tai buvo nustatyta, kad investicijų didinimas nėra labai veiksmingas būdas padidinti BVP, tenkantį vienam gyventojui.

Remdamasis 1909–1949 m. JAV ekonominių duomenų analize, neoklasikinio augimo modelio kūrėjas JAV mokslininkas R. Solow nustatė, kad 87,5 proc. produkto prieaugio, tenkančio vienam gyventojui, gali būti priskirta augimo likučiu, arba technikos pažangai, o 12,5 proc. prieaugio – padidėjusiam kapitalo suvartojimui. Vėlesni tyrimai irgi patvirtino, kad daugiau kaip 50 proc. JAV ekonomikos augimo priklauso nuo efektyvumo didėjimo.

Deja, taikant Solow modelį, nebuvo galima įvertinti efektyvumo indėlio, nes technikos pažanga buvo apskaičiuojama kaip likutis, nustačius kitų veiksmų indėlį. Nors pagal Solow augimo formulę kapitalo padidėjimo įtaka bendram ekonomikos augimui yra palyginti nedidelė, technikos pažanga neįsivaizduojama be naujų investicijų – kapitalo įtaka reiškiasi ir technologiniais pokyčiais.

Neoklasikiniam ekonomistams XX a. viduryje nustačius, kad šalyse, kurių ekonomika nuolat auga, tik nedidelė dalis augimo buvo nulemta investicijų, o daug didesnė ir svarbesnė sudedamoji ekonomikos augimo proceso dalis yra vadinamasis augimo likutis. Vėlesniuose tyrimuose jie visą dėmesį skyrė, kad nustatytų veiksnius, darančius įtaką augimo likučiui. Neoklasikiniai ekonomistai teigė, kad likutį lemia technologinių inovacijų sąlygojamas procesas. Bet tada kilo klausimas, kaip atsiranda inovacijos? Žinoma, technologinės inovacijos gali atsirasti investuojant į mokslinius tyrimus. Tada kyla klausimas: jei investicijoms yra būdinga mažėjanti grąža, ar tai būdinga ir investicijoms į mokslinius tyrimus? Taigi, remiantis vien neoklasikine teorija, nepavyko surasti būdų, kaip paskatinti inovacijas ir paspartinti ekonomikos augimo tempą bei pakelti gyvenimo lygį.

Neoklasikinių augimo modelių tyrimas parodė: norint paskatinti ekonomikos augimą, reikia žinoti, kas spartina technikos pažangą arba inovacijas. Tačiau neoklasikiniai modeliai, būdami egzogeniniai, neleido įvertinti vyriausybės ekonominės politikos įtakos technikos pažangai arba inovacijoms, o juos taikant, nepavyko paaiškinti šalių augimo tempų skirtumų.

Todėl 1980 m. pasirodė naujos A. Smitho „dorybingo ciklo“ (augimas sudaro prielaidas dar didesniai augimui) versijos. Naujieji ekonomikos augimo teorijų kūrėjai pasiūlė dorybingą inovacijų ciklą: darbo našumo kilimas gali sukurti sąlygas pelningesnėms investicijoms į mokslinius tyrimus ir plėtrą, o tai savo ruožtu lems dar didesnę našumo kilimo tempą, dar daugiau naujų atradimų ir t. t. Taigi inovacijos yra pateikiamos kaip nenutrūkstamas procesas. Šios rūšies augimo teorijos atskaitos taškas yra teiginys, jog inovacijos atsiranda kaip ekonominių įvykių rezultatas. Ekonominėje literatūroje toks procesas apibūdinamas kaip endogeninis, todėl šios teorijos yra vadinamos endogeninių inovacijų, arba endogeninio augimo, teorijomis.

Terminas „endogeninis“ perimtas iš botanikos mokslo. Endogeninis – kilęs iš vidaus ar atsirandantis kažko viduje kaip ląstelė motininės ląstelės viduje. Egzogeniniu požiūriu visuomenė yra didžiulis organizmas, kurio viduje inovacijos atsiranda atsitiktinai ir nereguliariai bei neplanuotai, o endogeninio augimo teorija pagrįsta teiginiu, kad vyriausybės politika ir ekonominiai veiksmai paprastai laikui bėgant pradeda daryti įtaką ekonomikos augimo tempui, todėl jos šalininkai ieško sprendimų, leidžiančių tam įvykti, t. y. paprasčiausiai teigia, kad ekonomika pradeda augti sistemos viduje, paprastai – valstybėje. Endogeninė augimo teorija pagrįsta nuostata, kad ekonomikos augimo procesas yra endogeninis reiškinys.

Endogeninio augimo modeliai atsirado ekonomikos mokslui siekiant atsakyti į klausimą, kodėl pramoninių šalių ekonomikos yra pasiekusios daug aukštesnį išsivystymo laipsnį negu šimtmetį. Šį pasiekimą buvo galima paaiškinti technikos pažanga. Intelektinio kapitalo (angl. *human capital*) didėjimas (efektyvesnė darbo jėga, kuri pati taip pat yra naujų švietimo technologijų produktas) buvo įvardytas kaip kita augimo priežastis.

Tradicinės ekonomikos augimo teorijos šalininkai daugiausia dėmesio skyrė prekybai, kuri, jų nuomone, buvo pagrindinė augimo paskata. Endogeninės augimo teorijos atstovai daugiausia domėjosi švietimo, mokymosi dirbant ir naujų technologijų plėtros poveikiu pasaulio ekonomikai. Tradiciniai neoklasikiniai modeliai nurodo, kad prekyba turi įtakos augimui. Liberalias idėjas propaguojantys ekonomistai teigė, kad laisvesnės prekybos sąlygos skatina spartesnę prekybos plėtrą ir didesnį ekonomikos augimo tempą. Jų nuomone, eksporto nulemta plėtra prasiskverbia į visus ekonomikos sektorius ir pamažu, bet neišvengiamai, visos šalys pasiekia tą patį išsivystymo lygį.

Tačiau, kaip teisingai pastebėjo endogeninės teorijos šalininkai, minėtos teorijos neįvertino, kad globalizacijos sąlygomis kapitalas tampa labai mobilus ir užsienio savininkai gali valdyti beveik visą kiekvienos šalies eksporto sektorių, o svarbiausia – gali išvežti didesnę savo pelno dalį ir taip daryti įtaką šalių plėtros procesui. Būtent taip ir įvyko daugelyje besivystančių šalių.

Kitas aspektas, kurio nepastebėjo neoklasikinės teorijos šalininkai, yra vadinamasis priklausomumas – hierarchiškas ir išnaudotojiškas transnacionalinių korporacijų vaidmuo globalios ekonomikos sąlygomis: pasaulio mastu ekonomika auga, bet tai vyksta netolygiai ir mažiau išsivysčiusių šalių sąskaita, jos tampa vis priklausomesnės nuo pasaulio finansinių sostinių.

Endogeninio augimo teorija pagrįsta globalizacijos proceso kritika. Ji padeda suprasti, kokią ekonominę politiką reikia vykdyti šalims, vykstant pasaulinės ekonomikos globalizavimui, ir kokios papildomos priemonės (tarkim, švietimas ir perkvalifikavimas, teisiniai aktai) leidžia atsispirti transnacionalinių korporacijų spaudimui bei gauti nacionalinių pajamų prieaugį.

Vienas iš pirmųjų darbų, kuriame technikos pažangą mėginta apibūdinti endogeniniu požiūriu, buvo Nobelio premijos laureato K. Arrow (1962) pastangos inkorporuoti koncepciją „mokymasis dirbant“. Jo nuomone, kuo daugiau žmonės praktikuojasi atlikti tam tikrą darbą, tuo geriau jie jį atlieka, o dėl to kyla darbo našumas.

K. Arrow idėjas vėliau plėtojo D. Levhari (1966) ir E. Sheshinskis (1967). Šių mokslininkų nuomone, žinių lygis pats savaime yra našus veiksnys, kuris priklauso nuo buvusių investicijų lygio. Be to, kiekviena įmonė mokosi ir iš kitų įmonių, kaip ir iš savo, investicinės veiklos. Taigi tam tikros įmonės darbo našumas yra didėjančių visuminių kaupiamųjų investicijų pramonėje funkcija. Platesne prasme, žinios, kurias įgyja darbo jėga, išreiškiamos per kapitalo funkciją; žinios, įgytos per vieną dieną, parodo per tą dieną sukurtą produktą.

Šių ankstyvųjų mokymosi dirbant modelių esmę galima apibendrinti labai paprastai. Įmonės veiklai ekonomikoje būdinga pastovi pagal mastą grąža, o padvigubinus darbo ir kapitalo indėlių, esant tam pačiam žinių lygiui (laikomam įmonės konstanta), padvigubės ir sukuriamas produktas. Tačiau dėl investicijų padidėjęs įmonės kapita-

las pakelia žinių lygį ir kitur. Taigi bendras ekonomikos funkcionavimas sudaro prielaidas vis didėjančiai grąžai.

Pateikiant žinias kaip gamybos funkcijos veiksni, didėjanti grąža tampa savaime suprantamu ir neišvengiamu reiškiniu, nes, dvigubėjant visų materialių veiksnių indėliui, našūs procesai, kai žinių lygis pastovus, turi padvigubinti produktą. Kai žinios kinta (taip pat ir dėl didėjančio kapitalo indėlio), grąža automatiškai didėja.

P. Romeras sukūrė naują augimo teoriją, kad galėtume nuodugniau suprasti šiuolaikinėje ekonomikoje vykstančius procesus. Vienas iš žinomiausių XX a. ekonomikos augimo teoretikų P. Romeras (1986, 1989) savo darbuose vadovavosi „mokymosi dirbant“ koncepcijos kūrėjų pateiktais argumentais ir subrandino naujovišką endogeninio augimo modelį. Ir jo modelyje žinios buvo interpretuojamos kaip indėlis į gamybos funkciją, o konkurencinė pusiausvyra dėl išorės veiksnių įtakos – kaip atitinkanti didėjančią visuminę grąžą. Tačiau esminis P. Romero analizės skirtumas nuo anksčiau pateiktų modelių yra tas, kad, jo požiūriu, žinioms yra būdingas didėjantis ribinis našumas.

Tradiciniai augimo modeliai pagrįsti teorine mažėjančios grąžos nuostata; investicijų grąžą ir pajamų vienam gyventojui augimo tempą jie pateikia kaip mažėjančią kapitalo, tenkančio vienam gyventojui, funkciją. Šiais modeliais teigiama: jei nevyksta technologiniai pokyčiai, esant pusiausvyrai pastovios būklės valstybėje pajamos vienam gyventojui pasiekia konstantą ir nedidėjant pajamoms.

P. Romero sukurtu modeliu apibūdinama priešinga augimo perspektyva. Net pasiekus konkurencinę pusiausvyrą, pajamos, tenkančios vienam gyventojui, ir kapitalo grąža gali didėti be ribų. Svarbu pažymėti, kad P. Romero modelyje naujos žinios – pagrindinis ilgalaikio augimo veiksnys – atsiranda dėl investicijų į technologinius tyrinėjimus, kurių grąža mažėja. Vadinasi, padvigubinus investicijas į technologinius tyrimus, žinios dvigubai nepadidės, be to, žinių padidėjimui įtakos turi ne tik įmonės investicijos. Naujų žinių sukūrimas vienoje įmonėje padidina ir kitos įmonės žinias, nes žinių sklaidos apriboti neįmanoma. O dėl padidėjusio žinių lygio produkcijos gamybai būdinga didėjanti grąža arba, kitaip tariant, žinias parodo didėjantis ribinis našumas.

P. Romeras akivaizdžiai įrodė, kad trys pagrindiniai jo modelio elementai – išorinis poveikis, didėjanti grąža gaminant produkciją ir mažėjanti grąža kuriant naujas žinias – atitinka konkurencinę pusiausvyrą. Be to, remiantis teiginiu, kad investicijų į technologinius tyrinėjimus grąža mažėja, galima nustatyti optimalią viršutinę ribą (privataus investuotojo požiūriu) kuriančiai žinias investicinei veiklai. Taigi, endogeninis technologinis pokytis yra apibūdinamas kaip racionalių, siekiančių padidinti pelną ekonomikos subjektų žinių įgijimas. O tai reiškia, kad tinkamos mokesstinės ar fiskalinės iniciatyvos gali juos paskatinti imtis aktyvesnių veiksmų, o vyriausybės politika gali daryti įtaką ekonomikos augimo tempui.

Pagrindinis P. Romero sukurtos naujos augimo teorijos privalumas yra tas, kad ji padėjo nuodugniau suprasti šiuolaikinėje ekonomikoje vykstančių procesų esmę. P. Romero realus pasaulis – tai daugybės neištirtų galimybių visuomenė, kur gebėjimas bendrauti ir prekiauti daugeliui žmonių leidžia apsieisti naujų žinių „kruopelėmis“ ir atlikti milijonus naujų atradimų. O svarbiausia, kad žmonės yra pačios rinkos skatinami daryti atradimus ir dalytis informacija. Remiantis nauja augimo teorija, galima teigti, kad visos natūraliai pasaulyje egzistuojančios galimybės liktų nepanaudotos, jei nebūtų sukurta daugelio žmonių pastangų koordinacijos ir motyvacijos sistema, t. y. – rinka.

Ši sistema augimo ir pažangos procesą traktuoja visiškai kitaip, negu anksčiau buvo įsivaizduojama. Įmonių ar šalių vadovams nereikia sėdėti ir laukti, kol atsiras koks nors naujas išradimas, kuris nulems technologinius pokyčius. Jie patys gali imtis tam tikrų veiksmų, kad tai tikrai įvyktų. Vadovams taip pat nereikia lūkuriuoti, kol naujas didelis atradimas automatiškai paskatins ekonomikos augimą. Jie gali priimti sprendimus, kurie dėl jau padarytų atradimų sparčiau didintų pajamas. Užtuot skyrus daug lėšų ir dėmesio įmonėse sukurti didelių naujovių, reikia taip suderinti šalies institucijų darbą, kad nauji maži ir dideli sprendimai būtų priimami nenutrūkstamai. Sukūrus tokią palankią inovacijoms aplinką, įmonės ir šalys plėtojasi greičiau. Per ilgesnį laikotarpį net šiek tiek didesnis augimo tempas nulemtų didžiulius gyvenimo lygio skirtumus.

Taigi, P. Romero nuomone, idėjos ir inovacijos, o ne darbas ir kapitalas yra pagrindiniai veiksniai, nulemiantys šiandieninės informacinės visuomenės ekonomikos augimą. Negalima sukurti daugiau ekonominės vertės, tik nuolat gaminant vis tuos pačius daiktus. Padidinti produkto vertę galima tik surandant kitokius, vertingesnius materialinių išteklių panaudojimo būdus. Kadangi yra aibė neatskleistų atradimų, augimui ribų taip pat nėra.

Pasinaudoti visais šių atradimų privalumais galima tik keičiant susiklosčiusią darbo ir gyvenimo tvarką, nors šie pokyčiai kartais gali būti labai skausmingi. Taikant naujoves, gali paaiškėti, kad darbininkų įgūdžiai neatitinka pasikeitusių sąlygų, todėl įmonė gali bankrotuoti, o darbuotojai gali netekti darbo. Taigi, remiantis naująja augimo teorija, darbo praradimas nėra netinkamo elgesio rezultatas, bet neišvengiamas šalutinis augimo ir pokyčių proceso efektas.

Remiantis P. Romero teorija, pajamoms, tenkančioms vienam gyventojui, susilyginti įvairiose šalyse prielaidų nėra. Mažiau išsivysčiusių šalių ekonomikos augimo tempai gali būti mažesni negu išsivysčiusių šalių, taigi ir skirtumas tarp turtingų ir neturtingų šalių gali didėti.

Ir iš tiesų, įvertinus didėjančią ribinį kapitalo našumą išsivysčiusiose šalyse, kapitalas ir investicijos gali persiliesti iš neturtingų šalių į turtingąsias, ši tendencija ypač ryški gali būti mažose ekonomikose. Todėl, įvertinus žinių svarbą, mažose šalyse norint paskatinti ekonomikos augimą, reikia plėtoti ekonominę integraciją, ekonomines sąjungas ir bendras rinkas.

Be to, jei pagrindinis augimo veiksnys yra intelektinis kapitalas, tai skirtingą šalių ekonomikos augimo tempą lemia tai, kad vienoje šalyse to kapitalo yra mažiau, o kitose – daugiau. Todėl besivystančioms šalims svarbu integruotis ne su tomis šalimis, kur yra daug gyventojų, bet su tomis, kurios turi daug intelektualinio kapitalo. O ekonomikos augimą galima paspartinti sukūriant šalies politiką, skatinančią investicijas į naujus mokslinius tyrimus, užuot skatinus investicijas į materialųjį turtą arba bent subsidijuojančias bendrojo intelektualinio kapitalo kaupimą (švietimą).

Kurdamos savo strategiją pagal endogeninį augimo modelį, besivystančios šalys įgauna ir kitų privalumų, nes šiam augimo modeliui nereikia didelių investicijų į technologiją. Kiekviena šalis gali skatinti inovacijų procesą paprasčiausiai sudarydama palankias sąlygas intelektualiam kapitalui kauptis ir tobulėti.

Be to, endogeninio augimo teorija kaip strategija remdamosi šalys gali kurti pasaulinę informacinę visuomenę, naudotis palyginti pigiomis priemonėmis ir, įsigalint ekonomikos globalizavimui, neleisti savęs išnaudoti transnacionalinėms korporacijoms.

Alternatyvūs pasiūlymai, endogeniškai įvertinantys technologinius pokyčius, buvo pateikti H. Uzawa (1965), R. Lucaso (1988) ir vėlesniuose P. Romero darbuose. Mokslininkų atliktos analizės tikslas buvo nustatyti, koks ekonomikos sektorius specializuojasi kuriant idėjas. Darbo rezultatai parodė, kad naujos idėjos generuojamos mokslinių tyrimų sektoriuje, kuriam reikia intelektualinio kapitalo kartu su esamu žinių lygiu, siekiant įgyti naujų žinių. Naujos žinios padidina našumą ir yra prieinamos kitiems sektoriams beveik veltui.

Vėlesni tyrimai padėjo sustiprinti vyriausybės vaidmenį ir sukaupti intelektualinį kapitalą. R. Kingo ir S. Rebelo (1990) darbas buvo įvertinta mokesčių politikos įtaka intelektualinio kapitalo didėjimui. Stebėdami nevienodus šalių ekonomikų augimo tempus, jie darė prielaidą, kad dviejų sektorių endogeninio augimo modelio kontekste valstybės politika gali paveikti įsigyjant kapitalo materialiąja ir intelektine forma. Mokesčių ir tarifų kliūtys gali stabdyti šalies dalyvavimą tarptautinėje kapitalo rinkoje ir naujų žinių įsisavinimą. Taigi net nedideli mokesčių tarifų pakeitimai gali arba paspėti spąstus augimui (nulinio augimo pastovios būklės šalys), arba nulemti labai didelį ekonomikos augimą.

Jei prekybos kliūtys bus labai didelės ir nauji išradimai negalės peržengti šalių sienų, tada paskata siekti inovacijų sumažės ir technologinė pažanga pasaulyje sulėtės.

Bendras endogeninių modelių bruožas yra tas, kad visi jie pabrėžia intelektualinio kapitalo svarbą augimui. Intelektinio kapitalo kaupimas yra daug svarbesnis už fizinio kapitalo sukaupimą. Visi šie modeliai pripažįsta, kad mokslinio tyrimo darbai yra optimalūs, nes jie laisvai prieinami visiems. Todėl vyriausybėms vertėtų tokius tyrimus finansuoti, nors yra sudėtinga nustatyti, kuriuos konkrečiai mokslinio tyrimo darbus reikia paremti.

Endogeninių modelių analizė parodė, kad jais remiantis sunku nustatyti sąlygas, sudarančias palankią aplinką intelektiniam kapitalui kauptis, ypač – ekonominės transformacijos metu.

1.3. Ekonomikos augimo tvarumo ir kokybės šaltiniai

Egzogeninio ir endogeninio augimo teorijų autoriai pateikė du galimus augimo paaiškinimus ir pabrėžė pažangių idėjų pasiūlos svarbą, tačiau laikėsi nuostatos, kad pramoninė revoliucija tik tada galėjo pereiti į modernaus augimo laikotarpį, kai buvo padaryta pakankamai naujų atradimų. Kitaip tariant, remiantis šiomis teorijomis, šalies nacionalinių pajamų didėjimas ir gyvenimo lygio kilimas priklauso nuo mokslo plėtros. Bet pastarąjį dešimtmetį sparti pasaulinio ūkio ir šalių konvergencijos raida atskleidė mokslininkams ir kitas priežastis, turėjusias įtakos ekonomikos augimui. Reformų eiga Rytų Europos šalyse parodė, kad negalima sukurti konkurencingos rinkos paprasčiausiai panaikinant komunizmą ir užtikrinant, kad vyriausybė nesikištų į ekonomiką, vadinasi, klestinti rinkos ekonomika nesusikuria savaime. Tokiai ekonomikai atsirasti reikia atitinkamų institucijų, kurios išsivysčiusiose šalyse yra įprastos, bet besivystančiose šalyse jų nėra sukūrusios.

Politinių institucijų ir socialinių požiūrių evoliucijos įtaka augimui nagrinėjama pasitelkiant vadinamuosius politinės ekonomijos augimo modelius, ekonomikos moksle susiformavo net nauja tyrimų kryptis – institucinė ekonomika.

Vienas iš politinės ekonomijos augimo modelių pradininkų yra JAV mokslininkas Mancuras Olsonas. Jis savo darbuose teigia, jog abi ankstesnės teorijos darė neteisingas prielaidas, kad šalys (ir strategijos kūrėjai) visada efektyviausiai panaudoja išteklius ir turimas technologijas. Jo nuomone, daugelis šalių yra neturtingos paprasčiausiai todėl, kad iššvaisto didžiulius išteklius. Taip neracionaliai ištekliai naudojami dažniausiai tose šalyse, kur institucinės nuosavybės teisių apsaugos ir teisinės santvarkos pagrindas yra silpnai išplėtotas ir neišvengiamai asocijuojasi su aukštu korupcijos laipsniu.

Institucinės ekonomikos ir politinės ekonomijos modelių kūrėjų nuomone, Vakarų ir Rytų Europos šalių išsivystymo lygio skirtumų negalima paaiškinti tik tuo, kad šios šalys turėjo nevienodas galimybes pasinaudoti pasaulio technologijų naujovėmis. Dažniausiai idėjos ir technologijos, kuriomis naudojasi turtingiausios šalys, prieinamos ir besivystančioms šalims. Ir jei neturtingos šalys įstengia sukurti tinkamas institucijas, tada, naudojantis naujausiomis technologijomis, joms pavyksta pasiekti spartų ekonomikos augimo tempą, o kitose besivystančiose šalyse, pavyzdžiui, NVS, nors ir turinčiose tokių pačių galimybių pasinaudoti naujausiomis technologinėmis idėjomis, augimo likutis, arba našumas, didėja daug lėtesniu tempu.

Todėl nevienodų ekonomikos augimo tempų įvairiose šalyse negalima paaiškinti tik tradicinių veiksnių (darbo ir kapitalo) indėlio didėjimu ar skirtingomis galimybėmis pasinaudoti technologiniais laimėjimais. Politinės ekonomijos augimo modeliai atskleidžia, kad sėkmingai besivystančių šalių institucinė sankloda – teisinės, organizacinės schemos, ekonominė politika – skiriasi nuo tų šalių, kurių ekonomika išgyvena recesiją. Todėl šių teorijų kūrėjų nuomone, nors darbo, kapitalo ir žinių indėlis daro įtaką augimui, svarbiausias ekonomikos augimo veiksnys yra valstybės institucijos.

Šios institucijos reikalingos tam, kad būtų užtikrintos asmens laisvės, o individams ir jų sukurtoms bendrovėms atsivertų galimybės pasiekti geriausių rezultatų įgyvendinant savo sumanymus ir kuo našiau dirbti palaikant naudingus prekybos ryšius. Individo noras investuoti ar taupyti priklauso nuo nuosavybės teisių apsaugos lygio – ar jis galės sėkmingai disponuoti įsigytu turtu.

Tos pačios nuostatos taikytinos ir vertinant galimybes vykdyti finansinio tarpininkavimo veiklą ar plėtoti prekybą: tik sudarius individams ar įmonėms teisingas sąlygas pasirašyti sutartis ir sukūrus prielaidas, užtikrinančias tų sutarčių įgyvendinimo bešališką teisinę priežiūrą, ši veikla duos naudos. Privati ekonomika taip pat negalės tinkamai panaudoti savo potencialo, jei nebus teisinių aktų, leidžiančių steigti saugias ribotos atsakomybės akcines bendroves, nes daugelį verslo idėjų galima įgyvendinti tik drauge, o ne pavieniui. Jei nėra teisinės bazės, apsaugančios autoriaus teises į išradimus ar sumažinančios verslo riziką perdraudimo ar ateities sandoriais, rinkos ekonomika taip pat negalės sėkmingai funkcionuoti.

Politinės ekonomijos modelių autorių nuomone, nemažą įtaką ekonomikos augimui turi ir šalies politinė sistema. Kaip rodo praktika, diktatoriški režimai tam tikrą laiką gali užtikrinti asmens teises, kurių reikia, norint sėkmingai plėtoti veiklą konkurencinėje rinkoje, todėl taip valdomų šalių ekonomikos tam tikrais laikotarpiais auga. Tačiau kadangi rinkos dalyviai nežino, kiek ilgai valdys vienas ar kitas diktatorius ir kas bus jam pasitraukus, jie neinvestuoja tiek, kiek investuotų, jei žinotų, kad tokios sąlygos bus visą laiką. Tik pastovios ir išplėtos demokratijos šalyje tikima, kad siekiant ekonomikos klestėjimo, asmens teisės yra reikalingos ir bus užtikrintos, o nuosavybės ir sutartinių teisių įgyvendinimo perspektyvos yra lengvai prognozuojamos. Nors tokiose šalyse kapitalo grąža paprastai yra nedidelė, jo ten netrūksta. Todėl šalys, kuriose tenka daugiausia pajamų vienam gyventojui, yra pastovios demokratijos šalys.

M. Olsono ir kitų mokslininkų nuomone, ankstesnės augimo teorijos institucijų vaidmens neįvertinto, nes vyriausybės veiksmuose slypi tam tikras dualizmas. Jei vyriausybės nėra, stiprus individas gali pats fiziškai valdyti tam tikrą turtą, bet užtikrinti, kad įstatymų būtų laikomasi, socialiai įgaliotųjų nėra, t. y. be vyriausybės nėra privačios nuosavybės apsaugos, taip pat nėra galimybių įgyvendinti teises, susijusias su sutarčių, akcinių bendrovių ar patentų įstatymais. Besivystančiose šalyse neoficialus sektorius sudaro nemažą dalį ekonomikos, bet paprastai jis yra mažiau našesnis, negu turėtų būti, nes dirbantys individai teisiškai neapginti.

Kita vertus, be vyriausybės neįmanoma įsivaizduoti asmens teisių įgyvendinimo garantijų, vis dėlto didžiausia grėsmė šioms teisėms yra pati vyriausybė. Tik vyriausybė gali atimti nuosavybę arba vienpusiškai pakeisti sutarties sąlygas, arba sudaryti kliūtis prekybos plėtrai.

Todėl stabilų ekonomikos augimo tempą galima pasiekti tik tuomet, kai vyriausybė yra pakankamai stipri, o jos veiklos tęstinumas nėra kvestionuojamas, bet kartu jos veiksmai yra taip reglamentuoti, kad ji savo galių negalėtų panaudoti asmens teisėms pažeisti. Besivystančioms šalims taip pat gana sudėtinga sukurti veiksmingas ir nekorumpuotas didelio masto valstybines bei gamybos institucijas. Susidurdamos su korupcija ir biurokratija, neturtingos šalys paprastai konkurencinėje kovoje pralaimi turtingesnėms šalims, nes, neturėdamos didelių veiksmingų institucijų, negali pasinaudoti tais privalumais, kuriuos suteikia masto ekonomika. Tą patį galima pasakyti apie biurokratijos įtaką kreditų, draudimo ir žemės rinkoms.

Gerai funkcionuojančių privačių ir valstybinių institucijų sėkmingam verslui reikia ir todėl, kad jos sumažina aptarnavimo, informacijos ir kitas išlaidas. Daugumai neturtingų verslininkų paskolos sunkiai prieinamos, nes jie neturi užstato, o paskolų garantijos yra labai mažos, palyginti su didelėmis jų administravimo išlaidomis. Deja, būtent tokių institucijų ir nėra Rytų Europos valstybėse. M. Olsono nuomone, šiose šalyse lėtą ekonomikos augimo tempą lemia ir tai, kad jose atsiranda interesų grupių, siekiančių gauti iš vyriausybės įvairių privilegijų ir kurti kartelinę rinką.

Prie politinės ekonomijos augimo modelių plėtotės prisidėjo ir kitas JAV mokslininkas Rossas Levine'as. Veikale „Teisė, finansai ir ekonomikos augimas“ (1997) jis nustatė ryšį tarp šalies teisinės bazės bei finansų sektoriaus išsivystymo ir ekonomikos augimo. Jo atliktos analizės duomenimis, palyginti su šalimis, kuriose teisinė bazė neužtikrina kreditorių įsipareigojimų vykdymo, šalyse, kuriose kreditorių teises gina įstatymas, yra geriau išplėtotas finansinio tarpininkavimo sektorius. Finansinio sektoriaus plėtrai įtakos turi ne tik įstatymai, bet ir teisiniai aktai, reglamentuojantys sutarčių sudarymo tvarką. Šalyse, kuriose sutarčių (tarp jų ir vyriausybinų) teisė įgyvendinama veiksmingai, finansinio tarpininkavimo paslaugos yra daug efektyvesnės negu šalyse, kuriose tokių sąlygų nėra.

Be to, šalies finansų rinkų plėtrai įtakos turi ir įmonių finansinės atskaitomybės patikimumas. Šalių, kuriose įmonės skelbia reguliarias ir patikimas finansines ataskaitas, finansinio tarpininkavimo sektorius yra geriau išplėtotas. R. Levine'o tyrimų duomenys rodo ir tai, kad teisinė ir administracinė bazė, sutarčių įgyvendinimo tvarka, įmonių informacijos atskleidimas – egzogeniniai finansinio sektoriaus išsivystymo lygio rodikliai, yra tiesiogiai susiję su ekonomikos augimo tempu. Teisinės sistemos tobulinimas, kuris daro teigiamą įtaką finansų sektoriaus plėtrai, spartina ir ilgalaikį ekonomikos augimą.

Panašias išvadas, taikydamas išplėstinę neoklasikinio augimo modelio versiją, padarė ir prof. Robertas J. Barro (1999). Savo analizę jis atliko remdamasis labai paprasta augimo lygtimi:

$$\Delta(y) = f(y, y^*); \quad (7)$$

čia Δy – produkto, tenkančio vienam gyventojui, augimo tempas; y – dabartinis produkto, tenkančio vienam gyventojui, lygis; y^* – produkto, tenkančio vienam gyventojui, lygis ateityje.

Remiantis neoklasikiniu modeliu, mažėjanti kapitalo kaupimo grąža rodo, kad ekonomikos augimo tempas $\Delta(y)$ yra atvirkščiai susijęs su jos išsivystymo lygiu y . R. Barro lygybėje ši savybė galioja sąlygiškai vertei y^* .

Esant pajamų lygiui y , didėjant augimo tempui $\Delta(y)$, didėja ir y^* . Savo ruožtu y^* priklauso nuo vyriausybės politikos ir institucijų kokybės. Pavyzdžiui, geresnis nuosavybės teisių gynimas, mažesni rinkos iškreipimai padidina y^* , vadinasi, padidina $\Delta(y)$ duotajam y . Panašiai, jei žmonės linkę daugiau dirbti ir taupyti bei turėti mažiau vaikų, tada y^* didėja ir atitinkamai duotajam y didėja $\Delta(y)$.

Pagal R. Barro modelį vyriausybės politikos pagerinimas pradžioje padidina augimo tempus $\Delta(y)$, o paskui pamažu padidina pajamų, tenkančių vienam gyventojui, lygį. Didėjant pajamoms, dėl mažėjančių grąžų augimo tempas $\Delta(y)$ pagaliau pasiekia dydį, atitinkantį ilgalaikį technikos pažangos (neoklasikiniuose modeliuose ją lemia išorės veiksniai) augimo tempą. Tada per ilgą laikotarpį pagerėjusi politika turės įtakos pajamų, tenkančių vienam gyventojui, lygiui, o ne jų didėjimo tempui. Bet kadangi pereinamasis laikotarpis yra labai ilgas, vyriausybės politikos pokyčių įtaka augimo procesui yra ilgalaikė.

Apibendrinamas 100 šalių ekonomikos raidos 1960–1995 m. rezultatus, R. Barro nustatė, kad BVP augimas yra neigiamai susijęs su vyriausybės vartojimo (išreikšto išlaidomis švietimui ir nacionalinei gynybai) ir BVP santykiu, bet teigiamai susijęs su apibendrinančiu indeksu, parodančiu teisinės sistemos kokybę bei intelektualio kapitalo, išreikšto mokslo metais, vidutiniškai tenkančiais suaugusiam asmeniui vidurinėje ir aukštojoje mokykloje, dydžiu.

Visi šie naujai atsiradę politinės ekonomijos modeliai nors ir nustatė naujus veiksnius, darančius įtaką ekonomikos augimo tempui, bet kartu mokslininkams iškėlė ir naujų klausimų. Jei teisinės bazės skirtumai paaiškina šalių poliarizaciją į turtingas ir neturtingas šalis (Olsonas), kodėl tuomet viename šalyse yra geresnė teisinė bazė ir geriau apsaugotos asmens teisės negu kitose? Jei vyriausybės politika galima paaiškinti šalių ekonominio augimo skirtumus (Barro, Levine'as), kodėl tada viename šalyse geresnė vyriausybės politika, o kitose – blogesnė?

Atsakymus į šiuos klausimus galima rasti naujausiuose ekonomikos augimo teoretikų darbuose. Pastarojo meto politinės ekonomijos teoretikai nevienodus šalių raidos rezultatus aiškina remdamiesi visuomenės poliarizacijos ir socialinio konflikto mastu. Kadangi didžiausia poliarizacija visuomenėje yra tarp klasių ir etninių grupių, tai, JAV mokslininko W. Easterly nuomone, stipri vidurinė klasė padeda pasiekti visuomenės socialinį sutarimą ir nulemia spartų tos šalies ekonomikos augimo tempą. Mokslinin-

kų atlikta analizė leidžia teigti, kad ekonominis nuosmukis, kurį pereinamojo laikotarpio pradžioje patyrė Vidurio ir Rytų Europos šalys, gali būti paaiškintas buvusios vidurinės klasės išnykimu ir lėtu naujos vidurinėsios klasės atsiradimu.

Šalyse, kuriose skirtumai tarp turtingųjų ir vargšų yra dideli, daugiau dėmesio skiriama lėšų paskirstymui, o šalyse, kuriose nėra socialinės priešpriešos, visa energija nukreipiama siekiui padidinti pajamas. Be to, netolygiai paskirstytos pajamos nulemia didesnę visuomenės poliarizaciją. Vadinasi, kiekvienai šiai grupei naudos yra tik iš žinių, sukauptų tam tikros klasės viduje, nes naujos žinios plinta lėčiau. Naujausi politinės ekonomijos modeliai atskleidė, kad didesnė pajamų dalis, tenkanti vidurinei klasei, ir mažesnė etninė poliarizacija yra empiriškai susijusi su didesnėmis gyventojų pajamomis, spartesniu augimo tempu, geresniu švietimu ir sveikatos apsauga, tinkamesne ekonomine politika ir mažesniu politiniu nestabilumu.

Apibendrinant naujausių ekonomikos augimo teoretikų darbus, galima daryti išvadą, kad, skatinant pereinamojo laikotarpio šalių ekonomikos augimą, skirtingai nei išsivysčiusiose šalyse, daugiau dėmesio vyriausybės politikoje reikia skirti tinkamos socialinės ir institucinės bazės kūrimui.

Nors mokslininkai seniai ieškojo atsakymo, kaip užtikrinti ilgalaikį ekonomikos augimą, tačiau ekonomikos augimo kokybė ir jo įtaka aplinkai pradėta vertinti vėliau. Prieš daugiau negu penkiasdešimt metų E. Phelpsas pasiūlė „auksinę kaupimo“ taisyklę, nurodančią, kiek žmonės turi dirbti, taupyti ir investuoti šiandien, kad ateities kartos gyventų ne blogiau negu anksčiau. Ši taisyklė išreiškiama tokia formule:

$$P_t = Ae^{pt}K_t^\alpha N_t^{1-\alpha}, \text{ kur } p = \alpha\lambda + (1-\alpha)\mu; \quad (8)$$

čia P – gamyba; A – techninė pažanga; K – kapitalas; N – darbo jėga; λ – kapitalo augimas; μ – darbo našumo augimo tempas; α – santykinis kapitalo indėlis; t – laikas.

Anot E. Phelps, aukso amžius reiškia dinaminę pusiausvyrą, kai gamyba ir kapitalas auga eksponentiškai tuo pačiu tempu, todėl kapitalo ir gamybos santykis yra pastovus. „Einant aukso amžiaus keliu, natūralaus augimo sąlygomis, investicijų tempas lygus konkurencingai pelningumo normai“ (Phelps, 1961). Ši pasiūlyta taisyklė tebėra ekonominių skaičiavimų pagrindas, bet jos aprėptis ir interpretacija keičiasi priklausomai nuo demografinės padėties, nes pasirinkdama, koks ekonomikos augimo kelias yra geresnis, kiekviena karta atsižvelgia tik į vartojimo dydį, kurį galima pasiekti (Phelps, 1961).

1.4. Integracijos įtakos ekonomikai įvertinimo metodologiniai aspektai

Kalbant apie integracijos įtaką augimui, reikia išsiaiškinti kai kurias sąvokas. Visų pirma reikėtų atkreipti dėmesį į tai, ar įtaka yra nuolatinio (laikinojo) pobūdžio, ir į statinį bei dinaminį jos efektą. Vienas iš pirmųjų integracijos įtaką augimui pradėjo tyrinėti B. Balassa (1961) darbe apie dinaminius integracijos efektus „The Theory of Economic Integration“. Šio mokslininko nuomone, integracijos dinaminiai efektai atsiranda plėtojantis vidaus ir išorės masto ekonomijai, spartesnei technologijos pažangai dėl masto ekonomijos atsiradimo mokslo tiriamųjų darbų srityje, didėjant konkurencijai, mažėjant netikrumui, dėl mažesnės kapitalo pritraukimo kainos susijungusiose finansų rinkose. XX a. aštuntojo dešimtmečio viduryje susidomėjimas integracijos įtaka augimui padidėjo, buvo paskelbta daug naujų šios srities darbų: R. E. Baldwin ir E. Seghezos (1996) „Growth and European Integration. Towards an Empirical Assessment“, taip pat M. Henreksono, J. ir R. Torstenssonų (1997) „Growth Effects of European Integration“ ir kt. Analizuojant integracijos įtaką augimui, galima naudoti arba neoklasikinius, arba endogeninius augimo modelius. Pagal neoklasikinę teoriją integracija ir kiti instituciniai veiksniai neturi įtakos valstybės augimo tempui, kuris priklauso tik nuo egzogeniškai apibrėžiamos technologinės pažangos. Kapitalo indėlio ir darbo našumo augimas ir pusiausvyra lemiami pastovaus technologinės pažangos tempo. Instituciniai pasikeitimai keičia investicijų normą arba jų efektyvumą, bet tai turi tik laikiną įtaką augimui ir po pereinamojo laikotarpio grįžtama prie pastovaus valstybės lygio. Taigi neoklasikinė teorija atmeta pastovią integracijos įtaką augimui, bet pripažįsta jos statinį ir dinaminį poveikį. Statinis efektas turi tris pagrindinius šaltinius: mažesnes prekybos sąnaudas, padidėjusią konkurenciją ir išaugusį veiksmų mobilumą, todėl pirmajame etape gamybos augimas yra didesnis esant tam pačiam veiksmų indėliui. Dinaminis efektas pasireiškia, kai didesnė gamyba, esant pastoviai investicijų normai, lemia didesnes investicijas ir kapitalo indėlį, o tai savo ruožtu lemia tolesnį gamybos didėjimą.

Endogeninės augimo teorijos požiūriu, esant tam tikroms sąlygoms, integracijos įtaka augimui gali būti nuolatinė. Endogeniniai augimo modeliai, nagrinėjantys integracijos įtaką, gali būti dviejų rūšių: modeliai su pastoviu technologijos indėliu ir modeliai su kintamu technologijos indėliu, lemiamu endogeniškai. Remiantis pirmuoju modeliu, pastovus augimo efektas atsiranda darant prielaidą, kad integracija padidina technologijos indėlį. Antrosios grupės modeliai savo ruožtu gali būti suskirstyti į modelius, pripažįstančius masto ekonomijos įtaką, ir modelius, nepripažįstančius masto ekonomijos įtakos. Dauguma endogeninių augimo modelių įvertina masto ekonomijos įtaką, o tai reiškia, kad didesnė valstybė jaučia didesnę teigiamą integracijos įtaką augimui. Tokios nuomonės laikosi žinomi mokslininkai P. Romeras, G. Grossmanas, E. Helpmanas ir kiti. Juk dviejų panašių ekonomikų integracija gali būti vertinama kaip ekonomijos masto padidėjimas. Žmogiškasis kapitalas, dirbantis abiejose šalyse, generuoja žinias, integracija leidžia pasireikšti masto efektui mokslo tyrimų srityje, tačiau tai nereiškia, kad dėl integracijos atradimų padvigubėja. Šių

modelių kritikų teigimu, ESPO šalių pokario patirtis liudija, kad ekonomikos augimo tempas išliko pastovus, nors darbuotojų mokslo tyrimo sektoriuje daugėjo.

Atsakant į pateiktą kritiką buvo sukurti endogeniniai modeliai, kuriuos taikant neat-sižvelgiama į masto ekonomijos įtaką, o remiamasi nuostata, kad indėliui, besikau-piančiam mokslo tyrimų darbų srityje, būdinga mažėjanti grąža, bet tyrimai tampa vis sudėtingesni.

Apibendrinant įvairių ekonomikos požiūrių mokslininkų atliktus integracijos efekto tyrimus, galima išskirti dvi augimo rūšis:

- ▶ integracijos skatinamas augimas dėl techninės pažangos,
- ▶ integracijos skatinamas augimas dėl investicijų.

ES mokslininkų empiriniai tyrimai rodo, kad vidutinis BVP vienam ES gyventojui būtų penktadaliu mažesnis, jei nuo 1950 m. nebūtų vykęs integracijos procesas. 2/3 šio efekto yra susijusios su prekybos režimo liberalizavimu, o 50 proc. Europos integra-cijos efekto yra nulemta bendros rinkos.

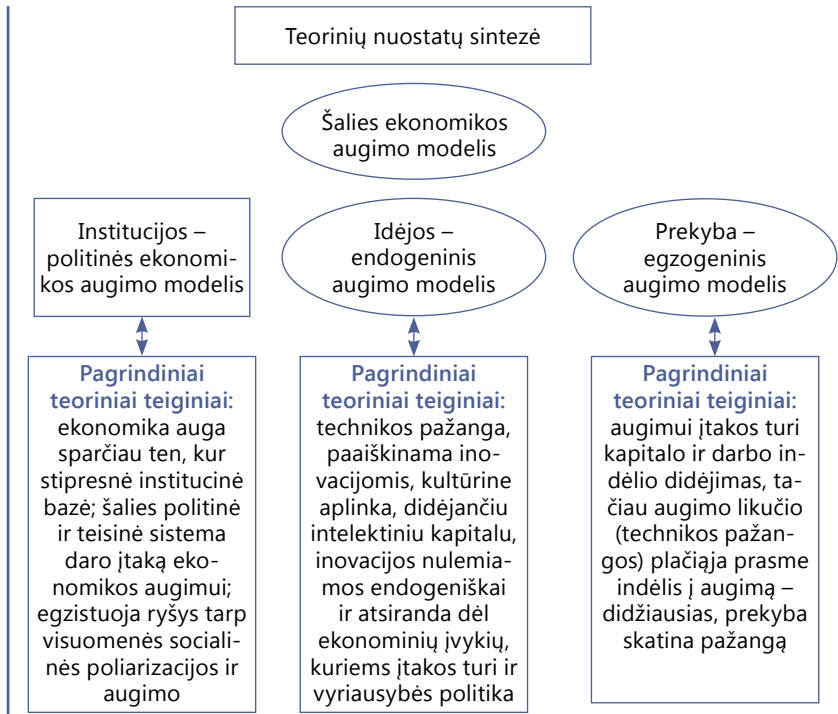
Rekomendacijos

Įsigilinus į ekonomikos augimo teorijų esmę, pradedant A. Smithu ir toliau analizuo-jant egzogeninius ir endogeninius augimo modelius, matyti, kad visus juos vienija požiūris į ekonomiką kaip į sudedamąją sistemą ir, visų mokslininkų nuomone, šis kompleksiškas turi įtakos našumo bei ekonomikos augimui. Teorinių nuostatų tyrimas parodė, kad ekonomikos augimo teorijos pradėjo pintis, todėl, kuriant šiuo-laikinę ekonomikos augimo koncepciją, reikia remtis įvairių požiūrių sinteze. Sude-damieji šios sintezės elementai pateikiami 1 pav.

Pirmasis šios sintezės elementas yra anksčiau vyravusi doktrina apie ekonomikos augimą – neoklasikinis XX a. šeštojo ir septintojo dešimtmečio ekonomikos augimo modelis, pagal kurį augimas buvo susietas su kapitalo ir darbo indėlio didėjimu, dar labiau sustiprinamo egzogeninės technologinės pažangos. XX a. pabaigoje ir XXI a. pirmajame dešimtmetyje šis modelis buvo papildytas įvertinus globalizacijos ir in-tegracijos poveikį, tarptautinės prekybos plėtrą. Dabar visuotinai pripažįstama, kad išorės poveikis yra svarbus ekonominio augimo veiksnys.

Antrasis susintetintos augimo teorijos sudedamasis elementas yra grupė devintojo dešimtmečio viduryje sukurtų modelių, kuriuos apibendrino P. Romeras (1990), vė-liau – R. Barro ir kiti mokslininkai. Kadangi šiais modeliais buvo pripažinta gamybos veiksmų indėlio svarba augimui, tai jie padėjo geriau suprasti technikos pažangą, nes buvo nustatyta, kad pažangai būdinga didėjanti grąža, be to, jai įtakos daro mokslinio tyrimo darbai ir netobula konkurencija, intelektinis kapitalas, inovacijų at-siradimo procesas ir, tas yra labai svarbu, vyriausybės politika. Tai vadinamieji endo-geninio augimo modeliai.

1 pav.
Šiuolaikinės
ekonomikos
augimo
teorijos
sudedamieji
elementai

Trečiasis elementas paimtas iš politinės ekonomijos augimo modelių. M. Olsonas (1997) visapusiškai apibendrina reformų patirtį besivystančiose šalyse ir įvertino koncepcinį platesnių šalies politikos sričių (turto teisės, teisinės santvarkos, institucijų ir korupcijos) vaidmenį. O W. Easterly nustatė vidurinės klasės įtaką šalies politinės bei teisinės sistemos pastovumui ir jos ekonomikos augimui.

2

Naujos įžvalgos ekonomikos augimo politikoje

Technologinės pažangos nulemti ekonomikos, valstybės institucijų vaidmens ir gyvenimo kokybės pasikeitimai ypač dinamiškai vystėsi XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje. Atsiradusios naujosios informacinės technologijos, kurios padidino žinių skvarbą ir palengvino prieinamumą, transporto ir logistikos sistemų modernizacija bei muitų sąjungos sudarymas, palengvinę prekių judėjimo kelią, sparti Europos posovietinių šalių ekonomikų transformacija ir ES plėtra bei augančių rinkų vaidmens didėjimas paskatino naujas įžvalgas apie augimo veiksnius, šaltinius ir juos atitinkančią ekonomikos politiką.

2.1. Ekonomikos augimo modelių privalumai ir trūkumai

2008–2010 m. finansų rinkų ir ekonomikos krizė atskleidė ekonomikos raidos prognozavimo sunkumus, visų pirma, nebuvo sugebėta įžvelgti susikaupusių problemų masto bei rizikos ir jų galimos įtakos ekonomikos augimui. Ekonometriniai modeliai, taikomi ekonominėms prognozėms projektuoti, yra sudaromi remiantis praeityje nustatytais priežastiniais ryšiais, juose sunku įvertinti ekonomikos agentų (subjektų) tarpusavio ryšių kompleksiskumą ir atsinaujinantį pobūdį.

Mokslininkai (Stiglitz, 2010) pasiūlė pereiti prie naujos ekonomikos paradigmos, kurios dėmesio centre būtų ekonomikos raidos prognozavimas remiantis tarpusavio ryšių analize. Tačiau šiuo atveju galima patekti į subjektyvumo spąstus, nes prognozės kokybė priklausytų nuo vertintojų gebėjimų ir apibendrinamos informacijos srauto.

Priežastiniai ryšiai greitai keičiasi, atsiranda naujų veiksnių ir ne visos ekonominės teorijos pasiteisina, ypač krizinės situacijos aplinkybėmis, nes šiuolaikinis pasaulis yra labai dinamiškas. Iškyla klausimas, kaip įtraukti į modelius naujų teorijų nuostatas, tarkim, elgsenos ekonomikos (2002 m. Nobelio ekonomikos premija), nagrinėjančios psichologijos ir ekonomikos sąveiką, kultūrinio kapitalo teorijos, žvelgiančios į ekonomikos raidos perspektyvas kūrybiškumo aspektu, socialinių pasekmių teorijos,

įvertinančios ekonomikos ir aplinkosaugos, tikslųjų mokslų, religijos sąveikas (Flori-
da, 2002; Nordhaus, 2005; Kahneman, 2002; V. L. Smith, 2000).

Naujai pateikiama ir ekonomikos plėtros sąvoka – kaip sėkmingas viešųjų paslaugų, verslo ir jo aplinkos atnaujinimo procesas, sudarantis prielaidas vis labiau sofistikuotai gamybai ir konkurencijai. „Žvelgiant į ekonomikos plėtrą kaip į besitęsianti procesą, kuriantį ne tik makroekonominį stabilumą, bet ir vieną nuo kito priklausančius veiksnius, tokius kaip išsilavinimo kokybė, visuomenės gebėjimas pasiekti pažangą jos technologinių galimybių ribose, pažangesnės konkurencijos formos, besikeičiančios firmų organizacinės struktūros formos, lengviau nustatyti potencialius ekonominės politikos trūkumus“ (Porter., Sachs, McArthur, 2002).

Mokslininkai nurodo tris ekonominės plėtros etapus nuo išteklių pagrįstos ekonomikos iki inovacijomis besiremiančios ekonomikos – žemų pajamų pakopoje pajamų augimas priklauso nuo gamybos veiksnių indėlio didėjimo, vidutinių pajamų segmente – nuo investicijų, o didelių pajamų segmente – augimas skatinamas inovacijų (Porter, Sachs, McArthur, 2002).

Vyriausybės ekonominės politikos prioritetai siejami su specifiniais šalies ekonomikos plėtros pakopos bruožais, šių tyrėjų nuomone, kintančiais atsižvelgiant į ekonomikos brandos lygį.

Pradinėje neaukšto ekonominės raidos lygio stadijoje vyriausybė turi užtikrinti bendrą politinį ir makroekonominį stabilumą, leidžiantį efektyviai naudotis pirminiais gamybos veiksniais – žeme, nekvalifikuota darbo jėga ir pritraukti užsienio investicijų, atnešančių naujas technologijas. Tokia ekonomika yra augimo veiksnių varoma (angl. *factor driven economy*). Šio etapo ekonomikos valdymo problemos yra susijusios su dideliu ekonomikos jautrumu žaliavų kainų ir valiutų kursų pokyčiams tarptautinėje rinkoje.

Aukštesniojo raidos lygio ekonomika apibūdinama kaip investicijomis varoma (angl. *investment driven economy*), nes vyriausybė daug dėmesio skiria investicijoms, ypač į infrastruktūrą, nes reikia nustatyti teisingas verslo funkcionavimo sąlygas. Šiame raidos etape ekonomikos valdymo iššūkis yra didelė ūkio priklausomybė nuo užsienio kapitalo srautų, taip pat nuo paklausos pasaulio rinkose.

Mokslininkai nurodo, kad sudėtingiausia pereiti prie inovacijomis skatinamos ekonomikos, ir šioje plėtros pakopoje vyriausybės vaidmuo yra nepaprastai svarbus, nes reikia tiesiogiai skatinti inovacijas, tinkamai finansuojant mokslo tiriamuosius darbus ir aukštojo mokslo sistemą, užtikrinti intelektinės nuosavybės teisių apsaugą. Tuo pat metu įmonių struktūra tampa lankstesnė, daugiau teisių suteikiama struktūriniais padaliniais. Su didžiausiomis problemomis susiduria šalys, kurios neįstengia sklandžiai pereiti nuo vienos plėtros pakopos prie kitos ir tartum įstringa pusiaukelėje dėl netinkamos vyriausybės politikos. XXI a. pradžios ekonominės politikos teorija daug dėmesio skiria integracijos bei globalizacijos procesams, į kuriuos atsižvelgus plėtra vertinama kompleksiskai globalaus augimo veiksnių tarpusavio sąveikos aspektu.

Tyrimų duomenimis, integracija atveria daug galimybių spartinti ekonomikos ir gyvenimo lygio kilimą, nes ji sumažina prekybos sąnaudas, padidina darbo jėgos ir kapitalo mobilumą, sumažina kapitalo sukėlimo sąnaudas (pigesnės paskolos ir likvidesnė akcijų rinka), dėl masto efekto spartėja mokslo plėtra ir žinių kaupimas, atsiranda prielaidos geriau mokamoms darbo vietoms atsirasti, didėja našumas dėl specializacijos ir sektorių persiskirstymo ES mastu ir auga atlyginimai dėl funkcinio persiskirstymo tarptautiniu mastu. Didelę svarbą įgauna perdavimo ir logistikos sistema ir integracijos mechanizmo veikla instituciniu bei teisiniu požiūriu.

2.2. Pokyčių politikos ekonomika

Nustatant ekonominės politikos gaires, reikia įvertinti ekonomikos pokyčius, įvykusius per pastaruosius dvidešimt metų ir dėl jų įtakos susiformavusius būdingus ūkio bruožus, vadinamuosius Kaldoro faktus. Mokslinių tyrimų (Jones, Romer, 2009) duomenimis, šiuolaikinei ekonomikai būdingas rinkos masto didėjimas, spartėjantis augimo tempas, dideli augimo tempo, pajamų ir BGVN skirtumai tarp šalių ir regionų (žr. 1 lentelę), žmogiškojo kapitalo, tenkančio vienam darbuotojui, didėjimas esant santykinio darbo užmokesčio ilgalaikiam stabilumui. Tokios išvados padarytos dėl globalizacijos ir urbanizacijos padidėjus prekių, idėjų, finansų ir žmonių srautui, o dėl to padidėjo rinkos mastas visiems darbuotojams ir vartotojams. Dėl šių priežasčių spartesniu tempu auga ir gyventojų skaičius, ir BVP, tenkantis vienam gyventojui, per pastarąjį šimtmetį padidėjęs faktiškai nuo nulio iki santykinai nemenko dydžio.

Tolstant nuo technologinės pažangos priešakinės linijos, BVP augimo vienam gyventojui tempas pradeda gerokai mažėti, o mažesnis techninės pažangos indėlio dydis nulemia beveik pusę atsilikimo augimo tempo BVP vienam gyventojui. Kitas svarbus bruožas yra tas, kad, palyginti su nekvalifikuotu darbu, žmogiškojo kapitalo kiekis didėja, tačiau santykinė darbo jėgos kaina nemažėja (Jones, Romer, 2009).

Žvelgiant globaliai, integruotas ES rinkoje augimas susideda iš dviejų pagrindinių šaltinių – masto ekonomikos ir konvergencijos (pasivijimo) proceso.

Šie procesai yra susiję, nes, remiantis neoklasikinės teorijos šalininkais, „dorybingi“ ciklai per prekybos plėtrą įtraukia į masto ekonomiką vis naujas šalis, o integracija, sudarydama bendrų standartų diegimo, greitesnio žinių ir technologijų įsisavinimo prielaidas, spartina pasivijimo procesą ir pačią prekybą, t. y. didina augimą iš vidaus, kaip nurodo endogeninės teorijos šalininkai. Todėl modeliuojant šiuolaikinę kompleksinę ekonomikos politiką turi būti pasitelkiamas sintetinis modelis, apimantis ir klasikinio, ir endogeninio modelio paradigmas.

Šiuolaikinė ekonomikos augimo teorija panaši į naują „dorybingą ciklą“ – augimas padidina gamybos mastą, vadinasi, gamyba gali būti organizuota efektyviau, o tai padidina BGVN, kuris savo ruožtu padidina gamybos mastą, ir vėl iš naujo prasideda

ciklas“ (Starkevičiūtė, 2001). Šis masto ekonomikos ciklas neapsiriboja vienos šalies rinka, bet gali pasireikšti bendroje ES rinkoje ar net globaliu mastu ir atstovauja pasiūlos pusei. Tačiau tokia ekonomikos plėtra sukuria galimybę atsirasti disbalansui, nes paklausa auga lėčiau nei pasiūla.

1 lentelė.
BVP augimo
tempo skirtumai
(proc.)

Šalis	2008 m.	2009 m.	2010 m.
JAV	0,0	-2,6	2,8
Vokietija	1,0	-4,7	3,6
Prancūzija	0,1	-2,5	1,6
Ispanija	0,9	-3,7	-0,2
Didžioji Britanija	-0,1	-4,9	1,7
Lietuva	2,8	-14,8	1,3
Japonija	-1,2	-6,3	4,3
Kanada	0,5	-2,5	2,9
Rusija	5,2	-7,9	3,7
Kinija	9,6	9,2	10,3
Indija	5,1	5,7	9,7
Brazilija	5,1	-0,6	7,5
Pietų Afrika	3,7	-1,7	2,8

Šaltinis:
World economic
outlook update. IMF.
Jan. 25, 2011, p. 2.

Kitas našumo didėjimo variklis yra išlaidų mažinimas, didinantis našumą ir viešajame, ir privačiame sektoriuje. Sumažinus išlaidas (padidinus BGVN), padidėja kapitalo grąža, kuri sukuria patrauklias investicines galimybes, o jos nulemia didėjantį kapitalo indėlį į augimo procesą. Jei išlaidos mažėja lėtai, kapitalo grąžos norma yra nedidelė. Kapitalas „ieško“ pelningesnių investicijų ir traukiasi iš šalies, nes mažėja šalies investicinis patrauklumas, atitinkamai nulemdamas ir mažesnę ekonomikos augimo tempą. Reikėtų pažymėti, kad įvairiuose ekonomikos sektoriuose efektyvumas auga nevienodai, našumo augimo procesas panašus į grybų augimą, kai vienoje srityse pasiekiamas proveržis, o kitose srityse išlaidų mažinimas yra nuosaikesnis (Harberger, 1998). Dažnai efektyvumas yra susijęs su technologiniais proveržiais arba struktūrinėmis reformomis.

Besivystančiose šalyse, kur gamybos sąnaudos palyginti nedideli, yra didelė kapitalo grąža, svarus kapitalo indėlis ir sparčiai kyla BGVN. Todėl jos pritraukia daug investicijų, o šių valstybių ekonomika sparčiai auga. Tačiau investicijos pačios savaime nesudaro tvaraus ūkio augimo prielaidų, svarbu ir tai, kaip tos lėšos naudojamos. Jei investicijos naudojamos neefektyviai, jų grąža yra nedidelė, įmonės tampa ne tokios patrauklios investuotojams, o plėtros tempas palaipsniui lėtėja ir kaupiasi makroekonominės problemos (Starkevičiūtė, 2001).

Du svarbiausi šiuolaikinio augimo veiksniai yra idėjos ir institucijos. Neįtikėtinas rinkos masto didėjimas dėl globalizacijos ir ilgalaikio augimo tempo spartėjimas atspindi idėjų indėlį, o didžiulis pajamų ir BGVN skirtumas tarp šalių, stebinti augimo tempų įvairovė šalyse, esančiose toli nuo techninės pažangos linijos, rodo institucijų ir institucinių pokyčių svarbą (Romer, 2007).

Institucijų darbo kokybė, asmens ir nuosavybės teisių apsauga yra svarbūs tvarios ekonomikos plėtros garantai. Išsivysčiusiems šalims irgi kyla naujų iššūkių – sukurti institucijas, kurios skatintų aukštesniojo lygio taikomuosius, komerciškai pagrįstus mokslinius tyrimus ir plėtrą privačiame sektoriuje (Romer, 2007).

Nauja institucinės ekonomikos mokykla apibrėžia institucijų veiklą ir jų reformavimą kaip sąveikos su ekonomikos, teisės, organizacijų teorijos, politikos ir kitais socialiniais mokslais rezultatą. Ji metodologiniu požiūriu atskleidžia skirtumus tarp institucijos ir organizacijos. Institucijos veikla remiasi nustatytomis taisyklėmis, neformaliomis elgesio normomis, o organizacija suprantama kaip grupės žmonių sukurti valdysenos principai siekiant nustatyti jos bendravimo su kitomis organizacijomis veiklos principus. Problemiškiausia yra tai, kad dabar labai dažnai organizacijų ir institucijų veiklos principai susipina. Institucijas yra sudėtinga reformuoti, nes jų darbuotojai ne visada gina viešąjį interesą, bet dažnai savo institucijos kaip organizacijos interesą (Klein, 1999). Todėl veiksmingiau būtų institucijas reformuoti perduodant funkcijas naujai įkurtoms ir kompaktiškesnėms institucijoms.

Stabili makroekonominė aplinka yra ekonomikos augimo prielaida. Makroekonominis stabilumas apibūdinamas penkiais kriterijais: nedidele ir prognozuojama infliacija, tinkamomis realiomis palūkanų normomis, stabilia ir tvaria fiskaline politika, konkurencingu ir prognozuojamu realiu valiutos kursu, tvaria mokėjimo balanso padėtimi. Remiantis surinktais empiriniais duomenimis (Fischer, 1993), yra nustatyta teigiama geros fiskalinės padėties ir nesutrikdytos užsienio valiutos rinkos įtaka, ir neigiama didelės infliacijos įtaka augimui. Naujausi įvykiai pasaulio ekonomikoje tik patvirtina šių teiginių pagrįstumą ir atskleidžia naujų faktų: tarkim, nepakankamai įvertinta sisteminės rizikos atsiradimo valdant makroekonomiką galimybė ir tos rizikos įtaka realiai ekonomikai, pasireiškianti per inovacines finansines priemones, nebankines institucijas ir alternatyvius fondus.

Finansinio sektoriaus įtaka ekonomikos augimui buvo bandyta įvertinti dar XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, tačiau mokslininkų požiūriai skyrėsi. Vienu nuomone, gerai veikianti bankų sistema skatina technologinę pažangą ir inovacijas, nes bankininkai investuoja į perspektyviausius verslus (Schumpeter, 1912), kitų požiūriu, finansų sistemos vaidmuo nėra labai svarbus, nes pati ekonomikos plėtra sukuria tam tikrų finansinių operacijų ir priemonių poreikį, o bankai tai įgyvendina (Lucas, 1988). Plečiantis finansų rinkoms, didėjant jų svarbai ir indėliui į ekonomiką, naujai sukaupti empiriniai duomenys leido nustatyti tiesioginę priklausomybę tarp ekonomikos augimo ir finansinio sektoriaus (Levine, 1997).

XXI a. finansų rinkų vaidmuo labai pasikeitė, nes buvo sukurta daug inovacinių finansinių priemonių, leidžiančių atitrūkti nuo realios ekonomikos poreikių, ir per išvestines bei svarto finansines priemones maksimizuoti pelną ar galimus nuostolius pačioje finansų sistemoje. 2008 m. pasaulinė finansų krizė atskleidė globalios finansų sistemos pažeidžiamumą dėl neapibrėžtų santykių tarp šalių, dėl infrastruktūros fragmentiškumo ir chaotiškos rinkos struktūros. Finansų sistemos stabilumas ir sklandus darbas aprūpinant ūkį finansiniais ištekliais yra labai svarbus realiai ekonomikai. Susiklosčius kritinei padėčiai, siekiant išsaugoti makroekonomikos stabilumą, valstybei tenka perimti privačių finansinių institucijų skolas, o tai savo ruožtu lemia valstybės fiskalinės pozicijos blogėjimą, skolų didėjimą ir griežtų taupymo programų, ribojančių ekonomikos augimą, įgyvendinimą.

Mokslinių tyrimų duomenimis, didesnę tikimybę atsidurti spartaus augimo segmentuose, kuriems būdingas ir mažesnis išorės disbalansas, turi šalys, kurių prekybos atvirumas yra didesnis ir paremtas didesniu eksportu, o ne importu (Atoyan, 2010). Prioritetas turėtų būti suteikiamas struktūrinėms permainoms, sudarančioms prielaidas ekonomikos subjektams vykdyti atvirą prekybos politiką, kuri savo ruožtu didina dėl daugiašalių ekonominių ryšių ir procesų tarpusavio sąveikos globalioje rinkoje atsirandantį ekonomikos dinamizmą. Jei ekonomika yra dinamiška, stiprėja ir svarbūs augimui teigiami lūkesčiai.

Tradicinę gamybos funkciją dėl kompleksinio šiuolaikinės ekonomikos pobūdžio ir dinamizmo reikia nagrinėti plačiau, apimant penkių ekonomikos sektorių: namų ūkių, įmonių, finansų sektoriaus, vyriausybės ir likusio pasaulio, struktūrinius pokyčius. Reikia atsižvelgti ir į kokybinius augimo veiksmų pokyčius.

Darbo jėga dabar pati savaime jau yra naujų švietimo technologijų produktas. Dėl imigracijos procesų ji nėra vienalytė, ir nors tarptautinio verslo kompanijos suformuoja paklausą tam tikroms prekių ir paslaugų grupėms pasaulio mastu, namų ūkio elgsena nėra homogeniška, požiūris į vartojimą bei užimtumą, teisinę atsakomybę bei institucijų reikšmę, palyginti su praėjusiais dešimtmečiais, yra pakitęs.

Moksliniai tyrimai rodo, kad dėl sparčios technologinės pažangos pasikeitus reikavimams, įmonės turi lanksčiai ir greitai reaguoti į padėtį rinkose ne tik fizine prasme, bet ir virtualioje erdvėje, atsiradus naujiems produktams – gamybą ir valdymą perorientuoti, nes globalaus pobūdžio konkurencija verčia sutelkti dėmesį į inovacijas ir našumo didinimą. Žinios suprantamos ne kaip informacijos srautas internete, bet kaip gebėjimas tą informaciją panaudoti technologinei pažangai. Gebėjimai ir naujos idėjos ateina mokantis ir bendraujant su pažangesnėmis šalimis ir įmonėmis, naujas bendravimo galimybes atveria integracija ir globalizacija (David, Foray, 2002).

Daug rūpesčių sudaro ir kapitalo srautų cikliškumo dilema: ekonominės politikos vykdytojams reikia surasti tinkamas finansų rinkų reguliavimo priemones. Kapitalas globalioje, o ypač integruotoje, rinkoje juda be didesnių apribojimų – ekonomikos ciklui pasukus neigiama linkme, linkstama kapitalą atitraukti, taip sustiprinant neigiamas ekonomikos tendencijas. Tuo pat metu augimo stadiją išgyvenančios

šalys pritraukia daug kapitalo srautų ir susiklosto prielaidos finansiniams burbulams atsirasti.

Sparti plėtra, ES integracija ir globalizacija labai pakeitė ekonomikos pobūdį, todėl reikia atsakyti ne tik į klausimą, koks vyriausybės planavimo bei kontrolės ir laisvosios rinkos elementų derinys sudaro palankiausias ekonomikos augimo sąlygas, bet ir koks yra tinkamiausias globalaus, europinio ir nacionalinio lygio sprendimų santykis.

Susidurta su nauju iššūkiu, kaip suderinti euro zonos šalių augimo modelius be valiutų kurso mechanizmo. Internetas, pigių oro linijų skrydžiai, didelės rinkos, kurios dėl masto ekonomikos efekto gali pasiūlyti pigesnių prekių, sudaro sąlygas didėjančiam vartojimo mobilumui. Nacionalinių darbo rinkų atvėrimas, asmenų judėjimo supaprastinimas, teisinių aktų konvergencija ir dideli atlyginimo už darbą skirtumai sudaro paskatas darbo jėgai judėti. Mažėja mokesstinė periferinių ir nedidelių rinkų bazė, nes, skatinamas integracijos, veiksmų mobilumas nukreipia išteklius į didesnes, galinčias pasinaudoti masto ekonomikos privalumais, rinkas. Darbo jėgos ir vartojimo mobilumas priverčia naujai pažvelgti į mokesčių struktūrą ir didinti žemės bei nekilnojamojo turto mokesstinę įnašą arba svarstyti galimybes įvesti naujas mokesčių rūšis, tokias kaip finansinių paslaugų ar taršos mokesčiai. Tampa sudėtingiau įgyvendinti fiskalinę politiką, nes remiantis tradiciniais prognozavimo metodais – detalus modeliavimo būdu, efektyvios mokesčių normos nustatymu, elastingumu – remiamasi praėjusių laikotarpių duomenimis ir neįvertinami svarbūs pokyčiai ekonomikoje. Politikos formuotojams reikia nuspręsti, kokia fiskalinė politika gali būti veiksminga didėjant veiksmų mobilumui ir kokias viešąsias paslaugas reikia teikti bei finansuoti.

Atsižvelgiant į naujas ekonomikos problemas ir raidos ypatumus, ES ekonomikoms tenka pergyventi pereinamąjį laikotarpį, o laikotarpio trukmė priklausys nuo institucinių pertvarkų, kurios ES vyksta lėtai, nes integraciniai procesai yra dažnai vertinami iš nacionalinių pozicijų.

Privatusis rinkos ekonomikos sektorius gali naudoti veiklos plėtrai ir pelningumui didinti paruoštus augimo šaltinius. Vyriausybė gali skatinti privačią iniciatyvą ir sukurti palankią aplinką kokybiškam ekonomikos augimui, bet iš tiesų augimas priklauso ir nuo visos daugelio apribojimų bei pasaulinės ekonomikos nulemtų galimybių aplinkos.

Ilgalaikė istorinė patirtis liudija, kad daugiašalių organizacijų ir institucijų veiklos efektyvumas yra nedidelis, sprendimų priėmimo procesas yra ištęstas ir remiasi aptakiais kompromisais. Geresnių rezultatų galima pasiekti, kai sprendimų priėmimo procesas remiasi metodu „nuo apačios į viršų“. Nauji ekonominės politikos elementai turi būti orientuoti į augimo veiksmų ir šaltinių, taip pat makroekonominių balansų palaikymo politikos koordinavimą integruotoje ES ir globalioje rinkoje.

2.3. Konkurencingumo didinimo sąlygos

Konkurencingumas gali būti apibrėžiamas kaip efektyvus ekonomikos funkcionavimas, sudarantis galimybes mažinti išlaidas. Tačiau konkurencingumo sąlygos stipriai pasikeitė įžengus į pasaulio rinką šalims, turinčioms daug ir nebrangios darbo jėgos, pasikeitė ir pasaulinės paklausos struktūra – dėl demografinių tendencijų augančiose ekonomikose didėja jaunų žmonių dalis. Nors pažengusios ekonomikos šalys ir mažina darbo apmokestinimą, jos neturi galimybių konkuruoti darbo jėgos kaina su augančiomis šalimis, todėl **perkelia gamybą. Bet taip mažėja jų ekonomikų makroekonominis stabilumas – didėja nedarbas, socialiniai skirtumai ir politikoje įsivyrėja populistinės tendencijos.**

Pažengusios šalys savo konkurencingumą gali palaikyti užtikrindamos **geresnę valdymą** (institucijų darbo kokybę) ir prekių išskirtinumą (kokybę ar inovatyvumą), o paslaugų srityje – dėl kultūrinio paveldo ir aptarnavimo kultūros. „Siekiant tvaraus augimo, reikia specialių iniciatyvų, skatinančių privataus sektoriaus investicijas į naujas pramonės šakas, – ir daryti tai reikia turint atitinkamą kompetenciją ir išvengiant korupcijos“ (Rodrick, 2011). Be to, tokios iniciatyvos turi skatinti struktūrinius pokyčius ir darbo vietų kūrimą naujuose sektoriuose. Jei klesti korupcija, įsipareigojimų nevykdymo praktika, prarandamos visuomenės kultūros vertybės, todėl aukšta įmonių verslo etika yra būtina demokratinės visuomenės tvaraus augimo sąlyga.

Ekonomiškai ir politiškai pažengusios šalys yra pasirengusios įgyvendinti šias programas ir ilgainiui tai tampa konkurenciniu pranašumu.

Nepaisant nuomonių skirtumų yra sutariama, kad šalies konkurencingumo lygis nulemiamas įmonių lygmeniu ir įmonės gebėjimų pasiekti BGVN viršijantį tam tikrą lygį, kuris mažai skiriasi tarp šalių, bet keičiasi atsižvelgiant į ekonominę veiklą. Remiantis empiriniais tyrimais galima pasakyti, kad šalies konkurencingumas priklauso nuo įmonių darbo, kurį nulemia įmonės dydis, organizacinė struktūra, technologinės galimybės, darbuotojų gebėjimai, kvalifikacija ir įmonės tarptautiškumas. Nėra vieno modelio ar ekonominės politikos priemonių sąrašo, kuris įmonėms padėtų konkuruoti tarptautinėje aplinkoje. Vertinant kiekvieną šalį ir įmonę, reikia atsižvelgti į specifines sąlygas, nors akivaizdu, kad SVV sukuria daug darbo vietų, tačiau šalies konkurencingumas priklauso nuo tokių įmonių augimo perspektyvų (Altomonte, 2012). Vyriausybės politika, sudaranti galimybes įmonėms augti, yra vienas iš šalies konkurencingumo didinimo šaltinių.

Svarbi tokios politikos sudėtinė dalis yra tam tikrų kultūros vertybių sistemos įdiegimas, kuris leistų piliečiams vienodai pasinaudoti reformų rezultatais. Kultūros ekonomikos ekspertai pateikia keletą kultūros vaidmens ekonomikoje intelektualinių argumentų. Japonijos Nomuros mokslinio tyrimo instituto ekonomistai numatė šiuolaikinio verslo raidos perspektyvą, suskirstytą į keturis amžius:

- ▶ Žemdirbystė,
- ▶ Pramonė,

- ▶ Informacija,
- ▶ Kūrybiškumas.

Jie teigia, kad pradžioje žmonija išgyveno žemdirbystės amžių, kuris truko kelis šimtmečius, paskui porą šimtą metų tęsėsi pramonės amžius, pastaruosius 25 metus mes gyvename informacijos amžiuje, o dabar žmonija įžengė į XXI – kūrybiškumo – amžių.

„Žiniomis grindžiamos veiklos atsiranda tada, kai informacinės ir ryšio technologijos leidžia žmonėms veikti siekiant bendromis pastangomis (sukurti ir keisti) naujų žinių“(David, Foray 2002). Dažnai informacinio amžiaus ekonomika interpretuojama labai siaurai: kaip naujų kompiuterių įsigijimas, interneto prieigų įrengimas ar studentų skaičiaus aukštosiose mokyklose didėjimas. Sparčiai augant kompiuterių skaičiui ir didėjant interneto skvarbai paaiškėjo, kad šie veiksniai nesuteikia ilgalaikio konkurencinio pranašumo, nes pingančios šiuolaikinės technologijos tampa priimanamos vis didesniai žmonių skaičiui pasaulyje, iš jų – ir gyvenantiesiems trečiojo pasaulio besivystančiose šalyse, kurių darbo jėgos kaina yra pigesnė. Todėl išsilaikyti ir laimėti konkurencinėje kovoje gali tie, kurie kūrybiškiau ir veiksmingiau naudojami technologijos pažanga, kitaip tariant, laimi visuomenė, sugebanti sukurti naujų idėjų. Mokslininkų nuomone, „poreikis atsinaujinti nuolat stiprėja, nes naujovių kūrimas tampa vienintele priemone išgyventi ir klestėti didelės konkurencijos ir globalizacijos ekonomikoje“(David, Foray, 2002).

Ekonomine prasme kūrybiškumas apibrėžiamas kaip procesas, per kurį idėjos iškeliamos, sujungiamos ir paverčiamos vertę turinčiais produktais. Ekonominis kūrybiškumas tiesiogiai susijęs su konkurencinio pranašumo įgijimu ekonomikoje. Kūrybingumo vadybos pagrindas – žinojimas, kada panaudoti nekonkurencingą idėjų prigimtį, kada įtvirtinti intelektualinę nuosavybę ir taip paversti idėjas konkurencingais produktais.

Be to, ekonomikoje sparčiai didėja naują gyvenimo kokybę kuriančio paslaugų sektoriaus, kurį pajėgi plėtoti tik aukštos kultūros visuomenė, vaidmuo. Tokį ekonomikos plėtros modelį lemia dvi pagrindinės priežastys.

Technologinė ir socialinė pažanga didina paslaugų paklausą:

- ▶ Daugelio, iš jų ir augančios ekonomikos, šalių gyventojų pajamos didėja, tad vis daugiau lėšų bus skiriama laisvalaikiui;
- ▶ Transporto infrastruktūros plėtra leidžia greitai ir be didelių išlaidų pasiekti tinkamas poilsiui vietas, didėja žmonių mobilumas;
- ▶ Naujoms technologijoms veikiant darbinės veiklos pobūdį, mažėja darbo dienų skaičius ir ilgėja savaitgaliai, nes tradicines darbo organizavimo formas keičia lankstesnės, daugėja dirbančiųjų ne visą darbo dieną;
- ▶ Ilgėja žmonių gyvenimo trukmė; vyresniojo amžiaus žmonės turi daugiau laisvo laiko;

Besikeičiantis gyvenimo būdas nustato naujus kokybinius paslaugų reikalavimus:

- ▶ Spartėjant gyvenimo ritmui, žmogaus pasirinkimą riboja ne pinigų, o laiko stoka, todėl laisvalaikį stengiamasi praleisti kuo aktyviau ir įdomiau;
- ▶ Didėja laisvalaikio praleidimo formų pasiūla, gyventojai yra labiau išprusę, elektroninė žiniasklaida leidžia įvertinti pasirinkimo galimybes, todėl didėja aukštos kokybės paslaugų paklausa.

Mokslinių tyrimų duomenimis, jei gyventojai dėl socialinių priežasčių negali naudotis šalies kultūros vertybėmis, tai lemia kultūros paslaugų poreikio mažėjimą ir visuomenės intelektualinio bei kūrybinio potencialo nykimą. Užaugusi minimalių materialųjų poreikių aplinkoje ir neperėmusi sukauptų dvasinių vertybių naujoji karta nesugeba naudotis modernios ekonomikos privalumais. Todėl labai svarbu, kad kultūrinis gyvenimas būtų decentralizuotas ir taptų prieinamas kuo platesniems sluoksniams, o įvairios gyventojų grupės aktyviai dalyvautų kūrybiniuose projektuose.

Socialine prasme kultūros poveikis tęsiasi ilgiau negu pats kultūrinis įvykis ir nuolat veikia žmogaus gyvenimą, nes teikia socialiai vertingų laisvalaikio praleidimo galimybių, skatina žmones mąstyti, sukuria aplinką teigiamai socialinei ir psichologinei žmogaus būsenai bei skatina asmenybės kūrybiškumą, sukaupia kūrybines idėjas ateities kartoms, pagerina gyvenimo kokybę, žmogaus saugumą, verslo kultūrą ir šalies konkurencingumą.

Rekomendacijos

Reikia įvertinti ekonomikos pokyčius ir jiems veikiant susiformavusius būdinguosius ūkio bruožus, vadinamuosius Kaldoro faktus: rinkos masto didėjimą, spartėjantį augimo tempą, augimo tempo, didelių pajamų ir BGVN skirtumus tarp šalių ir regionų, žmogiškojo kapitalo, tenkančio vienam darbuotojui, didėjimą, esant santykinio darbo užmokesčio ilgalaikiam stabilumui. Ilgalaikio augimo tempo didėjimas atspindi ir idėjų indėlį. Augimo tempų įvairovė liudija institucijų ir institucinių pokyčių svarbą. Svarbiausi šiuolaikinio augimo veiksniai yra idėjos ir institucijos.

Reikia vykdyti atvirą ir abipusiškai naudingą prekybos politiką, nes integruotoje ES rinkoje ir globaliai augimas remiasi dviem pagrindiniais šaltiniais – masto ekonomika ir konvergencijos (pasivijimo) procesu. Augimas padidina gamybos mastą, vadinasi, gamyba gali būti organizuota efektyviau. Augimą sąlygoja ir išlaidų mažinimas, kuris padidina BGVN, tada didėja kapitalo grąža ir sukuriama patrauklios investicinės galimybės, nulemiančios didėjantį kapitalo indėlį į augimo procesą.

Prioritetas turėtų būti teikiamas struktūrinėms permainoms, sudarančioms prielaidas greitai pasinaudoti naujomis galimybėmis dėl globalioje rinkoje atsirandančio dinamizmo, nulemto daugiašalių ekonominių ryšių ir procesų tarpusavio sąveikos. Spartesnio augimo segmente yra šalių, kurių prekybos atvirumas didesnis ir paremtas didesniu eksportu. Šių šalių išorės disbalansas mažesnis negu besiremiančiųjų

importu. Atviroms, į eksportą orientuotoms šalims labai svarbus tampa sąnaudų valdymas, kuris gali būti vykdomas remiantis pinigų ir darbo užmokesčio politika.

Stabili makroekonominė aplinka yra ekonomikos augimo prielaida. Stabilumas apibūdinamas penkiais kriterijais: nedidele ir prognozuojama infliacija, tinkamomis realiomis palūkanų normomis, stabilia ir tvaria fiskaline politika, konkurencingu ir prognozuojamu realiu valiutos kursu, tvaria mokėjimo balanso padėtimi.

Dėl kompleksinio šiuolaikinės ekonomikos pobūdžio ir dinamizmo tradicinę gamybos funkciją reikia nagrinėti platesniame kontekste, apimant namų ūkius, įmones, finansinį sektorių, vyriausybę ir likusį pasaulį.

Reikia nustatyti tinkamą nacionalinio, europinio ir globalaus lygmens sprendimų santykį. Daugiašalių organizacijų ir institucijų veiklos efektyvumas yra nedidelis, sprendimų priėmimo procesas – ištęstas ir remiasi aptakiais kompromisais. Geresnių rezultatų galima pasiekti, kai sprendimų priėmimo procesas remiasi „nuo apačios į viršų“ metodu.

Globaliame pasaulyje ekonominės politikos vykdytojai susiduria su naujais iššūkiais – net didelėms išsivysčiusioms ekonomikoms atstovaujanti vyriausybės negali vykdyti savarankiškos ekonominės politikos, o augančių rinkų šalių vyriausybės susiduria su problema, kaip tinkamai nukreipti į šalį plūstančius investicijų srautus ir suvaldyti sąnaudų konvergenciją, kad būtų pritrauktas reikalingas ekonomikos modernizavimui ir plėtrai užsienio kapitalas.

3

Ekonomikos politika pereinamuoju laikotarpiu

Ekonomistai sutinka, kad pagrindiniai pereinamojo laikotarpio iš centralizuotos į rinkos ekonomiką elementai Lietuvoje, kaip ir kitoje šalyse, buvo: mikroliberalizacija (kainų, prekių ir kapitalo judėjimo liberalizavimas), makrostabilizacija (valiutos kurso, infliacijos ir biudžeto deficito stabilizacija), struktūriniai pokyčiai (privatizacija, naujų prekybos partnerių suradimas ir naujų rinkos institucijų atsiradimas) ir valstybės funkcijų sugrąžinimas. Vis dėlto tebevyksta teoriniai debatai, kokios yra šalių pereinamuoju laikotarpiu pasiektos technologinės pažangos sudėtinės dalys, kiek valstybės politika turėjo jai įtakos.

Pereinamojo laikotarpio pradžioje daugelis ekonomistų ir politikų galvojo, kad ekonomikos augimas, ūkio suklestėjimas ir išsivysčiusių šalių lygis pasieki mas automatiškai, kaip perėjimo prie rinkos ekonomikos išdava. Tačiau šio laikotarpio pabaigoje buvo galima daryti išvadą, kad ekonominė reforma pati savaime neužtikrina sparčių ekonomikos augimo tempų. Būtina pakeisti ir žmonių, ir ūkio subjektų elgseną – atsiradus naujoms ekonominėms galimybėms, reikia laiko, kad jie sukauptų žinių ir išsiugdėtų įgūdžius, leidžiančius pasinaudoti šiomis galimybėmis. Reikia sukurti ir stabilią politinę aplinką, ir veiksmingą institucinę sistemą, sudarančią sąlygas rinkos mechanizmui sėkmingai funkcionuoti. Valstybės ekonominė politika ir rinkai palankių institucijų plėtra nulemia galimybes įgyvendinti struktūrinį ekonomikos augimo potencialą.

Lietuvoje pereinamąjį dešimtmetį buvo įgyvendinta daugybė ekonominių transformacijų, sukurta pakankamai stabili politinė sistema ir funkcionuojanti rinkos infrastruktūra, tačiau institucinėje plotmėje išliko daug centralizuotos sistemos elementų, buvo atsilikta vystant mokslą ir švietimą, todėl visuomenė ir verslas nemokėjo ir negalėjo tinkamai pasinaudoti rinkos teikiamomis galimybėmis.

3.1. Ekonomikos liberalizavimo sąlygos ir rezultatai

Atgavus nepriklausomybę ir 1990 m. pradėjus ūkio pertvarką, Lietuvai, kaip ir kitoms regiono šalims, teko spręsti sudėtingas problemas, kaip iš centralizuotos planinės ekonomikos pereiti į ekonominę sistemą, besiremiančią rinkos principais. Tačiau skirtingai nuo kitų Centrinės Europos šalių, Lietuvos užduotis buvo daug sudėtingesnė, nes jos ekonomika buvo visiškai integruota į buvusios Sovietų Sąjungos ekonominę erdvę, šalis neturėjo savarankiškos finansų sistemos, institucinės ir teisinės bazės, taip pat nebuvo specialistų, galinčių pakankamai kvalifikuotai formuoti ilgalaikę ekonominę politiką.

Palankias sąlygas pertvarkai sudarė pereinamojo laikotarpio pradžioje tarp Vyriausybės ir žmonių buvęs „socialinis sutarimas“, padedantis įgyvendinti reformas, kurios leistų atsikratyti komunistinio palikimo ekonomikoje ir įtvirtinti nuosavybės, pasirinkimo ir verslo laisves. Kitaip tariant, Lietuvos politiniai vadovai buvo gavę tam tikrą gyventojų pasitikėjimo „kreditą“, be kurio nebūtų galima įsivaizduoti skausmingo ir sudėtingo ekonomikos pertvarkos proceso. **Visuomenės pasiryžimas vykdyti reformas buvo vienas iš veiksnių, sudariusių sąlygas sparčiai ekonomikos pertvarkai, kuri vėliau nulėmė ekonomikos augimą.**

Iš karto po 1990 m. kovo 11 d. sudaryta pirmoji Lietuvos Respublikos Vyriausybė negalėjo vykdyti visiškai nepriklausomos ekonominės politikos, nes užsienio ekonominiai ryšiai vis dar buvo kontroliuojami iš Maskvos. Platesnio masto ekonominės reformos pradėtos įgyvendinti tik 1991 m., Lietuvai sulaukus tarptautinio pripažinimo.

1991 m. prasidėjo Lietuvos ūkio išėjimas iš rublio zonos. Į apyvartą buvo išleisti laikinieji pinigai ir parengta pirmoji ekonomikos ir socialinės sferos pertvarkymo programa. Reformų planas buvo rengiamas kartu su Pasaulio banko ir Tarptautinio valiutos fondo specialistais. Pamatiniais šios reformos elementais tapo kainų bei prekybos liberalizavimas ir privatizacija. Vyriausybė atsisakė fiksuotų pagrindinių maisto produktų ir vartojimo reikmenų kainų, todėl labai padidėjo infliacija, bet kartu atsivėrė plačios galimybės privačiai iniciatyvai pasireikšti. Žinant, kad privačios nuosavybės ir nuosavo verslo istorinė atmintis Lietuvoje buvo gera, nenuostabu, kad tuo metu šalyje prasidėjo tikra privačių įmonių steigimo karštinė. **Naujojo privataus sektoriaus sukūrimas buvo vienas iš didžiausių pereinamojo laikotarpio laimėjimų ir vienas iš pagrindinių ekonomikos augimo šaltinių (žr. 2 lentelę).**

Kaip matyti iš pateiktų apie veikiančias įmones rodiklių, vyrauja naujai įsikūrusios įmonės: 1997 m. jos sudarė 91 proc., 1998 m. – 89,4 proc., o 1999 m. – 92,2 proc. visų įmonių.

Dauguma iš jų savo veiklą pradėjo prekybos operacijomis, naudodamosi prekių kainų skirtumu tarp buvusios Sovietų Sąjungos ir Vakarų šalių. 1992–1993 m. buvo Lietuvos, kaip tranzitinės šalies modelio, klestėjimo metai. Liberalizavimas, pasireiškęs dideliais santykinų kainų pokyčiais, aukštomis palūkanų normomis, ir pinigų devalvavimas nulėmė pasiūlos ir paklausos funkcijų pokyčius ir nedidelio išteklių mobilumo sąlygomis mažino gamybos apimtį.

2 lentelė.
Įmonių įsikūrimo būdai (visos įmonės įvairiais metais = 100) proc.

Įmonių įsikūrimo būdai	1997	1998	1999
Privatizavus buvusią valstybės įmonę arba jos dalį	2,8	2,3	0,8
Pakeitus valstybės įmonės statusą, pakeitus ankstesnį įmonės statusą	2,6	3,0	2,7
Įsigijus privačią įmonę, susijungus kelioms privačioms įmonėms	2,3	1,3	2,0
Susiskaidžius privačiai įmonei, išskaidžius buvusią kooperatinę nuosavybę	0,9	2,3	1,8
Naujai įsikūrus įmonei	91,0	89,4	92,2
Kitaip	0,4	1,6	0,8

Šaltinis:
Verslo plėtra Lietuvoje ir Vidurio Europoje, p. 15.

Norėdama papildyti biudžetą, Vyriausybė vykdė ekspansinę fiskalinę politiką, kad kompensuotų gyventojams kainų augimą. Iš dalies tai pasiteisino ir kainas leido liberalizuoti palaikant pragyvenimo lygį, nes 1991–1993 m. realus darbo užmokestis smuko 120 proc., o realūs teigiami darbo apmokėjimo pokyčiai prasidėjo 1994 metais.

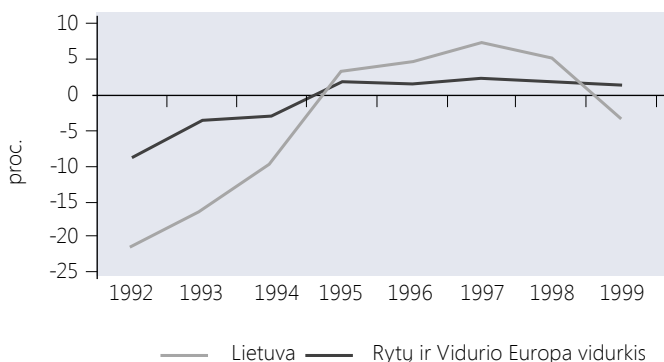
Tačiau tokia ekonominė politika turėjo neigiamą poveikį pramonei – gaminti prekes sparčiai didėjant kainų lygiui neapsimokėjo, įmonių apyvartinės lėšos buvo nuvertintos. Lietuvos ūkis prarado pusiausvyrą – prekybos įmonės klestėjo, o padėtis pramonėje blogėjo. Pirmaisiais reformų metais ūkio investicijos tesudarė 9–11 proc. BVP.

Pradiniame pereinamojo laikotarpio etape spartus liberalizavimas buvo viena iš ekonominio nuosmukio priežasčių, tačiau sudarė prielaidas ūkio struktūrinei pertvarkai ir privačiai iniciatyvai.

Lietuva pertvarkos dešimtmetį pradėjo ne ekonomikos augimu, bet dideliu ekonomikos nuosmukiu (žr. 2 pav.).

Tyrimo duomenimis, 1990–1994 m. realus Lietuvos BVP sumažėjo 47,0 proc. Tai vienas iš didžiausių BVP nuosmukių pereinamosios ekonomikos šalyse.

2 pav.
Realus BVP augimas 1992–1999 m.

Šaltinis: World Economic Outlook, IMF, p. 213.

Netenka abejoti, kad realus BVP 1989–1994 m. mažėjo, tačiau oficialūs skaičiai, matyt, pervertina tikrąjį nacionalinio produkto nuosmukio dydį. Pastaba: *Oficialiai pateikiami BVP duomenys nevisapusiškai parodo šešėlinės ekonomikos mastą ir pagerėjusią prekių ir paslaugų kokybę. Pereinamojo laikotarpio pradžioje patikimos ekonominės statistikos nebuvo, nes senoji įmonių statistinės atskaitomybės bazė žlugo, o naujai sukurti prireikė laiko, todėl to meto nacionalinių sąskaitų duomenis analizei naudoti reikia atsargiai. Nacionalinių sąskaitų duomenys buvo naujai apskaičiuoti nuo 1994 m.*

3.2. Ūkio struktūros pokyčių ir privatizavimo įtaka

Lietuvos ūkio struktūra susiklostė pokario metais ir buvo skirta aptarnauti didžiulę buvusios Sovietų Sąjungos rinką – turimi gamybiniai pajėgumai buvo gerokai didesni už vietinės rinkos poreikius.

Bendrajai prasme, struktūrinė politika yra daugiaplanė ir apima daugybę ekonominių veiksmų.

1. Ūkio struktūros pagal nuosavybės formas nustatymas:
 - a) Privati
 - b) Valstybinė
2. Ūkio struktūros pagal ūkio plėtros galimybes ir prioritetus nustatymas:
 - a) Pagal ekonominę veiklą
 - b) Pagal įmonių dydžius
 - c) Pagal regionus
3. Valstybės paramos pagal ūkio struktūrą prioritetų paskirstymas:
 - a) Pagal ekonominę veiklą
 - b) Pagal įmonių dydžius
 - c) Pagal regionus
4. Konkurencinės ūkio struktūros kūrimas:
 - a) Orientuota į stambų kapitalą
 - b) Orientuota į vidutinį verslą.

Tokios viską apimančios struktūrinės politikos valstybė negalėjo vykdyti, nes neturėjo nei priemonių, nei institucijų, nei pakankamai rinkos ekonomiką išmanančių specialistų. Todėl struktūrinė politika buvo įgyvendinama padedant Pasaulio banko ekspertams, tačiau daugelis struktūrinių pokyčių susiklostė dėl besiformuojančios rinkos veiksnių, o inicijuodama reformas valstybė atliko daugiau katalizatoriaus vaidmenį.

Ūkio struktūra pagal nuosavybės formas. Lietuva pasirinko Pasaulio banko rekomenduotą čekinės privatizacijos metodą. Jo esmė yra ta, kad visi gyventojai gavo tam tikros nustatytos sumos investicinį čekį, už kurį galima buvo nusipirkti valstybei

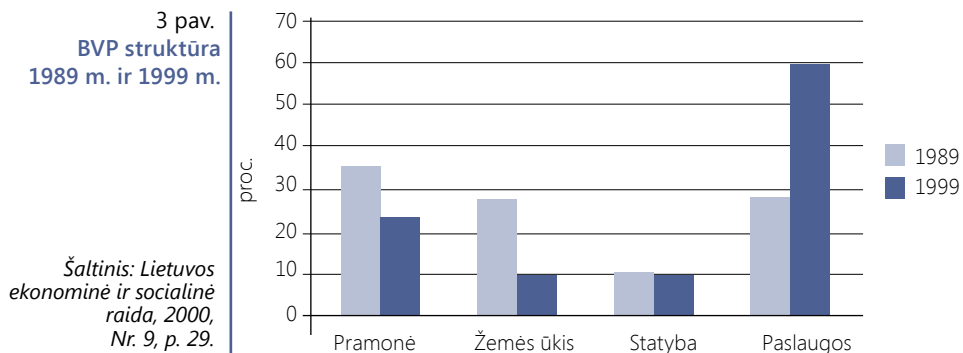
priklausančio turto. Ši programa buvo įgyvendinama 1991–1995 m., o jos metu iš dalies arba visiškai buvo privatizuota 5700 įmonių, daugiausia – mažų ir vidutinių (PB, 1998). Šis privatizavimo metodas pasiteisino nekilnojamojo turto sektoriuje, nes daugelis gyventojų už investicinius čekius įsigijo būstą, taip greitai buvo sukurta nekilnojamojo turto rinka, atvėrusi galimybę spartesnei ūkio struktūros pertvarkai, nes gyventojams atsirado galimybė persikelti gyventi iš kaimo į miestą arba iš vieno miesto į kitą. Tačiau įmonės, privatizuotas panaudojant investicinius čekius, pertvarkyti buvo sunku, nes investiciniai čekiai nesuteikė finansinio kapitalo.

Todėl 1995 m. buvo priimtas naujas valstybinio turto privatizavimo už pinigus įstatymas. Nors jo rezultatai nedžiugino, per dvejus metus valstybė tegavo apie 20 mln. USD pajamų. Bet jis sudarė galimybes ateiti kapitalui iš užsienio.

Ūkio struktūra pagal ekonominę veiklą. Pramonės pertvarka vyko lėtai ir sunkiai, o paslaugų sektoriaus, kuris anksčiau buvo išvystytas menkai ir mažiau nei pramonė apsunkintas senamadiškų struktūrų, plėtra buvo labai sparti – padidėjo BVP dalis, sukuriama prekybos, restoranų, viešbučių ir nekilnojamojo turto veiklos.

Išteklių (darbo jėgos ir kapitalo) perkėlimas iš ne tokios našios pramonės ir žemės ūkio į našesnę paslaugų sritį buvo dar vienas XX a. paskutiniojo dešimtmečio viduryje prasidėjusio ekonomikos augimo šaltinis. Žemės ūkiu ir pramone besiremiančioje ekonomikoje išaugo paslaugų sektorius (žr. 3 pav.).

Paslaugų ekonominės veiklos indėlis į BVP 1999 m., palyginti su 1989 m., padvigubėjo.

Žemės ūkis. Neefektyvus žemės ūkis buvo viena iš didžiausių Lietuvos struktūrinių problemų. Nors vykdant žemės ūkio reformą gamyba iš valstybinio sektoriaus (kolūkių) persikėlė į privatųjį sektorių, bet ji buvo išskaidyta smulkiuose ūkiuose. 1997 m. pabaigoje žemės ūkio produktus gamino 2 362 žemės ūkio bendrovės, 58,5 tūkst. registruotųjų ūkininkų ir 328 tūkst. asmeninio ūkio žemės naudotojų. Labai dažnai asmeninio ūkio pajamos, ypač pagyvenusiems žmonėms, buvo vienintelis pragyvenimo šaltinis, todėl valstybė socialinės apsaugos funkcijas kaime vykdė reguliuodama pagrindinių produktų supirkimo kainas.

Deja, tokia politika turėjo neigiamų padarinių ekonomikai, nes stabdė ūkių stambėjimą ir neleido sumažinti jų gamybos išlaidų. Vyriausybė skyrė nemažai lėšų žemės ūkiui remti, tačiau buvo akivaizdu, kad šalies ekonomika nepajėgi sukurti tiek pajamų, kad jų užtektų subsidijuoti visus žemės ūkio gamintojus. Sudaryti tokias sąlygas, kad stambėtų ūkiai, o darbuotojai pereitų iš žemės ūkio į kitus efektyvesnius sektorius (daugiausia – paslaugų), tapo vienu iš esminių Lietuvos ekonominės politikos uždavinių. Vienas iš galimų sprendimo būdų buvo aktyvi socialinė politika kaime, sudaranti prielaidas vyresnio amžiaus žmonėms pasitraukti iš gamybos, o jaunimui pradėti savo verslą.

Pramonė. Pramonės produkcijos dalies mažėjimą lėmė lėta didžiųjų Lietuvos įmonių, ypač energetikos, pertvarka. Nors didžiosios įmonės Lietuvos ekonomikoje atliko svarbų vaidmenį, nes jose buvo sukuriama apie pusė visos ne finansų sektoriaus pridėtinės vertės, bet jų įtaka tolydžio mažėjo. Šią tendenciją lėmė kapitalo persiliejinimas iš ne tokių efektyvių gamybos šakų į pelningesnę paslaugų sektorių.

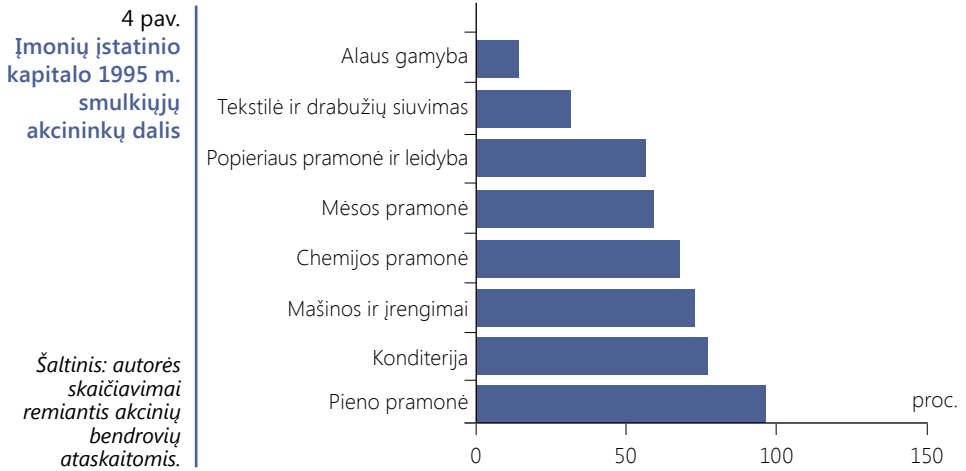
Didelės bendrovės, sukurtos pokario metais aprūpinti produktais Sovietų Sąjungą, neteko rinkos ir buvo priverstos mažinti gamybą arba visiškai ją nutraukti, o jų vietą užėmė mažesnės ir mobilesnes privačios įmonės, gebančios greičiau prisitaikyti prie besikeičiančių vartotojų poreikių. Didžiųjų gamyklų, neatitinkančių šiuolaikinių technologijų reikalavimų, modernizavimas kainavo nepaprastai brangiai, todėl užsienio ir vietos investuotojai šiomis įmonėmis nesidomėjo. Didėjant privačiam vartojimui, vietinės gamybos prekių paklausa didėjo, tačiau įmonių gamybinis pajėgumas buvo panaudojamas tik 50–55 proc., todėl **surasti naujas rinkas buvo būtina, kad augtų gamyba ir apskritai ekonomika.**

Pramonės restruktūrizavimo tvarka ir sparta buvo aktuali pereinamojo laikotarpio problema, kuriai valstybės ekonominėje politikoje nebuvo skirta pakankamai dėmesio, tikintis, kad įmonių pertvarkos procesą padės išspręsti jų privatizavimas.

Bet 1992–1995 m. pasirinktos čekinės privatizavimo vykdymo tvarkos trūkumas buvo tas, kad ji nepadėjo įmonėms sukaupti restruktūrizavimui reikalingo kapitalo.

- ▶ Per labai trumpą laiką (1991–1993 m.) atsirado daug akcinių bendrovių, formaliai valdomų smulkiųjų akcininkų (dažniausiai – įmonės darbuotojų), o faktiškai tvarkomų administracijos vadovų (žr. 4 pav.). Daugiausia smulkiųjų akcininkų buvo pieno pramonės įmonėse, kur dalis akcijų privatizuojant atiteko žemės ūkio produktų gamintojams. Smulkieji akcininkai neturėjo lėšų gamybai modernizuoti.
- ▶ Privačių, daugiausia į prekybos sektorių plūstančių lėšų laikino sukauptimo, kad vėliau būtų galima jas jau investicijų forma skirti įmonėms, mechanizmas veikė blogai, nes nebuvo sukurta finansinių priemonių, leidžiančių kaupti laisvas gyventojų lėšas (kad ir užsienio valiuta). Mažai dėmesio buvo skiriama finansinio tarpininkavimo sektoriaus plėtrai, tam nebuvo sudaryta ir teisinių prielaidų. Čekinis privatizavimas prasidėjo jau 1991 m., o vertybinių popierių rinka pradėjo realiai funkcionuoti 1994 m. pabaigoje, bet nebuvo in stitucinių investuotojų, akcijų

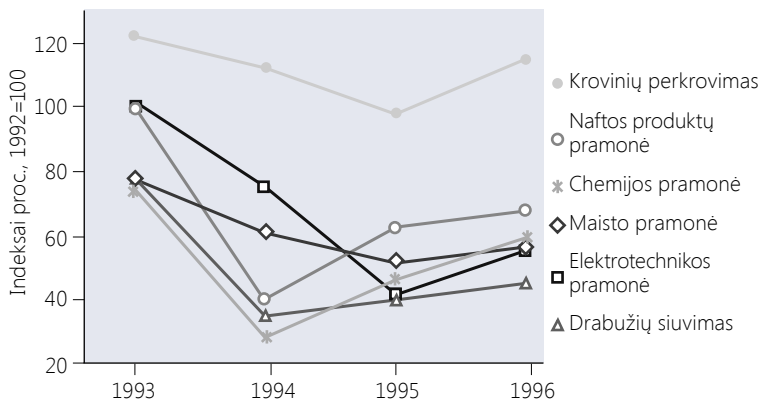
rinka buvo mažai likvidi (likvidumo koeficiento vidurkis 15–20 proc.), todėl joje buvo sunku sukelti kapitalą, reikalingą įmonėms modernizuoti.

- ▶ Ką tik atkūrus nepriklausomybę pasitikėjimas Lietuvos ekonomika buvo menkas, todėl buvo sunku pritraukti tiesioginių užsienio investicijų.
- ▶ Valstybės vardu gautos paskolos buvo naudojamos neveiksmingai – skiriamos daugiausia energetikos žaliavoms pirkti arba didžiosioms valstybinėms įmonėms palaikyti netiesioginių biudžeto subsidijų būdu.
- ▶ Silpna bankų priežiūros sistema ir teisinė bazė, negalinti garantuoti veiksmingo kreditorių teisių įgyvendinimo, nulėmė silpno bankų sektoriaus atsiradimą, tad ir bankų krizę, pražūsią 1995 m. Lietuvoje. Kredito išteklių buvo brangūs. Neigiamą įtaką paskolų palūkanoms turėjo ir tai, kad didelė dalis Lietuvos bankų sektoriaus (Lietuvos taupomasis bankas, Lietuvos valstybinis komercinis bankas, Lietuvos žemės ūkio bankas) priklausė valstybei, o jų kreditavimo politika dažnai priklausė nuo politinių partijų įtakos.

Per pirmąją privatizaciją susikūrusių akcinių bendrovių vadovams 1993–1994 m. iškilo dilema, kur gauti lėšų būtinoms pertvarkymams. Deja, dėl anksčiau minėtų priežasčių įmonėms daugiausia teko verstis nuosavomis lėšomis, todėl buvo vykdoma griežta taupymo politika. Faktiškai tai reiškė, kad pramonė buvo restruktūrizuojama darbininkų gyvenimo lygio sąskaita, darbo užmokestis beveik nedidėjo, nepaisant didelės infliacijos. Todėl dalis gyventojų, kurie praeityje sudarė vidurinę klasę, nusukurdo, o visuomenėje pradėjo didėti socialinė įtampa. Didėjant gyventojų nusivylimui vykstančiomis permainomis, ekonomikoje pradėjo vyrėti pesimistiniai lūkesčiai.

Sparčiausiai persitvarkė darbu imlūs ūkio sektoriai, nes jiems reikėjo mažiau investicijų (žr. 5 pav.). Be to, dėl pigesnės darbo jėgos šie sektoriai lengviau rado naujų realizacijos rinkų ir užsienio partnerių, investavusių į jų gamybos modernizavimą: drabužių siuvimo, popieriaus, medienos, chemijos pramonės.

5 pav.
Lietuvos
ekonomikos
raida 1993–1996 m.

Šaltinis: Pramonės darbo rezultatai. Lietuvos statistikos departamentas, 1997.

Šių sektorių gamyba pradėjo didėti jau 1994 m. Kiek vėliau prie lyderių prisidėjo elektrotechnikos pramonė, kuriai prireikė daugiau laiko aukštesnio lygio technologijoms pritaikyti.

Užsienio partneriai paskatino įmones pertvarkyti apskaitą pagal tarptautinius standartus ir vėliau suteikė joms užsienio finansų institucijų pripažinimą bei pigesnius finansinius išteklius gamybai plėsti. Pamažu pramonės įmonės daugiau dėmesio ėmė skirti patikimos ir modernios apskaitos sistemoms sukurti, o tai leido operatyviau valdyti gamybą ir greičiau pritraukti užsienio investicijų.

Atskirai reikėtų pažymėti maisto pramonę. Joje gamyba buvo atnaujinama taip pat labai sparčiai, tačiau tolesnį maisto produktų gamybos apimtį didėjimą stabdė realizacijos sunkumai. Maisto pramonės gamybos pajėgumas buvo gerokai didesnis nei vietinės rinkos poreikiai, nes ji buvo sukurta Rusijos rinkai aprūpti. Deja, ryšiai su Rusija, prarasti per politinius pasikeitimus, buvo sunkiai atkuriami dėl ten vykstančių reformų, o Vakarų rinka buvo atsitvėrusi aukštais kokybės standartais.

Empirinio tyrimo duomenys rodo, jog privatizavimas, kaip buvo tikėtasi, nepadėjo automatiškai išspręsti susikaupusių problemų ir sparčiai modernizuoti įmonių, kad jos galėtų pradėti gaminti konkurencingas naujose rinkose prekes. Ekonominėje literatūroje labai dažnai privatizavimo proceso sėkmė siejama su privatizavimo metodu. Išplėtos rinkos šalyse tarp ūkio subjektų susidaro ilgos tarpusavio ryšių grandinės, o pereinamosios ekonomikos šalyse reikia daug laiko, kad tokios grandinės pradėtų veiksmingai funkcionuoti. Todėl privatizavimo metodai, kurie sukuria ilgas tarpusavio ryšių grandines, tarkim, čekinis privatizavimas (investicinių čekių savininkai yra akcininkai investicinių čekinių bendrovių, kurios pačios yra gamybos įmonių akcininkės), dažniausiai lemia piktnaudžiavimą, neefektyvų darbą, o dėl to – ir gamybos smukimą. Daug efektyviau, kai įmonės yra tiesiogiai parduodamos strateginiam investuotojui, o dalis akcijų atitenka įmonės darbuotojams.

Kita vertus, Lietuvos patirtis rodo, kad ir kokie būtų taikomi metodai, svarbus veiksnys, lemiantis privatizavimo rezultatus, yra vadovų žinios ir įstatymų bei jų įgyvendinimą prižiūrinčių institucijų darbo kokybė.

Sėkmingiausiai dirba įmonės, kurias įsigyja strateginis užsienio investuotojas, turintis patirties, kapitalo ir realizavimo rinkas. Kadangi pradiniam pereinamojo laikotarpio etape Lietuvos pripažinimas tarptautinėje rinkoje buvo menkas ir sulaukti solidžių užsienio bendrovių dėmesio nepavyko, daugelis įmonių buvo pertvarkytos vietos savininkų pastangomis.

Stambios, palyginti siauros specializacijos ir didelio gamybinio potencialo, disponuojančios dideliu turtu įmonės prarado Rytų rinką, o surasti naujų buvo sudėtinga. Šių įmonių gamybos ir teikiamų paslaugų apimtis, palyginti su valdomu turtu, tapo maža. Dėl šių priežasčių veiklos sąnaudos tapo didelės. Remiantis Statistikos departamento duomenimis, 1997 m. daugiau kaip 40,0 proc., o 1998 m. – 33,8 proc. įmonių (iš viso jų apklausta 15 000) dirbo nuostolingai.

Privatizavimo procesą reglamentuojanti teisės bazė buvo kuriama vykstant privatizavimo procesui, rinkos priežiūros institucijos (Vertybinių popierių komisija) buvo įsteigtos tik praėjus dvejiems metams nuo privatizavimo pradžios. Todėl finansinius nusikaltimus buvo galima vykdyti beveik nebaudžiamai. Nesusidorodami su gamybos problemomis, nauji savininkai pasirinko kitą kelią – pasinaudodami įvairiomis schemomis jie pasisavino vertingesnį įmonių turtą, o kreditoriams (dažniausiai valstybei ir įmonės darbuotojams) paliko tik mažavertį turtą ir skolas (žr. 3 lentelę). 1993–2000 m. paskelbtas 916 įmonių bankrotas. Bankroto procedūra vykdyta 735 įmonėse, kuriose bankroto paskelbimo dieną dirbo 39 681 darbuotojas, šios įmonės turėjo 2 153 mln. Lt vertės turto.

3 lentelė.
Bankrutuojančių ir bankrutavusių įmonių finansiniai įsipareigojimai (735 įmonės, bankroto pradžioje) mln. Lt

	Finansiniai įsipareigojimai					
	visi	darbuotojams	biudžetui	SODRAI	bankams, įkaito turėtojams	kitiems
	3293	144,8	770,8	381,5	736,1	1259,8
Šaltinis: Ūkio ministerijos duomenys.	Iš jų – delspinigiai	16,3	338,2	176,7	76,8	97,5

Be to, neūkiški naujieji šeimnininkai, siekdami įgyti dar daugiau turto ar išvengti atsakomybės, pasisavintas įmonių lėšas dažnai naudojo valdininkijai papirkti, ir taip nulėmė korupcinių procesų atsiradimą ekonominėje ir politinėje sistemoje. Korumpuotos valdininkijos atsiradimas turėjo neigiamą įtaką reformų spartai ir sudarė kliūtis ekonomikos augimui.

Paslaugos. Paslaugų plėtra buvo pagrindinis Lietuvos ekonomikos augimo variklis. Lietuva gana sėkmingai naudojo savo geografinės padėties privalumus ir iš tiesų

tapo prekių tranzito tarp Rytų ir Vakarų aptarnavimo šalimi, todėl didėjo transporto sektoriaus teikiamų paslaugų apimtis. Toliau buvo modernizuojamas ir plečiamas Klaipėdos uostas, didėjo ir jame perkraunamų krovinių apyvarta. Nemažai pajamų Lietuvai davė neformali, daugiausia asmenine iniciatyva besiremianti veikla.

Vienas ryškiausių tokios veiklos pavyzdžių buvo išsiplėtojęs automobilių remonto ir reeksporto paslaugų sektorius. Daug naujų darbo vietų buvo sukurta padėvėtų automobilių iš Vakarų Europos į Rytus reeksporto srityje. Muitinės duomenimis, 1997 m. importuota – 283 000, reeksportuota – 144 000 automobilių. Deja, šio sektoriaus gautas pajamas ir jame dirbusių žmonių skaičių sunku nustatyti, nes daugeliu atvejų ši veikla buvo neformalizuota. Statistikos departamento duomenimis, 1997 m. eksportuota 549 mln. Lt vertės, o importuota – 1 mlrd. Lt vertės padėvėtų automobilių. Ekspertų vertinimu, lengvųjų automobilių perpardavinėjimu ir remontu užsiėmė apie 100 000 žmonių.

Pažymėtina, kad šalies pertvarkymo iš centralizuotos ekonomikos į rinkos ekonomiką metu būtent ši neformali paslaugų sfera suteikė galimybę pasireikšti Lietuvos žmonių verslumui ir darbštumui, padėjo spręsti įdarbinimo ir socialinio aprūpinimo problemas.

Pereinamojo laikotarpio viduryje individualusis ir smulkusis verslas sustiprėjo, užmezgė pastovesnius ryšius, išryškėjo net šalies regionų specializacija. Pietvakarių ir Vidurio Lietuvos gyventojai užsiiminėjo prekyba automobiliais, pajūrio – teikė uosto paslaugas ir paslaugas poilsiautojams, Šiaulių ir Panevėžio apskritys mezgė, siuvo ir pardavinėjo gaminius Rusijos miestų turguose. Kaunas laikė savo rankose didmeninę prekybą su Vakarais, o Pietryčių Lietuva tradiciškai plėtojo prekybos ryšius su Lenkija, sostinės verslininkai vežė prekes iš tolimesnių šalių (Turkijos, Kinijos, Jungtinių Arabų Emyratų).

Visos šios veiklos mastą sunku įvertinti, bet sparčiai didėjusi vartojimo reikmenų dalis mažmeninėje prekyboje – nuo 37,7 proc. (1995 m.) iki 53,0 proc. (1997 m.) – leidžia daryti prielaidą, kad neformali veikla davė nemažų pajamų. Gausios investicijos į prekybos sferą rodė sparčius jų atsipirkimo terminus šiame sektoriuje, taip pat didėjantį vartojimo bumą Lietuvoje. 1997 m. mažmeninės prekybos apyvarta padidėjo 13,4 proc.

Finansų sektorius. Silpną finansinių paslaugų sektorių ir atitinkamai didelę finansinio tarpininkavimo paslaugų kainą nulėmė kelios priežastys. Pirmiausia, daugiau kaip pusė bankų sektoriaus turto priklausė valstybei. Per visą reformų laikotarpį didieji valstybiniai bankai – Lietuvos valstybinis komercinis, Lietuvos žemės ūkio ir Lietuvos taupomasis – buvo prastai valdomi, vyriausybės kišosi į jų veiklą, bankų lėšų naudojimą lėmė ne ekonominės paskatos, o politinė logika.

Todėl per keletą metų valstybiniuose bankuose susikaupė daug probleminių paskolų, kurių restruktūrizavimas labai padidino valstybės skolą. Valstybinių bankų

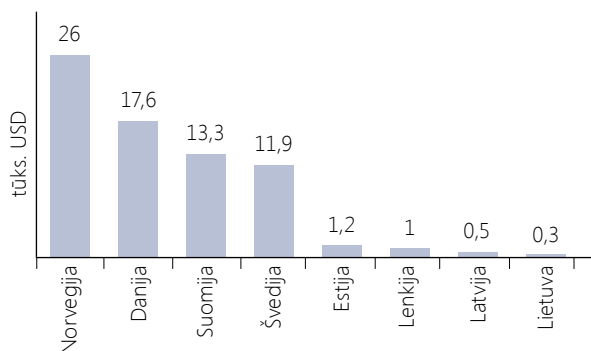
privatizavimas, nepaisant priimtų nutarimų, buvo atidėliojamas, kaupėsi nuostoliai (žr. 4 lentelę).

4 lentelė.
Lietuvos
komercinių
bankų grynas
pelnas
1994–1998 m.
(tūkst. Lt)

Bankas	1994	1995	1996	1997	1998	
Lietuvos žemės ūkio	68 104	26 463	25 523	(32 840)	13 870	
Lietuvos valstybinis komercinis	5 434	(33 574)	(127 803)	(84 770)	-	
Lietuvos taupomasis	(54 131)	(39 268)	30 032	5 206	490	
Ūkio	(7 391)	(11 325)	(7746)	(27 840)	5 460	
Vilniaus	2 759	2 929	24 440	47 578	59 790	
„Tauro“	(1 101)	(16 843)	-	-	-	
„Litimpeks“	(32 240)	(81 929)	(6 370)	(3 380)	250	
„Hermis“	2 591	(9 600)	27 421	27 452	412	
Šiaulių	(2 533)	(2 909)	3 933	1 956	2 460	
„Snoras“	182	33	12 675	1 088	8 000	
Šaltinis: Bankų finansinės ataskaitos.	„Medicinos“	(4 457)	(1 274)	(10 103)	(545)	58
	„Industrijos“	-	-	(17 367)	(1 310)	7 980

Antra, Lietuvos rinkoje vis dar gyvavo silpni ir neefektyviai dirbantys privatūs komerciniai bankai. Lietuvos bankas nesiėmė veiksmų, kurie būtų paspartinę šių bankų rekapitalizavimą ir jungimąsi. Nors formaliai šie bankai vykdė beveik visus centrinio banko nustatytus normatyvus, iš tiesų jie neturėjo pakankamai lėšų savo veiklai plėtoti. Taigi šiek tiek didesnius kredito išteklius turėjo tik du didieji privatūs bankai. Jų teikiamų paskolų visiškai užteko, kad būtų patenkinti solidesnių ūkio subjektų poreikiai, bet vartojimo paskoloms teikti ir gyvenamajai statybai plėtoti lėšų trūko (žr. 6 pav.).

6 pav.
Paskolos, tenkančios
vienam gyventojui 1999 m.

Šaltinis:
Baltic Development Forums medžiaga.

Trečia, visuomenei trūko žinių apie finansų sektoriaus teikiamas galimybes ir pasitikėjimo jo teikiamomis paslaugomis. Silpna finansų sektoriaus priežiūra pradiname pereinamojo laikotarpio etape lemė keletą skandalingų bankrotų, susijusių su finan-

sinėmis piramidėmis ir bankais, be to, dauguma gyventojų santaupas laikė namuose grynaisiais.

Netinkama bankų veiklos priežiūra sudarė prielaidas bankams sukaupti didelius blogų paskolų portfelių ir 1995–1996 m. Lietuva išgyveno bankų krizę. Jei 1994 m. Lietuvoje veikė 27 bankai, tai kitais metais liko tik 16 bankų. Tikslensnio įvertinimo, kiek lėšų iš viso prarado gyventojai, nėra, nes bankrutavo ne tik bankai, bet ir ne-bankinės institucijos, veikusios finansinės piramidės principu, tarkim, kaip Kauno holdingo kompanija ar „Sekundė“. Likviduojamų bankų turtui restruktūrizuoti Lietuvos vyriausybė išleido specialius vertybinius popierius, kurių vertė 1999 m. sudarė 925,4 mln. Lt, arba 2 proc. BVP, ekspertų vertinimu, bendra finansinio sektoriaus restruktūrizavimo kaina sudarė 3 proc. BVP.

Tuo metu bankų paslaugų rinka buvo mažai išplėtotą, todėl jos problemų įtaka ekonomikai buvo palyginti nedidelė, ją sumažino ir tai, kad valstybei perdavus valdyti žlugusių bankų turtus ir įsipareigojimus specialiai įsteigtam „Turto“ bankui ir pertvarkius finansinio sektoriaus priežiūrą, padidėjo gyventojų ir įmonių pasitikėjimas bankais. Kaip teigiamą krizės rezultatą galima paminėti sustiprėjusią bankų priežiūros sistemą bei teisinę bazę, atnaujintą atsižvelgiant į krizės pamokas ir jų įtaką valstybės politikai. Nors paprastai po finansinės krizės ūkis atsigauna lėtai, o užsienio ekspertai prognozavo, kad ši krizė turės neigiamos įtakos ekonomikos augimui, tačiau 1996 m. šalies BVP išaugo 5,1 proc. Po konsolidacijos finansų sektoriaus dalis BVP sumažėjo nuo 7,3 proc. (1993 m.) iki 2,3 proc. (1999 m.), ir bankų sektorius sukaupe daug augimo rezervų (žr. 6 pav.).

Nors greta bankų gyvavo draudimo ir vertybinių popierių rinka, tačiau didesnio supratimo apie jos teikiamas galimybes ir paslaugas labai trūko.

Nacionalinė vertybinių popierių birža savo veiklą pradėjo 1993 m. rugsėjo mėn. ir tai buvo puikus viso ekonominės transformacijos proceso sudėtingumo pavyzdys, kai buvo bandoma suderinti įvairias atsiveriančias galimybes į vieną visumą. Biržos steigimas buvo įgyvendinamas padedant Prancūzijos vyriausybei, o prekyba vyko panaudojant SBF Paryžiaus biržos dovanotą prekybos sistemą bei IBM AS/400 kompiuterį. Tuo pat metu Vertybinių popierių komisijos steigimas ir įstatyminės bazės kūrimas vyko pagal kitą bendradarbiavimo su JAV Vyriausybe projektą. Vėliau Nacionalinė vertybinių popierių birža pradėjo naudoti kitą prekybos platformą, kuri jai leido integruotis į Skandinavijos vertybinių popierių rinką per OMX sistemą.

Vertybinių popierių rinka iš karto buvo įsteigta kaip moderni elektroninė prekybos vieta, o vertybiniai popieriai buvo išleidžiami nematerialia forma kaip įrašai sąskaitose. Pradžioje buvo prekiaujama akcijomis du kartus per savaitę, o nuo 1996 m. – kasdien, nenutrūkstama prekyba akcijomis prasidėjo 1998 metais.

Nacionalinės vertybinių popierių biržos sąrašuose buvo daug įmonių, nes dėl sparčios ir plataus masto privatizacijos jos kapitalizacija buvo gana didelė ir sudarė 25 proc. BVP. Prekybos akcijomis pardavimo apyvarta buvo nedidelė, o daugelis

akcijų buvo mažai likvidžios. Pirmasis likvidesnių ir atitinkančių įtraukimo į biržos prekybos sąrašą reikalavimus biržos indeksas *LITIN – A* buvo paskelbtas 1996 m. Lietuvos akcijų rinka tarptautiniu požiūriu buvo nedidelė, tad buvo sunku pritraukti stambesnius užsienio investuotojus, o vietinių institucinių investuotojų, tokių kaip pensijų ar investiciniai fondai, dar nebuvo. Kita vertus, per daug reglamentuota priežiūros teisinė bazė, kuri buvo paruošta remiantis subrendusios rinkos pavyzdžiu (JAV), nors Lietuvos vertybinių popierių rinka tuo metu tik dar formavosi, didino įėjimo į rinką sąnaudas smulkesniems investuotojams. Pirmieji Vyriausybės vertybiniai popieriai buvo išleisti 1994 metais.

Draudimo rinka plėtojosi lėtai. Pagal draudimo įmokas, tenkančias vienam gyventojui, Lietuva atsiliko ne tik nuo išsivysčiusių šalių, bet ir nuo kaimyninių Baltijos valstybių. Bendros draudimo įmokos, tenkančios vienam gyventojui 1999 m. Lietuvoje, sudarė 28 USD, Estijoje – 59 USD, Latvijoje – 66 USD. Gyvybės draudimas sudarė tik 23 proc. visos draudimo rinkos.

Draudimo rinkos plėtra taip pat buvo glaudžiai susijusi su gebėjimais pasinaudoti naujai atsivėrusiomis galimybėmis, nes nepakankamos žinios mažino gyventojų pasitikėjimą rinka, o valstybinio socialinio draudimo ir privataus draudimo koordinacijos stoka stabdė gyvybės draudimo plėtrą, todėl, atsitikus nelaimei ir netekus maitintojo, šeima galėjo tikėtis tik nedidelės valstybinės socialinės pašalpos. Privalomojo automobilių draudimo įvedimas buvo atidėliojamas, nes bijota gyventojų nepasitenkinimo.

Apibendrinami galime pasakyti, kad sukurta bankų ir finansinio tarpininkavimo infrastruktūra, taip pat ją reglamentuojanti teisinė bazė buvo palankesnė stambių juridinių asmenų veiklai, o SVV ir gyventojų poreikiams finansuoti buvo skiriama mažai dėmesio. Vyriausybės politika neskatino privačios finansų sistemos plėtros ir nesudarė pakankamai teisinių prielaidų steigti privačioms finansų institucijoms, tenkinančioms socialinius piliečių poreikius. Visas socialines problemas buvo mėginama spręsti nacionalinio biudžeto ir SODROS lėšomis.

3.3. Žinių, socialinių veiksnių ir elgsenos reikšmė

Lietuvoje savininkų sluoksnis susikūrė iš dviejų grupių asmenų: buvusių tarybinių nomenklatūros darbuotojų, pasinaudojusių senais ryšiais ir įstengusių inicijuoti įstatymų priėmimą, kurie atvėrė galimybę perimti daug valstybinio turto, ir greitai praturtėjusių iš prekybos operacijų jaunų verslininkų, kurie privatizavo įmones pigiai supirkdami investicinius čekius iš gyventojų. Abi šias grupes vienijo tai, kad jiems trūko žinių, reikalingų įmonėms valdyti rinkos ekonomikos sąlygomis.

Geriausių rezultatų pertvarkant gamybą pasiekė tos įmonės, kurių savininkais tapo įmonių direktoriai ar su jais susiję asmenys. Supirkdami įmonės darbuotojų akcijas,

jie sutelkė nuosavybę savo rankose. Šie vadovai turėjo pakankamai gamybos žinių, o rinkos ekonomikos pagrindus įgijo bendraudami su užsienio partneriais, t. y. mokėsi dirbdami. Naujos, išmokusios rinkos abecėlę, vadovų grupės atsiradimas tapo svarbiu ekonomikos augimo šaltiniu.

Tačiau dauguma didžiųjų valstybinių įmonių turėjo netinkamą kapitalo struktūrą ir prastai pasirengusius darbuotojus, kad būtų galima pelningai dirbti po liberalizavimo nusistovėjus santykinėms kainoms. Pačių įmonių atliekama pertvarka buvo gynybinio pobūdžio, todėl pamažu susikaupė tokio masto problemų, kad jas buvo sunku restruktūrizuoti taikant bet kokias nuosavybės formas ar teisės aktus. Vėlesni mėginimai parduoti šias įmones strateginiams investuotojams buvo labai sudėtingas procesas, iškėlęs naujų fiskalinių problemų. Juo labiau, kad parenkant naujus savininkus buvo vadovaujama fiskaliniais interesais, o ne efektyvumo kriterijais. Todėl infrastruktūrinė rinka buvo monopolizuojama siekiant gauti kuo didesnę kainą, dažnai neįvertinant sandorio konkurencingumo didinimo požiūriu, todėl didelė nedidelių privačių įmonių veiklos išlaidos.

Apibendrinami galime pasakyti, kad pertvarkant ekonomiką yra daug lengviau sudaryti sąlygas steigti naujas įmones, kurių šeiminkai gali laisvai spręsti, kaip sukaupti kapitalą, kokią samdyti darbo jėgą ir kokias prekes gaminti, kad būtų galima konkuruoti tarptautinėje rinkoje, negu pertvarkyti jau esančias valstybines įmones. Lietuvoje valstybinės įmonės pagal to meto sąlygas galėjo būti pertvarkomos ir sėkmingiau.

Didele problema tapo struktūrinio nedarbo didėjimas. Bedarbiai neturėjo įgūdžių, reikalingų konkurencinėje rinkos ekonomikoje; darbo jėgos mobilumą iš vieno rajono į kitą ribojo būsto kreditavimo sistemos stoka. Nebuvo atsižvelgta ir į tai, kad atsiradus naujoms ekonominėms galimybėms ne visi sugeba greitai jas perprasti ir pasinaudoti, daug ką lemia įgyti socialiniai įgūdžiai ir susiklostę elgsenos standartai.

Vyriausybės vykdoma užimtumo politika daugiausia apsiribojo menkais bedarbio pašalpomis, šios tokios informacijos apie laisvas darbo vietas suteikimu ir retkarčiais organizuojamais mokymais, t. y. buvo vykdoma pasyvi darbo politika įgyvendinant „pigų socialinių pašalpų“ strategiją. Tai didino visuomenės sluoksniavimąsi, nusivylimą ir mažino visuomenės paramą rinkos reformoms, todėl reformų sparta lėtėjo.

Turint omenyje, kad ūkio pertvarka lemia didelį struktūrinio nedarbo lygį, darbo rinką reikėjo kurti lankstesnę, t. y. sumažinančią atleidimo ir priėmimo į darbą sąnaudas. Vyriausybė turėjo vykdyti aktyvesnę švietimo ir perkvalifikavimo politiką.

Kadangi trūko specialistų ir aukštesnėse valdymo grandyse, tai įgyvendinant reformas pradiniam etape buvo dirbama drauge su užsienio ekspertais. Įvairių viešojo sektoriaus sričių pertvarkos modelis buvo pasirenkamas atsitiktinai, remiantis iš šalies teikiama pagalba. Jei tarp valstybių buvo pasirašomas bendradarbiavimo sutarimas, buvo įprasta susitarti ir dėl pagalbos bei finansavimo tam tikros srities

pertvarkai arba tiesiog buvo sulaukiama pasiūlymo padėti įdiegti naujas viešąsias paslaugas, pvz., įmonių registrą, reikalingas rinkos ekonomikai funkcionuoti. Tokiu atveju buvo naudojamas modelis tos šalies, kuri suteikdavo techninę (normatyvinius aktai ir ekspertai) pagalbą ir nedidelį finansavimą. Lietuvos specialistai mokėsi dirbdami kartu su užsienio ekspertais, jie galėjo dalyvauti ir įvairiose trumpalaikėse ir ilgesnės trukmės programose ir įgyti žinių užsienyje. Daugelis šių programų buvo labai intensyvios ir vyko aukšto lygio mokymo įstaigose, tad jau 1998 m. buvo sukaupta pakankamai žinių rinkos ekonomikai valdyti. Lietuvos specialistams susiklostė unikali proga susipažinti su rinkos funkcionavimo geriausios praktikos įvairove, nes mokymai vykdavo skirtingose šalyse.

Tačiau sisteminio dėmesio perkvalifikavimo problemai nebuvo skiriama – viskas priklausė nuo asmeninių norų ir gebėjimų pasinaudoti atsiradusiomis galimybėmis. Aukštosios mokyklos turėjo parengusias trumpas perkvalifikavimo ir rinkos ekonomikos žinių programas, bet dauguma jų buvo mokamos, tad prieinamos ne visiems gyventojams.

3.4. Pirminiai reformų rezultatai ir išorės veiksnių įtaka ūkio pertvarkai

1997 m. Lietuvos ekonomikoje išryškėjo teigiami poslinkiai, bendrojo vidaus produkto augimo tempai paspartėjo, infliacija sumažėjo iki vieno skaitmens, skolinimosi sąnaudos atpigo, o privačios investicijos stipriai išaugo, prasidėjo didžiųjų strateginių objektų privatizacija. Paslaugų sferos plėtra pakeitė ūkio struktūrą ir ji ėmė labiau atitikti išsivysčiusių šalių ekonomikos sanklodą. Per šešerius reformų metus šalyje pavyko sukurti stabilią makroekonominę aplinką, leidžiančią išlaikyti didelius, 5 proc. viršijančius, ekonomikos augimo tempus, o tai atitiko sparčios integracijos į Europos Sąjungą tikslus. Lietuvos ekonomika tapo viena iš sparčiausiai besivystančių ekonomikų Centrinėje ir Rytų Europoje, savo plėtros sparta beveik dvigubai pralenkė vidutinius regiono ekonomikų augimo mastus.

Ekonominės reformos vyko toliau, tačiau gyventojai stokojo informacijos apie jų tikslus ir eigą. Ne itin sklandus Lietuvos sveikatos apsaugos, švietimo, kultūros reformų ir strateginių objektų privatizavimo organizavimas, sukėlęs visuomenėje daug prieštarų vertinimų, iš dalies buvo nulemtas to, kad visi sprendimai buvo priimami vengiant platesnių diskusijų su visuomene.

Kyla klausimas, ar buvo galima pasiekti geresnių rezultatų, jei valstybė būtų vykdžiusi kitokią politiką, ir kokios pagrindinės klaidos buvo padarytos. Viena iš esminių problemų atsiradimo priežasčių buvo netinkama struktūrinės reformos eiga: pirmausia reikėjo sukurti teisinę aplinką, vėliau restruktūrizuoti įmones, o privatizuoti tik paskui, kai pradeda funkcionuoti rinkos priežiūros institucijos. Lietuvoje viskas buvo padaryta atvirkščiai, nes neturėta pakankamai žinių ir patirties, nebuvo įvertin-

ta rinkos mechanizmo funkcionavimą užtikrinančių institucijų kūrimo ir jų efektyvios veiklos svarba. Reguluojama rinka, priešingai negu susireguliuojanti rinka, sudarė palankesnes sąlygas ekonomikai augti.

Kitos priežastys, dariusios neigiamą įtaką struktūrinių reformų spartai, kokybei ir augimui, buvo susijusios su fiskalinėmis ar kvazifiskalinėmis kliūtimis – didelis įmoky SODRAI tarifas ir didelės socialinių garantijų išlaidos didino darbo jėgos kainą ir neleido įmonėms greitai atsisakyti nereikalingų darbuotojų, o dideli finansinio tarpininkavimo paslaugų tarifai apsunkino pertvarkai reikalingo kapitalo pritraukimą.

Ekonomikos augimui nemažai pasitarnavo ir stabili politinė padėtis, draugiški santykiai, susiklostę su kaimyninėmis šalimis. Didelį vaidmenį atliko sukurta teisinė bazė, užtikrinanti privataus verslo funkcionavimo sąlygas. Kita vertus, nepakankamai išplėtota finansinė sistema privertė spartų ekonomikos augimą finansuoti kapitalo įplaukomis iš užsienio, kurios drauge su augančiu privačiu vartojimu nulėmė nemažą prekybinį disbalansą ir šalies einamosios sąskaitos deficito didėjimą. Išryškėjo Lietuvos ekonomikos pažeidžiamumas ir priklausomybė nuo užsienio kapitalo srautų. Pagrindine ekonominės politikos problema tapo socialinių ir ūkinių reformų vykdymo eiliškumo ir įgyvendinimo tempų, užtikrinančių spartų bendrojo vidaus produkto augimą, tinkamas parinkimas, kad nebūtų pažeistas šalies išorės finansinės pozicijos pastovumas.

Nors ir nelauktai, bet 1998 m. tapo lūžio metais Lietuvos ekonomikos plėtros istorijoje, nes būtent tada integracijos į Europos Sąjungą procesas įgavo naują pagreitį ir prasmę. Dėl rugpjūčio viduryje Rusijoje įvykusios finansinės krizės šalies eksportas į Rusiją ir kitas NVS valstybes sumažėjo 26 proc. – ekspertiniu vertinimu, krizės nuostoliai sudarė 5 proc. BVP. Realūs ekonomikos augimo tempai sulėtėjo nuo 7,3 proc. 1998 m., iki – 1 proc. 1999 m. Netekus Rytų rinkų, daugeliui Lietuvos įmonių teko sumažinti gamybos apimtis arba laikinai net visai sustabdyti gamybą – per metus bedarbių skaičius padidėjo 2,2 proc. Krizė neigiamai paveikė ir biudžeto pajamas, todėl Vyriausybė turėjo sparčiai pradėti įgyvendinti taupymo priemones, kad užtikrintų finansų sistemos stabilumą ir paramos programas, padedančias perorientuoti eksportą į ES rinkas. Ši krizė atskleidė būtinybę sukaupti rezervų, kurie padėtų sušvelninti išorės krizių poveikį šalies ekonomikai.

Tačiau Lietuvos finansinis sektorius išliko stabilus. Komerčių bankų tiesioginės investicijos į Rusiją buvo labai nedidelės ir tesudarė 1,4 proc. viso bankų turto. Po 1995–1996 m. bankų krizės buvo sustiprinta bankų priežiūra, įvesti tarptautinius standartus atitinkantys nauji reikalavimai, užsienio kapitalo atėjimas labai sustiprino Lietuvos bankų sistemą ir padėjo be didesnių keblumų susitvarkyti su kaimyninės šalies finansų krizės sukeltomis problemomis.

Rusijos krizė labiausiai užgulė smulkiuosius verslininkus, kurie vertėsi prekyba su šia šalimi. Jie neteko pragyvenimo šaltinio, o valstybė – didelės mokesčių pajamų dalies.

Tačiau Rusijos krizė turėjo ir teigiamų aspektų, nes paspartino Lietuvos ūkio restruktūrizavimo ir integracijos į Europos ekonominę erdvę procesus – praradus rinkas Rytuose bendrovėms teko skubiai pertvarkyti gamybą ir ieškoti prekių ir paslaugų rinkų Vakaruose. Lietuvos ekonomikos ryšius su išsivysčiusiomis šalimis sustiprino ir didėjantis tiesioginių užsienio investicijų srautas, kuris 1998 m. buvo 72 proc. didesnis nei 1997 m. ir padengė 2/3 einamosios sąskaitos deficito.

Metų pradžioje visuomenės dėmesio centre atsidūrė didžiųjų infrastruktūrinių objektų privatizacija, kuri, nors ir sulaukė prieštaringų įvertinimų dėl pasirinkto privatizavimo būdo, vis dėlto sudarė sąlygas efektyviau panaudoti šalies ekonominį potencialą, suteikė Vyriausybei finansinių išteklių plataus masto valstybės investicijų programoms vykdyti ir ūkiui subsidijuoti. Solidžios, daugiausia valstybinės, investicijos (24,9 proc. nuo BVP) paspartino statybos sektoriaus plėtrą. Didinamas minimalus darbo užmokestis ir valstybės valdymo institucijų darbuotojų atlyginimai paskatino vidaus paklausos ir prekybos apimčių augimą, todėl per pirmąjį pusmetį ūkio augimo tempai pasiekė 9,3 proc.

Defliacijos procesai pasaulinėje prekių rinkoje ir dėl valiutų kurso svyravimo atpigęs importas nulėmė ir sparčią disinflaciją. Vidutinė metinė infliacija nuo 8,9 proc. 1997 m., sumažėjo iki 5,1 proc. 1998 m.

Nors kartu su infliacija mažėjo ir skolinimosi sąnaudos, bet vis dėlto jos išliko gana didelės. Vidutinė metinė paskolų palūkanų norma 1998 m., palyginti su 1997 m., sumažėjo nuo 13,86 proc. iki 11,98 proc. Todėl nedidelėms Lietuvos įmonėms, neturinčioms galimybės pasiskolinti užsienyje, buvo sudėtinga plėsti gamybą ir užkariauti savo produktams bei paslaugoms naujas rinkas. Jos pradėjo orientuotis teikti paslaugas valstybinėms institucijoms, kurios tapo stambiomis užsakovėmis.

Pasirinktas ekstensyvus ekonomikos augimo skatinimas didinant Vyriausybės išlaidas nulėmė augantį fiskalinį deficitą ir skolinimosi mastus. Vidutinis metinis Vyriausybės vertybinių popierių pelningumas 1998 m. padidėjo ir sudarė 11,0 proc., o 1997 m. vidutinis pelningumas buvo 8,9 proc. Skolos aptarnavimo išlaidų dalis valstybės biudžete didėjo. Augo ir pati valstybės skola, kuri per metus padidėjo nuo beveik 600 mln. Lt, nors santykinis jos dydis – 22,5 BVP proc. – leido priskirti Lietuvą prie mažai įsiskolinusių šalių.

Pirmoje metų pusėje nerimauta, kad dėl itin sparčių augimo tempų ekonomika gali „perkaisti“, o makroekonominis disbalansas pasieks pavojingą ribą, nes didėjantis vartojimas kartu nulėmė ir spartų importo augimą; o prekių ir paslaugų eksporto augimo tempai 1998 m. pirmąjį pusmetį, palyginti su atitinkamu praėjusių metų laikotarpiu, sumažėjo nuo 24,1 proc. iki 9,6 proc., ir tai nulėmė prekybos ir einamosios sąskaitos deficito didėjimą. Per 1998 m. einamosios sąskaitos deficitas padidėjo nuo 1,2 mlrd. Lt, arba 32 proc., ir metų pabaigoje sudarė 12,1 proc. BVP. Eksporto tempų mažėjimą nulėmė nepalankiai tarptautinėse rinkose susiklosčiusios aplinkybės ir dėl minimalaus darbo užmokesčio didinimo ir naujų mokesčių bei rinkliavų įvedimo augančios gamybos sąnaudos.

Eksporto plėtrą varžė ir monetarinė politika – Lietuvos prekių konkurencingumą Europos Sąjungos šalyse mažino lito fiksavimas su brangstančiu Europos valiutų atžvilgiu doleriu.

Siekis tapti ES nare reiškė ekonominių ryšių su šios bendrijos šalimis stiprinimą ir pinigų politikos pokyčius – valiutos susiejimą su euru ir struktūrinės ekonomikos pertvarkos reformas.

Vienas iš esminių dalykų, kuris būdingas visoms Europos Sąjungos narėms – tai panaši jų ekonomikų sankloda arba, kaip mėgstama sakyti, tai yra rinkos ekonomikos šalys.

1993 m. Kopenhagoje viršūnių susitikime buvo susitarta dėl kriterijų, kuriuos būtina atitikti siekiant tapti visateise ES nare. Politiniai kriterijai reikalauja, kad būtų stabilios tos šalies institucijos, kurios garantuoja demokratiją, įstatymų viršenybę, žmogaus teises ir pagarbų požiūrį į tautines mažumas.

Ekonominiai kriterijai siejami su rinkos ekonomikos egzistavimu ir funkcionavimu, taip pat šalies galimybe atlaikyti konkurencinį spaudimą ir rinkos jėgų poveikį Sąjungos viduje.

Reformų pradžioje skirtumai tarp Europos Sąjungos valstybių ir šalių kandidačių, be abejo, ir Lietuvos, buvo gana dideli, tačiau vykdant reformas pamažu darėsi ne tokie ryškūs.

1998 m. pagal perkamosios galios paritetą perskaičiavus litus į eurus vienam gyventojui, Lietuvoje sukurto BVP produkto dalis sudarė 31 proc. Europos Sąjungos vidurkio, o 1995 m. – tik 29 proc. Pagal šį rodiklį Lietuva aplenkė Latviją, Rumuniją ir Bulgariją, bet atsiliko nuo tokių šalių kaip Slovėnija, Čekija, Lenkija, Vengrija ir Estija, todėl vidutinio šalių kandidačių lygio – 40 proc. – nepasiekė.

Bet jau 2000 m. Lietuva iš esmės baigė vykdyti pereinamojo iš centralizuotos į rinkos ekonomiką laikotarpio reformas ir, sukūrusi rinkos ekonomikos pagrindus, galėjo pradėti naują savo raidos etapą – integracijos į ES laikotarpį. Vasario mėnesį Briuselyje pirmame ES ir Lietuvos užsienio reikalų ministrų susitikime buvo oficialiai pradėtos Lietuvos derybos dėl narystės ES.

Stabili politinė ir ekonominė padėtis ir pradėtos ES narystės derybos, nustačiusios pagrindinius ekonominės politikos prioritetus ir spartinusios šalies konvergenciją su makroekonomiškai subalansuota ES rinka, leido Lietuvos ilgalaikes perspektyvas vertinti labai optimistiškai. Šalies ekonominė politika buvo orientuota į valstybės užsienio politikos tikslus – stojimą į ES ir NATO. Bet neaukštas pragyvenimo lygis, didėjantis struktūrinis nedarbas eiliniams šalies piliečiams kėlė daug rūpesčių. Tarp jaunimo nedarbo lygis buvo aukščiausias, nes jauniems žmonėms buvo sudėtinga įgyti tinkamų gebėjimų, kurie leistų prisiderinti prie sparčiai besikeičiančių šiuolaikinės ekonomikos reikalavimų ir sėkmingai žengti darbinės karjeros keliu.

Problemas nulėmė susiklosčiusi makroekonominė aplinka, ūkio struktūros, valstybės investicijų į socialinį kapitalą dydis ir efektyvumas, skirtingų kartų ir gyventojų grupių interesų suderinimas valstybės politikoje. Ekonominė politika ilgą laiką orientuota į pasiūlos rinkoje sugrąžinimą, todėl buvo mažai skiriama dėmesio, o ir neturėta laiko įgyvendinti paklausos skatinimo priemonės, galinčias paskatinti vartojimą ir taip stabilizuoti ekonomiką.

Tačiau teigiami pokyčiai buvo akivaizdūs. 2000 m. ūkis įveikė neigiamus Rusijos krizės padarinius, nulėmusius ekonomikos recesiją 1999 m., ir atsigavo – realus BVP padidėjo 3,9 proc. Pagrindinis augimo veiksnys buvo sparčiai, 20,5 proc., didėjantis prekių ir paslaugų eksportas. Svarbią vietą šalies eksporto struktūroje užėmė tradicinės Lietuvos pramonės šakos: tekstilė, elektros įrenginių ir chemijos pramonė. Tačiau didžiausias indėlis – naftos perdirbimo pramonės. Jos produktai sudarė 44,2 proc. viso eksporto prieaugio ir dėl to prekių eksportas per metus padidėjo 28,7 proc.

Einamosios sąskaitos deficitas mažėjo, o tiesioginės užsienio investicijos sparčiai didėjo – 1997–2000 m. jos išaugo tris kartus. Tai mažino valstybės skolinimosi poreikį, todėl užsienio skola išliko nedidelė – 22,0 proc. BVP ir sudarė 77,8 proc. visos skolos. Visa valstybės skola metų pabaigoje pasiekė 12,7 mlrd. Lt, arba 28,0 proc. BVP.

Skolos aptarnavimo išlaidų finansavimas nekėlė didesnių rūpesčių. 1999 m. visų vidaus rinkoje išleistų vyriausybės vertybinių popierių vidutinių palūkanų normų svertinis vidurkis buvo 11,4 proc., o 2000 m. jis sumažėjo iki 9,4 proc. Be to, valstybės skolos struktūra buvo labai palanki – didžiausią jos dalį sudarė ilgalaikiai įsipareigojimai – apie 90 proc., taip pat obligacijos – apie 51 proc. ir paskolos – 37 proc. Trumpalaikiai įsipareigojimai siekė 10 proc. ir visus juos sudarė tik vidaus rinkoje išleisti izdo vekseliai.

Valiutų valdybos modeliu ir lito fiksavimu paremta pinigų politika brangstančio, palyginti su kitomis valiutomis, dolerio atžvilgiu buvo pagrindinė priežastis, nulėmusi nedidelę, ir mažiausią tarp ES šalių kandidačių (1,4 proc.), vidutinę metinę infliaciją.

2000 m. siekiant užtikrinti šalies makroekonominį stabilumą buvo nutarta nekeisti pinigų politikos, išlaikyti tą pačią bazinę valiutą – JAV dolerį. Sprendimas dėl lito susiejimo su euru buvo atidėtas iki 2002 m. vasario mėn., nors Lietuvos ūkio prekybiniai ryšiai su euro zonos šalių ekonomikomis stiprėjo. Todėl, formuojantis į ES orientuotai eksporto struktūrai, realiojo lito kurso svyravimai pagrindinių prekybos partnerių atžvilgiu didėjo – per metus litas euro atžvilgiu pabrango beveik 8 proc.

Pasirinkta pinigų politika sudarė nepalankias sąlygas ir paslaugų eksporto plėtrai, ypač su vidaus rinka glaudžiai susijusioms turizmo paslaugoms, nes turistinės kelionės į Lietuvą buvo santykinai brangesnės negu į kitas šalis. Šalies pajamos iš turizmo paslaugų 2000 m. sumažėjo beveik 29 proc.

Stiprėjanti valiuta turėjo neigiamą įtaką ir investicijų srautui, nes ir „plyno lauko“ investuotojams, ir įsigyjantiems turtą iš privačių savininkų ar valstybės patekimas į Lietuvos rinką buvo brangesnis negu kaimyninėse Latvijoje ir Estijoje.

Lietuvos makroekonominis stabilumas buvo pasiektas dėl ekonomikos augimo ir todėl 2000 m. ūkio raida negalėjo užtikrinti spartaus gyventojų pajamų didėjimo ir struktūrinio nedarbo mažėjimo.

Viena sudėtingiausių problemų, su kuria susidūrė pereinamosios ekonomikos šalis, – tai šalies finansinių srautų subalansavimas, kai, viena vertus, nemažų finansinių išteklių reikia ekonomikos reformoms įgyvendinti, kita vertus, vykdoma ūkio pertvarka pradiniam etape stipriai sumažina nacionalines pajamas. Ši problema išlieka aktuali ir stojimo į ES laikotarpiu, nes šalis kandidatės, siekdamas suderinti savo institucinę sistemą su ES reikalavimais, turi plėtoti struktūrines reformas. O tai irgi reikalauja nemažų finansinių lėšų, kurių, nepaisant sparčių ekonomikos augimo tempų ir ES pagalbos, nepakanka, nes struktūrinė pertvarka nulemia aukštą nedarbo lygį bei didelę pajamų diferenciaciją ir dėl to didėjančias valstybės socialines išlaidas.

Lietuvoje, pradėjusioje derybas su ES, šią problemą spręsti buvo dar sudėtingiau, nes socialines išlaidas didino ir gyventojų senėjimo procesas. Senėjimo indeksas, kuris nurodo 60 m. ir vyresnių gyventojų skaičių, tenkantį šimtui vaikų iki 15 m. amžiaus, 2000 m. pabaigoje buvo lygus 92 ir per dešimt metų padidėjo 1,6 karto. Todėl šalies ekonomikos būklė ir ilgalaikės plėtros perspektyvos priklausė nuo to, ar efektyviai buvo panaudojamas jaunų žmonių potencialas. Palankias sąlygas šiam tikslui pasiekti galėjo sudaryti tinkama struktūrinė šalies politika ir paklausos palaikymo priemonių įgyvendinimas.

3.5. Pereinamojo laikotarpio ekonominė politika

Viena iš pagrindinių ekonominės politikos problemų yra nežinomybė dėl ateities įvykių. Pereinamojo laikotarpio šalims, iš jų ir Lietuvai, ši ekonominė nežinomybė buvo dar didesnė – ekonomikos istorija nežinojo panašios pertvarkos pavyzdžių. Augimo teorijų analizė rodo, kad geriausia, kai ekonominės reformos yra įgyvendinamos nuosekliai ir sistemingai bei kompleksiskai. Tačiau sunkiai prognozuojama įvykių raida, elgsenos bei politikos veiksniai dažnai nulemia būtinybę priimti vienkartinis sprendimus greitai reaguojant į atsiradusius iššūkius. Lietuvos ekonominė politika yra sisteminio požiūrio ir atsitiktinių sprendimų mišinys. Sisteminis požiūris Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų pereinamosios ekonomikos šalių, buvo įtvirtinamas remiantis TVF ir Pasaulio banko pasiūlytomis finansinės paramos programomis. Jos padėjo įgyvendinti nuoseklią ekonominę politiką ir sukūrė stabilią investicijų ir ekonomikos modernizavimo aplinką.

TVF programos Lietuvai ir kitoms pereinamosios ekonomikos šalims numatė šiuos pagrindinius veiksmus (Camdessus, 1994):

1. Ekonomikos liberalizavimas – sprendimų priėmimo decentralizavimas, sudarant prielaidas ūkio subjektams atsakyti už savo veiksmus. Kainų kontrolės atsisakymas, valiutos kurso ir prekybos sistemų liberalizavimas, užtikrinant, kad vietinė ekonomika yra veikiamą tarptautinės konkurencijos.
2. Ekonomikos stabilizavimas – griežtos pinigų ir fiskalinės politikos įgyvendinimas, siekiant suvaldyti infliaciją, kartu užtikrinant tvarų fiskalinį ir išorės atsiskaitymų balansą. Tokia politika padidina pasitikėjimą šalies ekonomika ir leidžia pritraukti investicijų.
3. Ekonomikos restruktūrizavimas ir institucijų, reikalingų tam, kad rinkos ekonomika tinkamai funkcionuotų, sukūrimas. Griežtai pinigų ir fiskalinei politikai įgyvendinti reikia nepriklausomo centrinio banko ir efektyvios mokesčių sistemos. Įmonių darbui rinkos sąlygomis reikia privatizavimo, bankroto ir kitų įstatymų. Svarbu sukurti socialinio aprūpinimo sistemą, kuri būtų administruojama nebrangiai, ir orientuotą į pagalbą skurstantiesiems ir neturtingiesiems.
4. Tarptautinis bendradarbiavimas – naujos rinkos užsienio, ypač išsivysčiusiose, šalyse, reikšminga finansinė pagalba iš užsienio ir techninė parama.
5. Valstybingumo ir piliečių teisių grąžinimas ir užtikrinimas.

Šių programų įgyvendinimas priklausė nuo šalies politinių prioritetų ir Vyriausybės noro bei gebėjimo naudotis dažnai nelabai populiariomis priemonėmis. Pirmaisiais reformų metais pagrindiniai ekonomikos modelio pasirinkimo sprendimai buvo susiję su pajamų didinimu plečiant apmokestinimo bazę, valiutos kurso fiksavimą per valiutų valdybos mechanizmą ir kapitalo sąskaitos liberalizavimą.

Nacionalinė valiuta – litas – įvestas ir pinigų reforma įvykdyta 1993 m. viduryje, o 1994 m. balandžio 1 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos lito patikimumo įstatymas. Jis įteisino specialų pinigų politikos režimą – valiutų valdybos modelį. Litas buvo susietas su JAV doleriu fiksuotu santykiu 4 : 1, kartu buvo liberalizuota kapitalo sąskaita. Litas šalies viduje tapo visiškai konvertuojama valiuta. Susiejus litą su doleriu, nacionalinė valiuta buvo nuvertinta, kad stabilizuotųsi pinigų kiekis ir infliacija. Kaip rodo Statistikos departamento kartu su *Eurostatu* ir EBPO 1996 m. atlikto tyrimo duomenys, remiantis perkamosios galios paritetu (Austrijos šilingo atžvilgiu), 1 JAV dol. buvo vertas 1,493848 Lt. Tuo metu buvo manoma, kad griežta pinigų politika padės lengviau stabilizuoti makroekonominę šalies padėtį, sumažins infliaciją ir sukurs stabilią finansinę reformų aplinką. Nustatant fiksuotą valiutos kursą nebuvo atsižvelgta į du dalykus – numatomą Lietuvos integraciją į ES ir didėjančius investicinius sąnaudas. Doleris buvo pagrindinė atsiskaitymo valiuta buvusios Sovietų Sąjungos šalyse, o investuotojams iš Vakarų Europos didėjo valiutos rizika, atitinkamai buvo didesnė ir kapitalo kaina.

Reikia pažymėti, nors visos trys Baltijos šalys kaip savo pinigų politikos įgyvendinimo priemonę pasirinko valiutos valdybos modelį, Estija kroną fiksavo Vokietijos markės

atžvilgiu, o Latvija latą susiejo su valiutų krepšeliu. Tokį sprendimą galima laikyti strategine Lietuvos ekonominės politikos klaida, tuo metu dar menkai išvystyta finansų rinka, esant nedideliame šalies ekonomikos monetizmo lygiui (20 proc.), vyraujant atsiskaitymams grynaisiais pinigais, labai sumažino santaupų lygį. Įvedus litą, pirmaisiais metais jautėsi likvidumo stoka ekonomikoje, o rinkoje buvo sunku sukelti kapitalą, reikalingą gamybai modernizuoti. Vėliau, bandant išspręsti dėl pasirinkto valiutos fiksavimo kurso nuvertėjusius indėlius „Sberbanke“, valstybė prisiėmė įsipareigojimus palaipsniui grąžinti šiuos indėlius, o tai savo ruožtu turėjo neigiamą įtaką biudžeto deficitui ir neleido sukaupti nenumatytiems atvejams reikalingo stabilizavimo fondo, kaip padarė Estija.

Taigi trumpalaikę stabilizaciją pavyko greitai pasiekti (vidutinė metų infliacija sparčiai mažėjo nuo 39,6 proc. 1994 m. iki 8,9 proc. 1997 m.), tačiau ėmė ryškėti ilgalaikiai neigiami nustatyto kurso ir pasirinktos atskaitos valiutos padariniai.

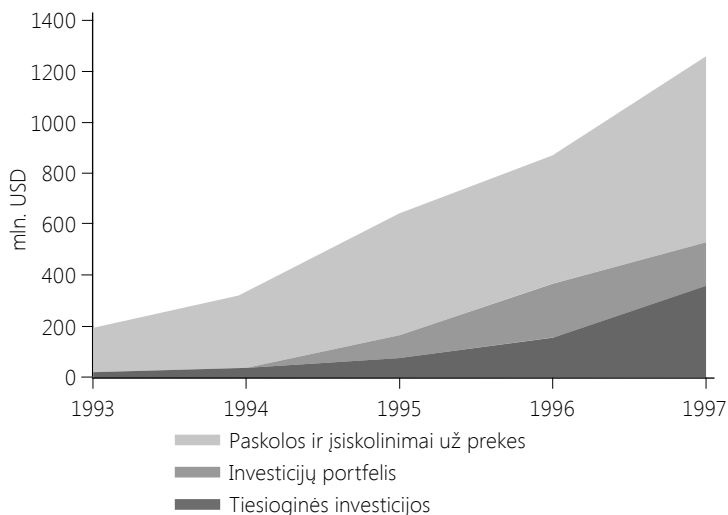
Prekių importas buvo daug pelningesnis verslas negu vietinės produkcijos gamyba. Sparčiai didėjo valstybės ir privačių institucijų užsienio skola, nes liberalizavus kainas, prekybą, kapitalo srautų judėjimą ir nustačius fiksuotą kursą, pigiau buvo skolintis užsienyje, negu naudotis vietos finansų šaltiniais. Tai turėjo neigiamos įtakos finansinio tarpininkavimo sektoriaus plėtrai ir ekonomikos augimui. Dėl nerestruktūrizuotos ir pasenusios gamybos buvo sunku įeiti į užsienio rinkas, kita vertus, tai paskatino vadinamąjį bendrų įmonių steigimo bumą. Kapitalas buvo pritraukiamas steigiant kartu su partneriais bendrą įmonę Lietuvoje, vietinių verslininkų įnašas paprastai būdavo pastatas ir darbo jėga, o užsienio akcininkai suteikdavo apyvartinių lėšų ir žinių, reikalingų gamybai organizuoti.

Pinigų kiekio didėjimą ekonomikoje griežtai susiejus su užsienio valiutos įplaukomis per valiutų valdybos modelį, Lietuva tapo visiškai priklausoma nuo užsienio kapitalo srautų. Po Azijos ir Rusijos krizės užsienio kapitalui pasitraukus iš besivystančių rinkų, Lietuvos ekonomika patyrė dvigubą smūgį – neteko eksporto rinkų ir likvidumo. Siekiant palaikyti ekonomikos likvidumą, teko didinti skolinimąsi užsienyje, kad nesumažėtų pinigų kiekis ir šalis nepatektų į dar didesnę recesiją.

Esant fiksuotam valiutos kurso režimui ir garantuojant visišką nacionalinės valiutos padengimą konvertuojamos valiutos atsargomis, pradžioje padidėja pasitikėjimas nacionaline valiuta. Vėliau, didėjant užsienio skolai, padidėja rizika, kad valstybei teks rinktis, kaip spręsti skolų problemą, – ar vykdant griežtą taupymo politiką (vadinamoji vidinė devalvacija) su akivaizdžiu gyvenimo lygio smukimu, ar per valiutos kurso pokyčius (atsisakant fiksuoto kurso), todėl mažėja pasitikėjimas ja ir atsiranda nuolatinis spekuliacinis spaudimas nacionalinei valiutai.

Valiutos kursas turi būti konkurencingas, leidžiantis dėl eksporto šalyje sukaupti daug užsienio valiutos atsargų. Tarptautinėse rinkose galima sudaryti patikimos valstybės įvaizdį, kuris padėtų pritraukti užsienio investicijų ir sparčiau pertvarkyti ekonomiką, o jei realus ekonomikos augimas yra spartesnis negu skolos augimas, didėja eksportas ir užsienio valiutos atsargos.

7 pav.
Užsienio kapitalo
įplaukų struktūra

Kaip parodė kitų pereinamosios ekonomikos šalių patirtis, valiutos kurso parinkimas nėra lemiamas veiksnys ir pažabojus infliaciją disinflaciniai procesai ekonomikoje vyksta savaime, skatinami išorės veiksnių – vykstančio globalizacijos proceso. Atsiradus bendrai Europos valiutai, aštrėja konkurencija tarptautinėje rinkoje, o tai sumažina įmonių galimybes didinti savo prekių kainas.

Lankstesnis režimas privačiam verslui suteikia daugiau galimybių išmokti valdyti valiutos kurso riziką ir nesukaupti užsienio skolų. Todėl Lietuvoje taikomas valiutos valdybos modelis iškreipė rinkos siunčiamų signalų pobūdį įmonėms ir turėjo neigiamos įtakos restruktūrizavimo procesui.

Pasirinkus valiutų valdybos modelį valiutos kursui stabilizuoti, pagrindinis vaidmuo valdant ekonomiką atiteko fiskalinei politikai. Šalies mokestinė bazė buvo kuriama pamažu. Dar 1990 m. įgyvendinta institucinė mokesčių sistemos reforma, jos įstatymų baze tapo Mokesčių inspekcijų įstatymas. Remiantis šiuo įstatymu, finansų skyriai buvo pertvarkyti į rajonines mokesčių inspekcijas, joms tiesiogiai vadovavo Finansų ministerija.

Kaupiant valstybės biudžeto pajamas, pirmiausia buvo pradėti taikyti tiesioginiai mokesčiai, kuriuos reglamentavo 1990 m. liepos mėn. priimtas juridinių asmenų pelno mokesčio ir 1990 m. spalio mėn. priimtas fizinių asmenų pajamų mokesčio įstatymai. Pridėtinės vertės mokestis buvo pradėtas taikyti vėliau, 1994 m. gegužės mėn. Nuo tų pačių metų pradžios įsigaliojo nauja įmonių atskaitomybės tvarka. 1995 m. priimtas ir po metų visiškai įsigaliojęs Mokesčių administravimo įstatymas pagerino mokesčių administravimo tvarką. Vykdamas jo nuostatas, buvo plėtojama mokesčių inspekcijų institucinė bazė, įsteigti mokesčių mokėtojų švietimo, apeliacijos, nepriemokų išieškojimo skyriai.

Fiskalinė politika buvo viena iš nedaugelio priemonių, kuriomis Vyriausybė galėjo naudotis kovodama su iškilusiais pereinamojo laikotarpio sunkumais. Deja, valstybės finansai visą laiką buvo problemiški – ne tiek dėl pajamų ir išlaidų balanso, kiek dėl to, kad mokesčių sistema veikė regresyviai (vidutinės pajamas gaunanti gyventojų grupė mokėjo daugiausia).

Vienas iš mokesčių sistemos trūkumų buvo per didelis jos grindimas netiesioginiais mokesčiais (PVM ir akcizas), kuris daugiausia slėgė mažas ir vidutines pajamas turinčius vartotojus, t. y. tuos, kurie didžiąją dalį savo pajamų išleidžia vidaus vartojimui. Dideli netiesioginiai mokesčiai didino užmokestį už prekes, nes pagrindinės prekės yra apmokestinamos šiais mokesčiais, o dėl to didėja pragyvenimui reikalingų lėšų suma.

Visa tai darė neigiamą įtaką užimtumui. Įmonės dideli netiesioginiai mokesčiai stūmė į šešėlinę ekonomiką, nes paprastai pelnas, gaunamas pardavus prekes ir paslaugas šešėlinėje ekonomikoje, buvo didesnis negu baudos už mokesčių vengimą. Ir kuo didesnis PVM, tuo naudingiau buvo jo vengti. Dideli netiesioginiai mokesčiai baudė ir legaliai dirbantį, ir mokantį mokesčius verslą, nes jo konkurencingumas, palyginti su šešėlinės ekonomikos įmonėmis, mažėjo. Puikiu šio teorinio teiginio pavyzdžiu galėtų būti Lietuvos mėsos pramonės problemos.

Deja, šešėlinėje ekonomikoje dirbančioms įmonėms tapo problemiščiau palaikyti ryšius su finansų ir daugiau galimybių teikiančiomis eksporto rinkomis. Todėl, siekdamas kaip nors išsilaikyti, įmonės dar daugiau veiklos perkėlė į šešėlį, sumenkindamos savo verslo plėtros perspektyvas, nes joms teko apsiriboti sekliu neoficialia vietas rinka. Ši problema ypač aktuali buvo mažoms ir vidutinėms įmonėms, dažniausiai teikiančioms įvairias paslaugas.

Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) šalyse tiesioginiai mokesčiai sudarė nuo 50,0 iki 67,0 proc. visų pajamų, o Lietuvoje – mažiau negu trečdalis. Be to, didžioji dalis tiesioginių mokesčių Lietuvoje buvo didžiųjų subjektų darbuotojų (Vyriausybės institucijų ir didžiųjų įmonių) pajamų mokestis ir įmokos SODRAI. Kitas mokesčių sistemos trūkumas buvo didelis socialinio draudimo mokestis, didinantis darbo jėgos sąnaudas bendrovėse, skatinantis įmones turėti kuo mažiau darbuotojų arba mokėti dalį darbo užmokesčio aplenkiant oficialią atskaitomybę ir pasirinkti verslo organizavimo formas, netinkamas efektyviai konkurencijai rinkoje, tokias kaip paties savininko operatyvus verslo valdymas.

Legaliai dirbantieji ir mokantieji mokesčius atsidūrė nepalankioje padėtyje, nes turėjo sumokėti ir šešėlinės ekonomikos nesumokėtus mokesčius. Tai nebuvo sąžininga ir, be to, supriešino darbuotojus bei skatino įvairius konfliktus. Bet svarbiausia, kad didelė mokesčių našta atgrasė įmones priimti į darbą nuolatinius darbuotojus ir skirti investicijų jų mokymui bei kvalifikacijos kėlimui.

Pelno mokestis pagal Europos šalių standartus Lietuvoje nebuvo didelis. Juo labiau, kad daug svarbesnis veiksnys negu mokesčio dydis buvo tvarka, pagal kurią jis buvo

skaičiuojamas ir taikomos jo išimties bei lengvatos. Savaiame suprantama, kad didžiausios ir pelningai dirbančios įmonės galėjo pasinaudoti įstatymais taip, kad sudarytų sau specialias mokesčines sąlygas, todėl daugelis iš jų arba visiškai nemokėjo pelno mokesčio, arba jį mokėjo labai nedidelį.

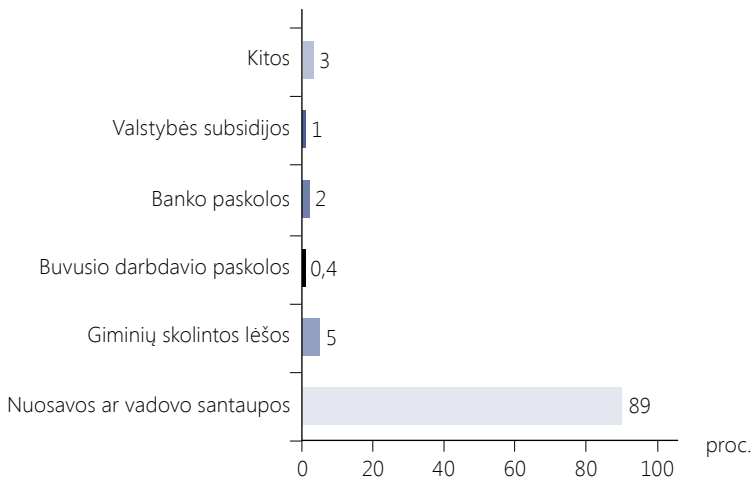
Pagrindinės pelno mokesčio mokėtojos, be didesnių įmonių, buvo smulkiosios ir vidutinės įmonės, kurioms nepavyko perkelti visos savo veiklos už oficialios ekonomikos ribų. Įmonių apmokestinimo tvarka leido joms gauti dvigubą nuolaidą investicijoms (pirmą kartą, kai investuojama, ir vėliau, kai įvertinamas turto nusidėvėjimas). Todėl net ne itin sumanios įmonės sugebėjo didesnę dalį savo pelno apsaugoti nuo mokesčių ir pelno mokesčio indėlis į valstybės pajamas buvo nedidelis. Jis sudarė apie 1,7 proc. BVP, o įmonių pelnas – apie 40,0 proc. BVP. Taigi efektyvi įmonių mokesčio apimtis sudarė tik 4,0 proc. bendrojo įmonių pelno.

Nebuvo įvertinta tai, kad sėkmingai verslo plėtrai dar reikia viešosios infrastruktūros, sveikos ir kvalifikuotos darbo jėgos, socialinio pastovumo ir tvarkos. Sunku sukurti kokybiškas paslaugas teikiančias švietimo, sveikatos apsaugos ir teisėtvarkos sistemas, jei įmonės atleidžiamos nuo mokesčių. Mažesnių mokesčių „kaina“ buvo skurdinama valstybės aptarnavimo sfera ir šalies infrastruktūra, o didindama mokesčių našta darbui, Vyriausybės politika nebuvo palanki užimtumo augimui ir stūmė smulkųjį verslą į šešėlinę ekonomiką. Remiantis 1999 m. Lietuvoje atliktais Pasaulio banko tyrimais, galima teigti, kad dauguma apklaustų Lietuvos įmonių būtų sutikusios mokėti didesnius mokesčius, jei būtų pagerintas visuomeninių paslaugų teikimas ir sumažinta korupcija.

Įgyvendinant ekonomikos stabilizavimo programą, parengtą padedant TVF, daug dėmesio buvo skiriama įtvirtinti fiskalinei disciplinai, kurią turėjo garantuoti nustatyti kredito ekonomikos ir fiskalinio deficito limitai. Pagerėjo valstybės skolos apskaita ir valdymas.

Tačiau tradicinės makroekonominio stabilizavimo politikos priemonės pradinuose pereinamojo laikotarpio etapuose yra nelabai veiksmingos, nes nebuvo sukurtas jų perdavimo mechanizmas. Šio perdavimo mechanizmo sukūrimas priklauso nuo to, ar greitai pradeda veikti naujos rinkos institucijos. Pereinamojo laikotarpio pradžioje Lietuva neturėjo arba turėjo menkai išvystytas pagrindines institucijas (Centrinį banką, komercinius bankus, Vertybinių popierių biržą, draudimo bendroves, kitus finansinius tarpininkus) ir valstybės ekonominė politika nebuvo labai efektyviai įgyvendinama (paskolos sudarė tik apie 13,0 proc. BVP, o išsivysčiusiose šalyse – apie 70,0 proc. BVP).

Tarkime, ekonomikos augimui skatinti išsivysčiusiose šalyse taikomą įprastą palūkanų normų politiką Lietuvoje pritaikyti buvo sudėtinga, nes dauguma įmonių savo gamybą pradėjo ir modernizavo ne paskolomis iš bankų ar naujomis akcijų emisijomis, o nuosavo pelno reinvesticijomis (žr. 8 pav.). Be to, įmonėms buvo lengva apeiti šią kredito ekonomikai ribojimo politiką paprasčiausiai didinant tarpusavio įsiskolinimus ar nemokant mokesčių valstybei ir darbo užmokestį darbininkams.

8 pav.
Įmonėms įsikurti
panaudotos lėšos
1997 m.

Šaltinis: Verslo plėtra
Lietuvoje ir Vidurio
Europoje, p. 16.

TVF makroekonominio stabilizavimo programų trūkumas buvo naudojamo finansinio programavimo modelio tiesioginė priklausomybė nuo numatomos BVP augimo prognozės. Jei prognozė nėra teisinga, visos kitos suderintos su šia prognoze priemonės turi regresyvinį poveikį ekonomikai. Valstybės ekonominės politikos dėmesys buvo telkiamas į fiskalinio balanso siekį, mažai dėmesio buvo skiriama ekonomikos augimo šaltinių identifikavimui ir panaudojimui. Lietuvos augimo prognozės paklaida būdavo apie 2–3 proc., todėl buvo numatomos per mažos biudžeto pajamos ir išlaidos, o tai turėjo neigiamą poveikį socialinėms programoms, kurios pereinamuoju laikotarpiu labai svarbios – vyksta perkvalifikavimo procesas, vyrauja didelis nedarbas. Atitinkamai ribojamas privataus kredito ekonomikai dydis stabdė verslo plėtrą ir lėtino struktūrines reformas ir, žinoma, turėjo neigiamos įtakos užimtumui bei biudžeto deficito dydžiui.

Juolab, kad teisinė bazė ir priežiūros institucijos buvo silpnai išvystytos, o įsipareigojimai menkai kontroliuojami. Fiskalinis deficitas pamažu didėjo ir pasiekė 5,0–6,0 proc. BVP lygį. Didėjo įmonių tarpusavio įsiskolinimai, biudžetinių įstaigų skolos privačiam verslui. Mėginimai subalansuoti biudžetą baigdavosi nesėkme, nes nuolatinis biudžeto deficitas buvo nulemtas struktūrinių problemų, kurių greitai išspręsti nepavyko ir dėl subjektyvių, ir dėl objektyvių priežasčių.

Lietuvos ūkiui, palyginti su kitų šalių ūkiais, reikėjo didelių investicijų, nes jo struktūroje vyravo kapitalui imlios energetikos komplekso įmonės ir maisto pramonės bendrovės, kurioms teko skirti dalį lėšų ir žaliavų bazei sutvarkyti. Kaip ir kitos pereinamojo laikotarpio šalys, Lietuva pradėjo savo ūkio pertvarką neturėdama pakankamai vietinių finansinių šaltinių, buvo mažas bendrasis santaupų lygis. Bendrasis vietinių santaupų lygis sumažėjo nuo 25,0–30,0 proc. BVP (1989–1991 m.) iki 12,0–14,0 proc. (1994–1998 m.), o vartojimo išlaidos pasiekė 84,0–88,0 proc. BVP. Mažėjanti santaupų norma ir didėjantis vartojimo lygis rodė pastangas išlaikyti pragyvenimo lygį smunkant gamybai, todėl siekiant patenkinti šalyje didėjantį investicijų poreikį, vietinių lėšų neužteko. 1990–1992 m. bendrosios vidaus investicijos sumažėjo iki

10,0–12,0 proc. BVP, o du trečdaliai šių investicijų buvo valstybinės. Nuo 1993 m., bendrosios vidaus investicijos atsigavo, jų dalis BVP didėjo, tačiau valstybės investicijų visuomenei reikalingoms prekėms ir paslaugoms (pvz., švietimo, sveikatos apsaugos, informacinių technologijų, visuomeninio transporto) nepakako.

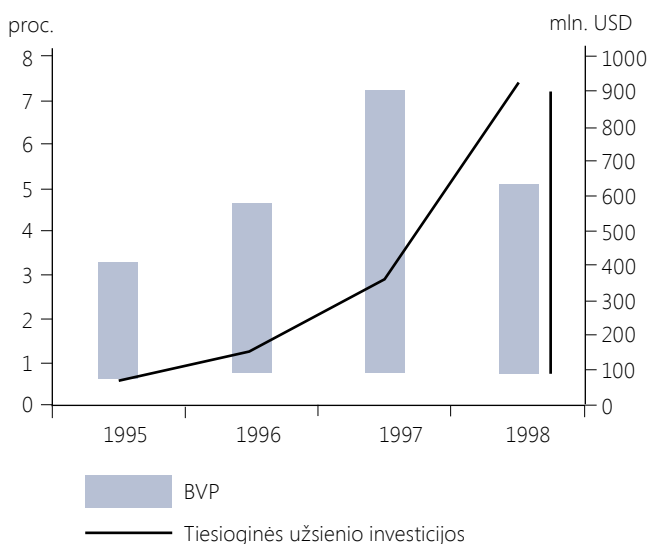
Taigi bendrąsias vidaus investicijas, taip pat ekonomikos augimą vis didesniu mastu reikėjo finansuoti užsienio santaupomis (žr. 10 pav.), bet tai lėmė didelį einamosios sąskaitos deficitą, kuris nuo 1995 m. svyravo tarp 10,0–12,0 proc.

Ekonomikos stabilizavimo programa, įgyvendinta padedant TVF, ir tas faktas, kad užsienio investuotojai pamažu surinko pakankamai informacijos apie Lietuvą, padidino pasitikėjimą šalies ekonomika tarptautinėje rinkoje. Dauguma ekonomistų pripažįsta, kad naujų žinių įgijimas padėjo pasiekti pažangą pereinamosios ekonomikos šalims, tačiau Lietuvos patirtis rodo, kad svarbų vaidmenį atlieka ir tai, ar greitai užsienio investuotojai gauna pakankamai informacijos apie šalį. Tokiam abipusiam apsikeitimui žiniomis palankias sąlygas sudaro šalių regioninis bendradarbiavimas. Lietuvai, kurios, priešingai negu Vengrijos ar Estijos, artimiausios kaimynės buvo tokios pačios besivystančios šalys, pritraukti investicijas reikėjo iš toliau ir sekėsi sunkiau, todėl ekonomika atsigavo lėčiau. Žinoma, neigiamą įtaką darė ir tai, kad šalies vadovai nepakankamai dėmesio skyrė užsienio ekonominiams ryšiams.

1995 m. investuotojai sukaupė kritinį kiekį informacijos apie Lietuvą ir užsienio investicijų srautas į Lietuvos ekonomiką pradėjo didėti – nuo 135,7 (1995 m.) iki 1 418,0 mln. Lt (1997 m.), t. y. padidėjo 10 kartų. Didėjantį užsienio investicijų srautą skatino ir tai, kad Lietuva sulaukė palankesnio tarptautinių kredito agentūrų įvertinimo. Reitingo agentūra „FitchIBCA“ suteikė *BB+* reitingą šalies ilgalaikiai skolai užsienio valiuta, o vėliau gautas agentūros „Standard & Poor’s“ įvertinimas buvo vienu laipsniu aukštesnis, t. y. *BBB-*, ir jau atitiko investicinio laipsnio reitingą. Trečioji reitingo agentūra „Moody’s“, 1996 m. pirmoji suteikusi Lietuvai reitingą *Ba2*, Lietuvos ilgalaikės užsienio skolos reitingą pakėlė iki *Ba1*.

Kad ir kokia gera būtų šalies ekonominė politika, sėkmingai integruotis į tarptautinę rinką ir įveikti struktūrinę krizę neįmanoma be Vakarų investicijų ir tarptautinių bendrovių dalyvavimo. Tiesa, ne visos investicijos naudojamos restruktūrizuoti, dalis jų skirta tam, kad investuotojas galėtų išplėsti savo rinką. Lietuvos ekonomikos augimo veiksniumi tapo tiesioginės užsienio investicijos technologinėms ir struktūrinėms reformoms įgyvendinti.

Nuo 1994 m. pradžios ekonomika pradėjo atsigauti. 1995 m. BVP padidėjo 3,3 proc., 1996 m. – 4,7, 1997 m. – 7,3, o 1998 m. – 5,1 proc. Pastaba: *Akivaizdu, kad BVP padidėjo daugiau, negu pateikiama. 1994–1998 m. BVP defliatorius buvo 60–80,0 proc. didesnis negu vartotojų ir gamintojų kainų indeksų vidurkis. Tik didelis darbo našumo nuosmukis valstybiniame sektoriuje galėjo lemti tokį BVP defliatorių. Mažai tikėtina, kad valstybinio sektoriaus darbo našumas sumažėjo (iš tiesų naujos žinios ir jaunuolių tarnautojų išsiliejimas, matyt, padidino našumą), todėl BVP defliatorius turėtų būti didesnis.*

9 pav.
Tiesioginių užsienio investicijų ir realaus BVP augimas 1995–1998 m.

Šaltinis: Lietuvos ekonominė ir socialinė raida, 1999, p. 8.

Šį atsigavimą nulėmė surastos naujos rinkos ir sparčiau didėjantis eksportas: kasmet eksportas didėjo (pradedant nuo 1994 m. – 2 mlrd. USD): 1995 m. – 33,0 proc., 1996 m. – 24,0 proc., o 1997 m. – 15,0 proc., tik 1998 m., po Rusijos finansų krizės, eksportas sumažėjo 4,0 proc.

Todėl 1995–1997 m. teigiami poslinkiai Lietuvos ekonomikoje tapo akivaizdūs, BVP augimo tempas paspartėjo, infliacija sumažėjo iki vieno skaitmens, skolinimosi išlaidos atpigo, o privačios investicijos gerokai padidėjo, pradėti privatizuoti didieji strateginiai objektai. Paslaugų sferos plėtra pakeitė ūkio struktūrą, ji ėmė labiau atitikti išsivysčiusių šalių ekonomikos sanklodą.

BVP didėjimui įtakos turėjo ekonomikos įvairių sričių veiklos produkcijos apimtys didėjimas, tačiau po 6 metų nuosmukio, tik 1997 m. pirmąjį kartą ryškesni teigiami poslinkiai užfiksuoti pramonėje ir statyboje. Pažymėtina, kad didėjančią statybų apimtį labiausiai lėmė valstybės investicijos, o pramonės augimą – privačios investicijos ir reinvestuotas pelnas. Valstybės vardu gautos paskolos transporto infrastruktūrai plėtoti užtikrino stabilią transporto ir ryšių sektorių plėtrą, o jo augimo tempas buvo spartesnis už bendrą BVP augimo tempą. Itin sparti prekybos sektoriaus plėtra rodė vis ryškesnį gyvenimo lygio kilimą. Tai rodė, kad prekybos operacijos iš neformalios turgaus prekybos kėlėsi į oficialias prekybos struktūras, turinčias ilgalaikes tiekimo sutartis ir visoje šalyje išplėtotą mažmeninės ar didmeninės prekybos tinklą.

Didžiųjų infrastruktūrinių objektų privatizavimas sudarė sąlygas efektyviau panaudoti šalies ekonominį potencialą, be to, Vyriausybei suteikė finansinių išteklių plataus masto valstybės investicijų programoms vykdyti ir ūkio pertvarkai subsidijuoti. Tačiau Vyriausybės investicijos buvo ne tokios efektyvios kaip privačios, todėl jų grąža buvo nedidelė ir nepadidino eksporto pajamų. Jos išlaidos (taip pat ir investicijos) tik didino vartojimą ir importą. Visas šis procesas buvo vienas iš

pagrindinių makroekonominio disbalanso šaltinių – šalies disponuojamos pajamos tapo mažesnės negu absorbcija.

Didinant minimalų darbo užmokestį ir valstybės valdymo institucijų darbuotojų atlyginimus didėjo vidaus paklausa ir prekybos apimtis.

1991–1993 m. realus darbo užmokestis sumažėjo apie 120 proc., nes sumažėjo gamyba. Nedarbo lygis buvo pastovus, nes bendrovės, tikėdamosi ateityje teigiamų permainų, sumažino atlyginimus, bet darbo jėgą išlaikė. 1994–1996 m. realus darbo užmokestis po truputį pradėjo didėti, o 1997 m. ir 1998 m. jo kilimo tempas paspartėjo, nes vidutinis realus darbo užmokestis atitinkamai padidėjo 14 ir 16,1 proc. Didesnis realus darbo užmokestis kartu su padidėjusiu vartotojų pasitikėjimu didino ir privatų vartojimą. Padidėjęs vidaus vartojimas 1997 m. ir pirmojoje 1998 m. pusėje nulėmė spartų ekonomikos augimą.

Apibendrinus pereinamojo laikotarpio makroekonominio stabilizavimo rezultatus, galima nurodyti stabilizuoti pasirinkto TVF modelio ir valiutų valdybos privalumus ir trūkumus. Privalumai yra šie:

1. Sudarė stabilią makroekonominę aplinką kapitalo judėjimui, naujoms rinkos institucijoms ir teisei bazei kurtis.
2. Padėjo stabilizuoti kainas. Vidutinė metų infliacija sparčiai mažėjo – nuo 39,6 proc. (1994 m.) iki 5,1 proc. (1998 m.).
3. Makroekonominė stabilizacija gali padėti pasiekti nedidelę infliaciją ir išorės subalansuotumą, bet vienos stabilizacijos, norint pasiekti sparčius ekonomikos augimo tempus ir didesnes realias pajamas, nepakanka.
4. Stabilizacinės priemonės turi būti derinamos su struktūrinėmis priemonėmis, jei norima, kad gyventojų pajamos augtų.
5. Padidino tarptautinių finansų rinkų pasitikėjimą Lietuva ir paspartino šalies ekonomikos integraciją į Vakarų šalių rinkas.

Pasirinkto makroekonominio stabilizavimo metodo trūkumai:

1. Iškreipė rinkos siunčiamų signalų įmonėms pobūdį ir darė neigiamą įtaką restruktūrizavimui. Esant fiksuotam valiutos kursui, investicijų grąža iš importo operacijų yra didesnė negu iš eksporto operacijų.
2. Staigus kainų lygio mažėjimas neleido dėl infliacijos nurašyti per reformas susikaupusių kvazifiskalinių nuostolių ir nuvertino gyventojų santaupas, taip pat sumažino vidaus investicijas. Kaip parodė kitų pereinamosios ekonomikos šalių patirtis, valiutos kurso parinkimas nėra lemiamas veiksnys pažabojant infliaciją, disinflaciniai procesai ekonomikoje atsiranda savaime, skatinami išorės veiksnių.
3. Turėjo neigiamą įtaką finansinio tarpininkavimo sektoriaus plėtrai ir kaupiant vietines santaupas. Liberalizavus kainas, prekybą, kapitalo judėjimą ir nustačius fiksuotą kursą, yra pigiau skolintis užsienyje, nei naudotis vietiniais finansiniais

šaltiniais. Tai lėmė ir spartų valstybės ir privačių institucijų skolos užsieniui didėjimą bei didėjančias skolas aptarnavimo išlaidas.

4. Darė įtaką tik nedidelei ekonomikos daliai, nes nebuvo sukurtas palūkanų normos perdavimo mechanizmas. Pereinamuoju laikotarpiu Lietuvoje pagrindinės finansų institucijos (bankai, draudimo bendrovės, fondai, vertybinių popierių birža) buvo menkai išplėtotos.
5. Padarė Lietuvos ekonomiką priklausomą nuo kapitalo įplaukų iš užsienio ir lengvai pažeidžiamą išorės šokų. Įvykus Azijos ir Rusijos krizei, Lietuvos ūkis neteko ne tik eksporto pajamų, bet ir likvidumo (užsienio kapitalas pasitraukė iš šalies).

Pasirinkto makroekonominio stabilizavimo metodo trūkumus buvo galima sušvelninti pasirinkus kaip bazinę valiutą ne JAV dolerį, o dolerio ir Vokietijos markės krepšelį. Jis būtų suteikęs daugiau galimybių ūkio subjektams išmokti valdyti valiutos kurso riziką ir nesukaupti užsienio skolų. Teigiamą įtaką ekonomikai turėtų ir tai, kad taikant valiutų valdybos modelį šalies ekonomikos likvidumui palaikyti, kapitalo sąskaita būtų liberalizuota derinant tai pirmajame etape su griežtesnių kapitalo pakankamumo reikalavimų bankams taikymu.

Remiantis atlikta duomenų analize, galima teigti, kad stabilizavimo programa, suderinta su ekonomikos augimo tikslais, turėtų įvertinti objektyvias ir subjektyvias fiskalinio deficito susidarymo priežastis.

Objektyvios priežastys, nulėmusios didelį šalies fiskalinį deficitą pereinamuoju laikotarpiu, yra šios:

- ▶ Lietuvos ūkio struktūra, kurioje didelę dalį sudarė glaudžiai su Rytų rinkomis susietos ir kapitalui imlios energetikos komplekso įmonės;
- ▶ Neefektyvi sveikatos apsaugos, kultūros, švietimo ir komunalinio ūkio struktūra;
- ▶ Ūkis buvo pertvarkomas mažėjant vidaus santaupų lygiui;
- ▶ Artimiausios kaimynės buvo tokios pačios besivystančios šalys, todėl tarpusavio prekyba ir investicijų srautai buvo nedideli.

Subjektyvios fiskalinio deficito priežastys buvo tokios:

- ▶ Per didelis mokesčių sistemos pagrindimas netiesioginiais mokesčiais (PVM ir akcizas), kurie stūmė įmones į šešėlinę ekonomiką;
- ▶ Didelis darbo apmokestinimas, didinantis įmonių išlaidas darbo jėgai ir skatinantis įmones turėti kuo mažiau darbuotojų arba mokėti tik minimalų atlyginimą;
- ▶ Pelno mokesčio lengvatos, taikomos reinvestuojamo pelno daliai, skatinančios su darbu susijusias pajamas ataskaitose rodyti kaip investicijas, apmokestinamas nuliniu tarifu;
- ▶ Didžiausių ir pelningai dirbančių įmonių gebėjimas pasinaudoti įstatymais ir sukurti sau specialias mokesčines sąlygas. Efektyvi įmonių mokesčio apimtis buvo tik 4,0 proc. bendrojo įmonių pelno.

Fiskalinio balanso siekimas mažinant išlaidas mažina vidaus paklausą ir smulkiojo bei vidutinio verslo įmonių pajamas, didina socialinę poliarizaciją. Jis nulemia ir visuomeninių paslaugų (sveikatos apsaugos, švietimo) kokybės blogėjimą bei didesnes gyventojų išlaidas perkant šias paslaugas. Dėl to mažėja užimtumas, blogėja gyvenimo kokybė, intelektinis kapitalas išstumiamas iš Lietuvos. Fiskalinio balanso siekimas didinant pajamas (didinant mokesčius, griežtinant jų administravimą) didina įmonių išlaidas ir sudaro nepalankias sąlygas smulkiojo ir vidutinio verslo plėtrai, t. y. įmonėms, kurios nulėmė spartų ekonomikos augimo tempą 1996–1997 m. Makroekonominį stabilumą geriau sekti taikant ne standartines tarptautinių institucijų rekomenduojamas išlaidų ir pajamų valdymo priemones, o skatinant ilgalaikį ekonomikos augimą, remiantis esamais šalies augimo šaltiniais.

3.6. Ekonomikos augimo empiriniai rezultatai

Vykdydamos ekonominės sistemos reformas, pereinamosios ekonomikos šalys turėjo vadovautis ne tik bendrais reformos principais, bet taikyti ir specifines strategijas, įvertinančias nevienodas ekonomines bei politines sąlygas, net šalies geografinę padėtį.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę 1990 m., pradėjus ūkio pertvarką, Lietuvai, kaip ir kitoms regiono šalims, teko spręsti sudėtingas problemas, kad pereitų iš centralizuotos planinės ekonomikos į ekonominę sistemą, pagrįstą rinkos principais.

Ekonomistai sutinka, kad pagrindiniai pereinamojo laikotarpio iš centralizuotos į rinkos ekonomiką elementai buvo kainų liberalizavimas, makroekonominis stabilizavimas, struktūrinės reformos ir privatizavimas, teisinė ir institucinė reforma (TVF, 2000). Vis dėlto tebevyksta teoriniai debatai, kokios yra šalių pereinamuoju laikotarpiu pasiektos technologinės pažangos sudėtinės dalys, taip pat kokiu laipsniu valstybės politika turi jai įtakos.

Siekiant įvertinti darbo, kapitalo ir „augimo likučio“ įtaką augimui Lietuvos ekonominio pakilimo laikotarpiu nuo 1995 iki 1998 metų, 1999 metais buvo pasirinktas paprastas neoklasikinis augimo modelis. Šis modelis pasirinktas todėl, kad A. Harbergeris pasiūlė „augimo proceso viziją, kuri skiriasi. Pagrindiniai jo elementai yra: a) kapitalo grąža kaip svarbus sudėtinis augimo elementas, b) BGVN (bendras gamybos veiksnių našumas) suvokimas kaip visų rūšių sąnaudų mažinimas“. Šis metodas leidžia vertinti augimo procesą kaip žiniomis pagrįstą sąnaudų kaštų mažinimą, nulėmiantį našumo augimą, ir kaip efektyvų investicijų panaudojimą, o tai yra svarbiausios rinkos ekonomikos reformos sudėtinės dalys pereinamuoju laikotarpiu. Turint omenyje, kad darbo jėga ir darbo užmokestis labai nepasikeitė, augimo lygtis buvo perskaičiuota darbo indėlį prilyginus nuliui.

Remiantis prof. A. Harbergerio pasiūlytu ir pagal autorės parengtą metodologiją Lietuvos sąlygoms pritaikytu modeliu, buvo atlikta regresinė analizė. Analizei duomenys imti iš didžiųjų šalies įmonių finansinių ataskaitų ir iš nacionalinių sąskaitų, apibendrintų sektorinių duomenų (tradiciškesnis metodas), o struktūrinis modelis išreiškiamas tokia augimo lygtimi:

$$p\Delta y = w\Delta L + (\rho + \delta)\Delta K + R; \quad (9)$$

čia Δy – pridėtinės vertės pokytis; ΔL – darbo jėgos pokytis; ΔK – kapitalo fondo pokytis; p – pradinis bendras kainų lygis; ρ – reali kapitalo grąža; δ – realaus kapitalo nusidėvėjimo norma; w – pradinis darbo užmokestis; R – augimo likutis, nepaaiškinamas tradicinių veiksnių indėliu ir interpretuojamas kaip BGVN didėjimas (realių išlaidų mažinimas).

Regresinė analizė buvo atliekama remiantis šia lygtimi:

$$\frac{Y(t) - Y(t-1)}{Y(t-1)} = a \cdot \frac{L(t) - L(t-1)}{L(t-1)} + b \cdot \frac{K(t) - K(t-1)}{K(t-1)} + c, \quad t = 95, 96, 97, 98 \text{ (metai)}. \quad (10)$$

Apibendrinant regresinės analizės rezultatus, galima pasakyti, kad nustatyti ryšiai tarp priklausomo kintamojo – pridėtinės vertės ir nepriklausomų kintamųjų – darbo ir kapitalo rodo, kad ne finansų sektoriaus įmonių augimui 1995–1998 m. darbo indėlis buvo reikšmingesnis už kapitalo indėlį. Regresijos koeficientai yra teigiami, todėl gali būti naudojami augimo lygtyje darbo ir kapitalo indėliui bei augimo likučiui (BGVN) apskaičiuoti.

Bendroji investicijų grąža $(\rho + \delta)$ apskaičiuojama:

$$s_k = (\rho + \delta)K/py. \quad (11)$$

Darbo indėlis į augimą apskaičiuojamas

$$w\Delta L/py. \quad (12)$$

Kapitalo indėlis apskaičiuojamas

$$(\rho + \delta)\Delta K/y. \quad (13)$$

Be to, buvo galima įvertinti šalies ne finansų sektoriaus funkcionavimo efektyvumą arba, kitaip tariant, bendrą gamybos veiksnių našumą (BGVN), kuris išreiškiamas augimo likučiu. Tradiciškai darbo našumas matuojamas bendrąja produkcija, tenkančia vienam darbuotojui, arba bendrąja produkcija, tenkančia vienam kapitalo vienetui. BGVN yra toks rodiklis, kuris apima du darbo našumo matavimus – gamybą, tenkančią darbuotojui, ir gamybą, tenkančią kapitalo vienetui. Jis apskaičiuotas remiantis prof. A. Harbergerio studijoje pasiūlyta lygybe:

$$(\Delta y/y) = (\hat{w}L/py)(\Delta L/L) + [(\rho + \delta)K/py](\Delta K/K) + (R/y) = s_L(\Delta L/L) + s_K(\Delta K/K) + (R/y) \quad (14)$$

Rezultatai pateikti 5 lentelėje.

5 lentelė.
Augimo tempai,
grąža ir BGVN
1995–1998 m. (proc.)

Ekonominė veikla	Realus pridėtinės vertės didėjimas (vidut. metinis)	Kapitalo grąža (vidut. metinė)	Kapitalo indėlis į augimą	BGVN kilimas (vidut. metinis)
Statyba	15,80	6,26	4,26	14,7
Prekyba	14,30	5,40	4,75	13,1
Žemės ūkis	3,65	5,95	2,77	3,0
Apdirbamoji pramonė	3,24	5,43	4,03	2,2
Viešbučiai ir restoranai	2,51	16,64	10,39	-0,1
Elektros, dujų, vandens ūkis	-1,38	1,93	4,45	-2,5
Transportas	-1,59	2,35	3,94	-2,6
Vidurkis	5,22	6,28	4,94	4,0

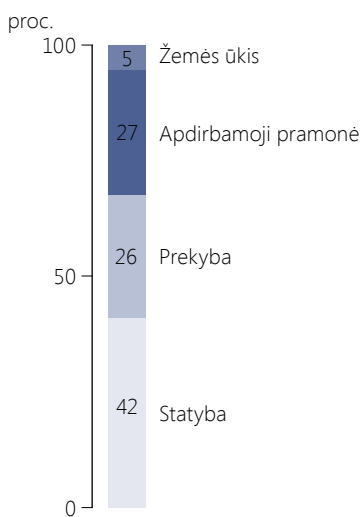
Remiantis pateiktais duomenimis, galima teigti, kad sparčiausiai augantys sektoriai Lietuvos ekonomikoje – prekyba ir statyba – pasižymėjo didėjančiu visuminiu našumu, didžiausia kapitalo grąžos norma ir didžiausiu kapitalo indėliu į augimą. Tai paaiškinama, visų pirma, naujų darbo organizavimo sistemų įdiegimu. Prekyba iš mažų parduotuvių su prekystaliais persikėlė į prekybos centrus, o į statybos sektorių atėjo modernios technologijos ir medžiagos, leidusios sparčiau vykdyti darbus.

Augimo lygtis, skaičiuota remiantis oficialiais nacionalinių sąskaitų duomenimis ir regresijos rezultatais, parodė, kad kapitalas daro labai nedidelę įtaką ekonomikos augimui. Daugiau kaip 90,0 proc. augimo galima paaiškinti padidėjusiu visuminiu našumu ir šis našumo augimas buvo išsidėstęs netolygiai. Empirinio tyrimo duomenimis, du trečdaliai BGVN padidėjimo (arba išlaidų sumažėjimo) ekonomikoje gauta statybos ir prekybos sektoriuose (žr. 10 pav.).

Nors didelė apdirbamosios pramonės ir žemės ūkio dalis BVP struktūroje buvo gana didelė, jų indėlis į BGVN kilimą buvo santykinai mažas. Transporto ir energetikos indėlis į BGVN buvo neigiamas. Kitaip sakant, šie sektoriai sukūrė mažiau pridėtinės vertės vienam kapitalo ir darbo vienetui, negu jos panaudojo.

Įdomu, kad didelėse įmonėse kapitalo indėlis į augimą vidutiniškai sudarė maždaug 47 proc., kita dalis paaiškinama BGVN didėjimu. Tai leidžia daryti išvadą, kad didžiosios įmonės atsigavo labiau dėl kapitalo investicijų, negu dėl kylančio našumo.

Šios investicijos nedarė įtakos spartesniam įmonių augimo tempui ir nedidino BGVN, nes buvo neefektyviai panaudotos. Vadinasi, kapitalo grąža įmonėse išliko nedidelė, investuotojų susidomėjimas šiomis įmonėmis sumažėjo, o tai nulėmė lėtesnį jų augimo tempą. Tuo metu transporto ir energetikos sektorius sulaukė daug brangių, ilgai atsiperkančių investicijų, tačiau šios investicijos lėmė pajėgumų didėjimą, o ne restruktūrizavimą.

10 pav.

Ekonominės veiklos indėlis į bendrą gamybos veiksmų našumo didėjimą 1995–1998 m.

Išsamaus empirinio tyrimo duomenys atskleidė, kad Lietuvos įmonių sektorius buvo pasidalijęs į dvi labai skirtingų įmonių rūšių grupes. Viena grupė – tai didelės bendrovės, kurios dar nebuvo restruktūrizuotos ir nuolat prašė finansinės paramos bei investicijų, bet jas panaudojo neefektyviai ir kūrė neigiamą pridėtinę vertę, jose mažėjo BGVN.

Kita grupė – tai mažos, lanksčios, privačios įmonės. Jose buvo sukuriama didesnė dalis pridėtinės vertės augimo, didinant BGVN. Daugiausia jų buvo paslaugų ir statybos sektoriuose, t. y. srityse, kurios buvo subrendusios naujai atsirasti ankstyvaisiais 1990-aisiais.

Transporto ir energetikos sektoriuje buvo daug investuojama į valstybines įmones, kurios didino gamybinius pajėgumus, užuot restruktūrizavusios ir padariusios efektyvesnę pačią gamybą.

Kai kurių nuostolingų sektorių pertvarka dažnai tęsiasi ilgai, bet investicijų efektyvumas gali būti užtikrintas, jei pirmenybė teikiama išlaidų mažinimui ir tai nulemia BGVN augimą.

Empirinė rodiklių analizė ir Lietuvos pereinamojo laikotarpio visuomenės nuomonės tyrimai atskleidė, kad ekonomikos modernizavimas ir gebėjimas susidoroti su konkurenciniu spaudimu buvo nulemtas technologinės pažangos, kuri rėmėsi „mokymosi dirbant“ koncepcija ir paskatino struktūrinius pokyčius ir darbo našumo augimą.

Kaip svarbiausią veiksnį, dariusį teigiamą poveikį Lietuvos įmonių raidai, 86 proc. respondentų įvardijo *pakankamą žinių ir įgūdžių darbo rinkos sąlygomis sukauptimą*. Šis veiksnys turėjęs esminės įtakos visoms apklaustoms, kurių buvo 500, įmonėms,

nepaisant jų veiklos pobūdžio ar finansinės padėties, o investicijų didėjimą kaip veiksnį, dariusį teigiamą įtaką jų darbui, nurodė tik 40,0 proc. įmonių vadovų.

Pagrindiniu augimo veiksniu tapo smulkusis ir vidutinis verslas, 1995–1997 m. mažų įmonių (iki 10 darbuotojų) pridėtinė vertė palyginamosiomis kainomis padidėjo 203 proc., o didelių įmonių (per 200 darbuotojų) – sumažėjo 7,3 proc. Vidutinių įmonių (10–49 darbuotojai) augimas 1995–1997 m. irgi buvo spartus, jų pridėtinė vertė padidėjo 71 proc.

Pereinamojo laikotarpio duomenų analizė patvirtino neoklasikinės teorijos teiginius, kad neturtingų šalių ekonomikos auga spartesniu tempu negu turtingų: kuo mažesnis atitinkamu istoriniu laikotarpiu šalies BVP, tenkantis vienam gyventojui, tuo didesnis gali būti šalies ekonomikos augimo tempas, nes neturtingųjų šalių natūralus konkurencinis pranašumas – mažesni negu konkurentų gamybos kaštai, todėl prekyba yra pagrindinis ekonomikos augimo šaltinis. Kitaip tariant, vyksta pajamų „sąlyginė konvergencija“ tarp šalių, nes kapitalo grąža neturtingesnėse šalyse yra didesnė negu turtingose.

Analizė patvirtino ir endogeninės teorijos teiginius, kad technologinė pažanga (plačiau prasme apimanti ir valdymo gerinimą) buvo svarbiausias ekonominio augimo veiksnys. Technologinė pažanga buvo naujų žinių pritaikymo rezultatas ir lėmė konkurencingumo augimą racionaliau naudojant išteklius.

Sukaupti ir įsisavinti naujas žinias padėjo ir struktūriniai ekonomikos veiksniai, tarp jų – institucinė sąranga ir jos darbo kokybė, taip pat valstybės viešosios paslaugos – švietimas, sveikatos ir socialinė apsauga, kultūra. Taigi patvirtino ir institucinės ekonomikos teiginiai, kad ištekliai racionaliai panaudojami ten, kur yra gerai išplėtotos institucinė ir teisinės sistemos.

Rekomendacijos

Pereinamuoju laikotarpiu ekonomikos atsigavimas daugiausia buvo nulemtas BGVN didėjimo, savo ruožtu priklausančio nuo daugelio veiksnių – ekonomikos apimties ir masto panaudojimo, urbanizacijos, įvairiausių tinklų ir teigiamos reputacijos. Šie veiksniai turi didelę įtaką ekonomikos augimui ir ateityje jų vaidmuo turėtų būti svarbus. Valstybinės ir privačios investicijos neužtikrina, kad šiais svarbiais ekonomikos augimo šaltiniais bus pasinaudota. Iš tiesų, politika, skatinanti kapitalo kaupimą darbo našumo augimo ir socialinio sektoriaus sąskaita, gali išstumti inovacijas, didinančias BGVN ir konkurencingumą.

Ekonomikos pertvarkos pradžioje buvo manoma, kad ekonomikos augimas, ūkio suklestėjimas ir atitinkantis išsivysčiusias šalis pragyvenimo lygis atsiranda savaime – kaip perėjimo prie rinkos ekonomikos padarinys. Tačiau ekonominiai sunkmečiai, kuriuos Lietuvos ūkis patyrė per pirmąjį savo nepriklausomybės dešimtmetį, padėjo suprasti, kad tvarią ekonominę raidą galima pasiekti tik tuomet, kai rinkos funkcionavimą tinkamai papildoma valstybės ekonominė politika.

1995–1999 m. pakankamai spartus reformų procesas žmogaus raidai brangiai kainavo, tai neišvengiamas radikalių ekonominių reformų, per kurias keičiama pasenusi ekonominė ir valdymo sistema, padarinys, todėl Vyriausybei tenka svarbus vaidmuo užtikrinant sąlygas socialinio kapitalo kaupimui ir jo valdymui.

Ekonomikos struktūros pasikeitimas mažėjant žemės ūkio ir pramonės daliai, taip pat didėjant paslaugų sektoriaus indėliui, didino regioninius skirtumus, nes regionų su palankesnėmis sąlygomis paslaugų sektoriaus plėtrai, t. y. sostinė, uostamiestis, didesnieji miestai, augimo tempas buvo didesnis negu kituose regionuose. Pasirenkant augimą skatinančias priemones, išskirtinis dėmesys turi būti skiriamas paramai regionams, dėl struktūrinių pokyčių atsiduriantiems nepalankioje padėtyje.

Pereinamojo laikotarpio iš centralizuotos prie rinkos ekonomikos debatai, susiję su augimą skatinančia ekonomine politika, daugiausia vyksta apie tai, koks vyriausybės planavimo ir kontrolės su laisvąja rinka derinys skatina augimo procesą ir ekonomikos konkurencingumą.

Ekonomistai turi pakankamai empirinių įrodymų, kad „beveik kiekvienas ilgalaikio tvaraus augimo atvejis sąlygojamas tvarios institucinės ir teisinės aplinkos“ (Harberger, 1998). Net susijusios ekonomikos gerokai skiriasi pagal ekonomikos struktūrą, turimus išteklius, geografinę padėtį ir kaimynystę, taip pat pagal elgsenos ypatumus.

Bendrasis šalies fiskalinės ir skolos (apimančios ir valstybės, ir privačią skolą) būklės įvertinimas turi būti atliekamas atsižvelgiant į bendrąją makroekonominę padėtį ir mokėjimų balanso perspektyvas. Skolos tvarumo rodiklis, ypač trumpalaikės skolos tvarumas, tiksliau atspindi ekonomikos būklę. Šis rodiklis leidžia įvertinti finansavimo poreikį ir gebėjimą generuoti pajamas. Reikėtų nepamiršti ir to, kad fiskalinio tvarumo rodiklis yra glaudžiai susijęs su išorės disbalansu ir paskutinis, bet mažiausiai svarbus dalykas yra tas, kad vienos šalies problemos persiduoda kitoms ir sukuria tokią potvynio bangą, kuri užpila visus, todėl išorės šokams valdyti turi būti sudarytas tinkamas skubios pagalbos fondas.

Kadangi plėtra vyksta dėl vidinės dinamikos, kiekvieną krizę reikia panaudoti kaip naują stimulą ekonomikai sutvarkyti kaštus, t. y. įgyvendinti kaštų mažinimo ir našumo didinimo programas, galinčias stipriai pagerinti šalies konkurencingumą pasaulio rinkoje.

Greitai besikeičiančioje aplinkoje svarbiausia yra nustatyti tiesioginį ryšį tarp fiskalinio konsolidavimo priemonių ir našumo ir taip užtikrinti, kad ekonomikos politika taptų neatsiejama realios ekonomikos dalimi.

Kaip parodė tyrimai Lietuvoje, kaštų mažinimas tiesiogiai teigiamai paveikia įmonių augimą, o tai didina kapitalo grąžą ir pritraukia daugiau investicijų. **Taigi, norint paskatinti ekonomikos augimą fiskalinėmis priemonėmis, reikėtų taip peržiūrėti sąnaudų pripažinimo ir apmokestinimo tvarką, kad įmonės būtų skatinamos mažinti kaš-**

tus. Įmonės turi akivaizdžiai pajusti ekonominę naudą, kurią jos gautų sumažinusios kaštus ir padidinusios našumą.

Ekonomikos pažeidžiamumas atskleidė, kad struktūriniai veiksniai savaime nesukuria ilgalaikio ekonomikos augimo. Per didelis pasiklovimas užsienio santaupomis sudaro prielaidas ekonomikos pažeidžiamumui tuo atveju, jei, esant vienam vyraujančiam valiutos kursui, kapitalo srutai apsigręžtų ir ekonomika netektų likvidumo. Siekiant paskatinti vietinį taupymą, reikia turėti gerai išplėtotas finansų rinkas ir ilgalaikių investicinių produktų. Didelis užsienio investicijų srautas ateityje gali nulemti paskolų aptarnavimo naštos didėjimą, kuris išstums naujas privačias iniciatyvas.

Vyriausybė gali suvaidinti pozityvų vaidmenį didindama viešųjų paslaugų pasiūlą ir kokybę, kad per tam tikrą laiką galėtų padidinti BGVN ir kokybinį konkurencinį pranašumą. Viešųjų išlaidų apžvalga gali būti naudinga aiškinantis vyriausybės išlaidų efektyvumo didinimo galimybes ir efektyvumą kiekvienoje iš sričių ir padėti modernizuoti socialinį sektorį.

Sėkmingas struktūrinių reformų įgyvendinimas yra glaudžiai susijęs ir su psichologiniais veiksniais – būtinybe pakeisti ir žmonių, ir ūkio subjektų elgseną: atsiradus naujoms ekonominėms galimybėms, reikia laiko, kad išsiugdytų socialiniai įgūdžiai, leidžiantys tomis galimybėmis pasinaudoti. Reikėtų sukurti naujos kvalifikacijos įgijimo ir rinkos ekonomikos žinių sukaupimo programas. Vyriausybė fiskalinėmis priemonėmis galėtų skatinti tas įmones, kurios investuoja į savo darbuotojų mokymą. Pereinamuoju laikotarpiu tarp pagrįsto darbuotojų skaičiaus mažinimo pertvarkant gamybą ir gamybos augimo yra tiesioginis ryšys. Todėl valstybės socialinių garantijų politika turėtų būti taip suformuota, kad pertvarkant gamybą netrukdytų ekonomiškai pagrįstam darbuotojų skaičiaus mažinimui, bet padėtų greičiau įgyti naujų įgūdžių ir susirasti naują darbo vietą.

Daug lengviau yra sudaryti sąlygas toms naujoms įmonėms steigtis, kurių šeiminkai gali laisvai spręsti, kaip sukaupti kapitalą, kokią samdyti darbo jėgą ir kokias prekes gaminti, kad būtų konkurencingi tarptautinėje rinkoje, negu pertvarkyti jau esamas įmones dirbti naujomis sąlygomis.

Iš dalies SVV yra daugiau darbui intensyvus negu didelės įmonės dėl to, kad jos yra labiau susikonscentravusios į paslaugų sritį, ir dėl to, kad naujai įsisteigusios įmonės daugiau priklausomos nuo darbo jėgos indėlio. SVV galimybės išplėsti našų užimtumą ir SVV operacijų pelningumą tiesiogiai priklauso nuo mokėjimo už darbą naštos ir biurokratinių administravimo kaštų. Kaip rodo apklausų duomenys, nesėkmingai dirbančioms įmonėms atsigauti ir pradėti pertvarką trukdė teisinė bazė. Reikėtų inventorizuoti visus įstatymus, reglamentuojančius įmonių ekonominę veiklą, juos supaprastinti – atsakyti įmonių plėtrą ribojančių straipsnių. Ypatingas dėmesys turi būti skiriamas bankroto procedūros efektyvaus įgyvendinimo teisinių prielaidų sukūrimui. Valstybės politika turi remtis pasiekiamą SVV pažanga.

4

Naujosios Europos Sąjungos šalies ekonominė politika

Paskutinį XX a. dešimtmetį, vykstant fundamentalioms ekonomikos transformacijoms Rytų ir Vidurio Europoje, mokslininkams susidarė unikali galimybė palyginti tų šalių laimėjimus ir įvertinti augimo ypatybes perėjimo iš centralizuotos ekonomikos į rinkos ekonomiką laikotarpiu. Tačiau, palyginus po dešimtmečio pasiektus rezultatus, paaiškėjo, jog, nepaisant to, kad visos šalys vykdė iš esmės panašias ekonomikos reformas, pasiekti rezultatai skiriasi.

Šiuos skirtumus lemiančius veiksnius buvo pravartu įvertinti, nes, nors esminė ūkio transformacija jau buvo įgyvendinta, šalies pertvarkymo ir modernizacijos procesas tęsėsi ir buvo tikimasi, kad dėl eurointegracinių procesų dar paspartės.

Lietuvai integruojantis į ES buvo susiduriama su naujais vidutinės trukmės ir ilgalaikiais iššūkiais toliau modernizuojant šalies ekonomiką.

Pirmojo nepriklausomos valstybės kūrimo dešimtmečio patirtis parodė, kad sėkmingos ekonominės politikos sudėtinės dalys, užtikrinančios tinkamą ekonomikos augimo tempą, yra stabili, į išorę orientuota, konkurencinga makroekonominė politika, solidi žinių bazė, gerai funkcionuojančios institucijos, socialinis visuomenės sutarimas, aplinka, skatinanti naujų technologinių idėjų išskėlimą ir sklaidą. Lietuvos ekonominė strategija, rengiantis narystei ir tapus ES nare, galėjo būti sėkminga, jei remtųsi šia patirtimi ir tarptautiniu požiūriu svarbiais šalies pranašumais. Lietuvos integracinės politikos prioritetą turėjo būti inovatyvumo ir kūrybiškumo skatinimas, nes šie veiksniai leidžia sukurti didesnę pridėtinę vertę ir ilgalaikį konkurencinį pranašumą, o tai sudarytų prielaidas sparčiam šalies pajamų augimui, SVV verslo plėtrai, mokslo bei verslo bendradarbiavimui ir žmogiškojo kapitalo kaupimui. Pertvarkos laikotarpiu daug dėmesio teko skirti struktūrinių reformų įgyvendinimui, bet atsilikta socialinių paslaugų pertvarkoje ir užtikrinant kokybę. Narystė ES, kurios modelis yra socialiai orientuotas, sudarė puikias prielaidas skirti daugiau dėmesio socialinėms problemoms. Juolab, kad ES iki šiol veikė kaip puiki konvergencijos mašina, priimdama neturtingas šalis nares ir padėdama joms tapti turtingesnėms.

4.1. Pasirengimas konkuruoti Europos Sąjungos vidaus rinkoje (2000–2004 m.)

Ekonomikos konkurencingumas. Pradėtos derybos dėl narystės ES turėjo teigiamos įtakos šalies ekonomikai. Per dvejus metus (2000–2002 m.) buvo susitarta dėl *acquis communautaire* (bendro ES sutarčių, direktyvų, reglamentų ir kitų teisinių dokumentų) įdiegimo Lietuvoje, padalinto į 31 derybinį skyrių ir apimančių įvairias sritis: transporto, mokesčių, biudžeto, energetikos, aplinkosaugos, taip pat dėl laisvo prekių ir žmonių judėjimo. Nors kai kuriose sutartose derybinėse pozicijose buvo numatyta išimčių arba ilgesnis pereinamasis laikotarpis, daugelis sprendimų buvo pradėti įgyvendinti iš karto, teisinės ir institucinės struktūros suderinimas su ES teisiniais aktais ir aiški ekonominės raidos strategija didino Lietuvos patrauklumą investuotojams ir suteikė ekonomikai taip reikalingo dinamizmo.

Jei 1990 m. pagamintos prekės buvo parduodamos su nedidele išimtimi tik technologiniu požiūriu atsilikusioje Sovietų Sąjungos rinkoje, tai 2002 m. Lietuvos ekonomikos integracija (užsienio prekybos apyvarta, palyginti su BVP) su pasaulio ekonomika sudarė 47,8 proc. prekių ir 8,7 proc. paslaugų rinkoje. Latvijos ir Estijos paslaugų sektoriaus integracijos lygis buvo didesnis ir sudarė 11,6 proc. ir 26,6 proc., todėl Lietuva turėjo nemažai rezervų užsienio prekybai paslaugų srityje plėtoti ir paslaugos galėjo tapti svarbiu struktūriniu našumo augimo šaltiniu. Teigiamą postūmį bendrai prekybai turėjo suteikti paprastesnė ir pigesnė prekybos su ES šalimis tvarka, kuria Lietuvos verslas galėjo pasinaudoti nuo narystės ES pirmosios dienos.

6 lentelė.
Užsienio prekybos integracija
(apyvarta) 2002 m. (proc., BVP)

Šalis	Prekės	Paslaugos
Lietuva	47,8	8,7
Slovakija	63,8	10,6
Estija	62,2	26,6
Vengrija	55,0	11,5
Čekija	53,6	9,1
Slovėnija	48,1	9,2
Latvija	39,1	11,6
Airija	56,2	28,1

Šaltinis: www.europa.eu.int/comm/eurostat.
Structural Indicators. Economic Reform.
Trade Integration.

Tikėtasi, kad tapus ES nare pokyčiai prekyboje pasijus iš karto, tačiau nuogastauta, kaip esamų teisinių apribojimų panaikinimas atsilieps kapitalo ir darbo jėgos mobilumui. Pasirengimo narystei metu buvo pastebėtas gamybos perkėlimas iš kitų ES šalių į ekonominiu požiūriu pigesnę Lietuvos aplinką, tai buvo vienas iš konkurencingumo didėjimo šaltinių.

Lietuviškų prekių eksportas 2004 m., palyginti su 2000 m., padidėjo beveik dvigubai – nuo 12 iki 21 mlrd. Lt, o užsienio investicijų srautas – nuo 8,3 mlrd. Lt iki 13,7 mlrd. Lt. Užsienio investicijos daugiausia buvo nukreipiamos į apdirbamąją pra-

monę ir prekybą, bet didėjantis užsienio investicijų srautas į telekomunikacijų ir finansinio tarpininkavimo sektorių rodė spartų ekonomikos modernizavimo tempą.

Tačiau gamybos organizavimo ir valdymo sritis vis dar atsiliko – nauja karta specialistų dar tik buvo rengiama, vadovaujančius postus užėmė nemažai žmonių, kurių žinios apie rinkos ekonomikos funkcionavimą, naujus valdymo metodus ir finansines priemones buvo ribotos. Nors šalies ūkio efektyvumas labai išaugo, vis dėlto buvo daug nepanaudotų rezervų našumui didinti (žr. 7 lentelę).

Šalis	Pramonė	Statyba	Prekyba	Paslaugos
Čekija	11	6	7	8
Estija	8	6	8	12
Kipras	31	..	23	..
Latvija	8	11	7	12
Lietuva	6	4	5	7
Vengrija	13	8	..	13
Lenkija	15	13	16	16
Slovėnija	15	12	15	14
Slovakija	9	5	9	8

7 lentelė.
Darbo našumas pagal ekonomikos sektorius ES šalyse kandidatėse 2000 m. (tūkst. EUR / darbuotojui)

*viešbučiai, ryšiai ir transportas

Šaltinis: Eurostat. Statistics in focus. Theme 4, 21/2003, p. 5.

Vertinant ekonominę veiklą, darbo našumo rodiklis santykinai buvo didžiausias paslaugų srityje ir pramonėje. Norėdama toliau plėtoti paslaugas ir didinti konkurencingumą ES vidaus rinkoje Lietuva turėjo daug dėmesio skirti ekonomikos įtraukimui į ES bendruosius tinklus ir logistikai, kad sumažintų išlaidas.

Makroekonominis stabilumas. Ekonomika augo sparčiai, jei 1995–1999 m. BVP augimo tempas vidutiniškai sudarė 5 proc., tai 2000–2004 m. – net 9 proc. Darant prielaidą, kad tapus ES nare Lietuvos ekonomikos plėtra atitiks vidutines Airijos, Ispanijos, Portugalijos ir Graikijos ekonomikų augimo tendencijas, buvo tikimasi, jog 2009 m. šalies BVP vienam gyventojui pagal perkamosios galios paritetą padvigubės ir sudarys maždaug 60 proc. dabartinio ES vidurkio.

Didėjanti ekonomika darė teigiamą poveikį ir biudžeto pajamoms, kurios augo, todėl fiskalinis deficitas buvo nedidelis ir 2000–2004 m. vidutiniškai sudarė 2 proc., palyginti su 5 proc. 1995–1999 m. Teigiamos biudžeto tendencijos ir augantis eksportas sumažino ir einamosios sąskaitos deficitą, kuris analizuojamuoju laikotarpiu vidutiniškai sudarė 6 proc. BVP.

Racionalus makroekonominis sprendimas buvo esant teigiamoms ekonomikoms tendencijoms pereiti prie subalansuoto biudžeto ir pradėti kaupti rezervo fondą nenumatytiems atvejams. Tačiau dėl anksčiau priimtų politinių įsipareigojimų išmokėti gyventojams kompensacijas už nuvertėjusias per pinigų reformą santaupas ir už prarastą žemės nuosavybę buvo labai sunku subalansuoti biudžetą, kuris galėjo

turėti neigiamų padarinių socialinės sferos veiklai. Kaimyninės Baltijos šalys – Estija ir Latvija – tokių įsipareigojimų neturėjo.

Lietuvos kainų lygio indeksas 2001 m. siekė 43 proc. ES vidurkio, nors prekių kainų indeksas buvo didesnis, o paslaugų kainų – mažesnis, atitinkamai 66 proc. ir 26 proc. ES vidurkio. Naujų ES narių bendrasis BVP kainų lygio indeksas sudarė 51 proc. ES vidutinio BVP kainų lygio, bet paslaugų (iš jų ir viešojo sektoriaus) sferoje kainų lygio indeksas siekė tik 37 proc. ES vidurkio, o vartojimo prekių kainų lygis buvo daug arčiau vidutinių Europos kainų ir sudarė 71 proc. jų lygio.

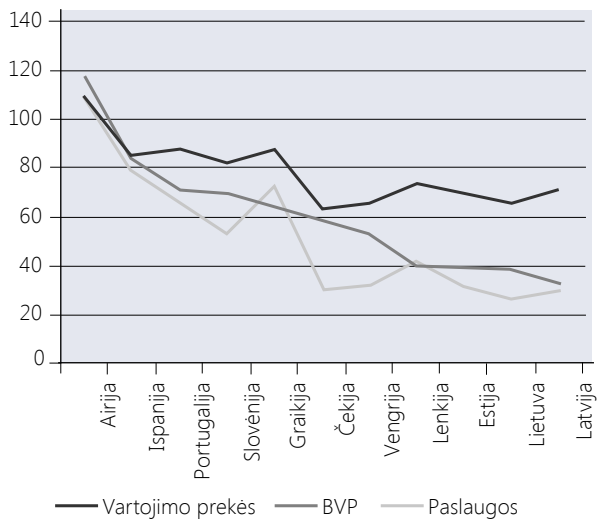
8 lentelė. Paslaugų ir vartojimo produktų kainų lygio indeksai 2001 m., ES = 100

Rodiklis	Lietuva	Lenkija	Čekija	Ispanija
Paslaugos	26	42	30	79
Vartojimo prekės	66	74	64	85
Maisto produktai	58	58	53	82
Duona ir grūdų produktai	57	47	41	101
Mėsa	54	48	49	69
Žuvis	68	77	63	90
Pienas, sūris ir kiaušiniai	60	58	59	86
Aliejus ir riebalai	71	87	70	81
Vaisiai	69	60	62	85
Daržovės	64	54	52	81
Cukrus, uogienės, šokoladas konditerija	73	76	65	106
Kiti maisto produktai	56	74	59	71
Nealkoholiniai gėrimai	72	77	63	68
Kava, arbata ir kakava	93	81	80	73
Mineralinis vanduo, sultys limonadai	68	76	56	65
Alkoholiniai gėrimai	89	119	63	65
Tabakas	30	47	45	62

Šaltinis: Eurostat. *Statistics in focus. Theme 2, 56/2002, p. 3–6.*

Narystė ES sudarė prielaidas kainų konvergencijai, o kainų lygis Lietuvoje palaipsniui turėjo artėti prie ES vidurkio. Lietuvai integruojantis į bendrą Europos ekonomikos erdvę paslaugų kainų augimas santykinai turėjo būti didesnis, nes jų lygis siekė tik 26 proc. ES vidurkio, ir pats indeksas buvo 10 proc. mažesnis negu kitose į ES stojančiose šalyse.

Kita vertus, buvo laukiama ir atvirkštinio proceso – kai kurių paslaugų kainos mažėjimo. Pirmiausia tai pasakytina apie telekomunikacijų kainas, kurios ne tik pasiekė, bet ir viršijo ES lygį – 2002 m. Lietuvos tarp miestinių telefono pokalbių tarifai buvo net 20 proc. didesni negu vidutiniškai ES.

11 pav.
Kainų ir BVP, tenkančio gyventojui, indeksai 2002 m. (ES = 100)

Šaltinis: Eurostat. Statistics in focus. Theme 2, 56/2002, p 2.

Lietuvos įsijungimas į bendrą Europos ekonominę rinką nesudarė ekonominių prielaidų staigiam vartojimo kainų šuoliui. Didesnis tam tikrų prekių ar paslaugų kainų augimas galėjo būti nulemtas administracinių sprendimų, pvz., mokesčių tarifų, susijusių su ES reikalavimų įgyvendinimu, padidinimu arba karteliniiais susitarimais tarp prekių ir paslaugų tiekėjų, jei būtų vykdoma mažai efektyvi konkurencinė politika.

Šalis	Vietinis pokalbis	Tarpmiestinis pokalbis
ES (15)	0,39	1,02
ES šalys kandidatės	0,37	1,16
Lietuva	0,39	1,20
Latvija	0,42	1,21
Estija	0,25	0,25
Lenkija	0,35	1,22
Švedija	0,3	0,3
Ispanija	0,28	0,96

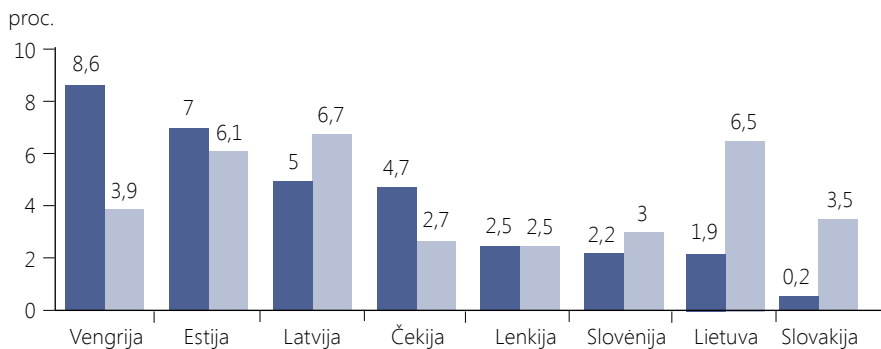
9 lentelė.
Pokalbio telefonu
kaina 2002 m. (10 min.,
darbo dienomis, EUR)

Šaltinis: www.europa.eu.int/comm/eurostat
Structural Indicators.
Economic Reform. Price of
Telecommunications.

Nedidelės pajamos turėjo riboti paklausos augimą ir galimybes kelti prekių ir paslaugų kainas, jos taip pat trukdė darbo našumo rodiklio konvergencijai su ES įmonių našumo lygiu, nes gyvenimo lygio skirtumai sąlygojo mažesnę darbo jėgos socialinę kvalifikaciją. Juolab, kad siekiant konkuruoti su kitų šalių gamintojais buvo įprasta taupyti darbo užmokesčio sąskaita, o profesinės sąjungos buvo silpnos. Norint sukaupti žmogiškąjį kapitalą, kuris galėtų dirbti taip pat našiai kaip ES šalyse ir konkuruoti bendroje rinkoje įstojus į ES, kainos Lietuvoje turėjo augti lėčiau negu darbo užmokestis, nes tik tokiu atveju šalies gyvenimo lygio standartai galėjo priartėti prie ES vidurkio.

Ūkio struktūros ir pajamų tendencijos. Lietuvos BVP pajamų struktūroje darbo užmokestis 2002 m. siekė 40 proc., o ES šalyse jo dalis vidutiniškai viršijo 50 proc. Reikėjo pripažinti pinigų, mokesčių ir darbo santykių politikos trūkumus, kurie neleido sparčiau augti darbo apmokėjimo lygiui, ir stengtis juos ištaisyti. Tačiau pasirengimo narystei ES laikotarpiu visas dėmesys buvo sutelktas į teisės aktų – *aquis communautaire* – diegimą ir derybinių pozicijų su ES pagal nustatytus skyrius uždarymą. Buvo norima derybas baigti 2002 m., kad kartu su kitomis penktosios ES plėtros šalimis jau 2004 m. būtų galima tapti ES nare.

Paprastesnis žmonių judėjimas tarp šalių paskatino gyventojus, ypač jaunimą, svertur ieškoti darbo, už kurį geriau mokama. Stiprėjant šiam procesui, buvo laukiama spartesnio Lietuvos ir vidutinio ES gyventojų pajamų konvergencijos tempo, nes augant gamybai atsirandantis kvalifikuotos darbo jėgos trūkumas turėjo didinti jos kainą. 2003 m. vidutinis realaus darbo užmokesčio augimo tempas šalyje sudarė tik 1,9 proc. ir buvo vienas mažiausių iš stojančių į ES šalių, nepaisant labai spartaus, didesnio negu 6 proc., metinio realaus ekonomikos augimo tempo. Didelis atotrūkis tarp realaus ekonomikos ir darbo užmokesčio augimo tempo iš stojančių į ES šalių buvo tik Lietuvoje ir Slovakijoje; čia jis sudarė atitinkamai 4,6 ir 3,3 proc.

12 pav. Vidutinis realaus darbo užmokesčio ir BVP augimas 2000–2003 m. (proc.)

Šaltinis: CANSTAT Statistical Bulletin. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2003/2, p. 16.

Gyvenimo lygio kilimą Lietuvoje turėjo skatinti ir nedarbo mažėjimas, nes sparti Lietuvos ūkio plėtra sudarė sąlygas kurti naujas darbo vietas. Kita vertus, nedarbas Lietuvoje buvo struktūrinio pobūdžio – darbo netekusiųjų kvalifikacija neatitiko rinkos reikalavimų, kaip buvo matyti iš vieno didžiausių visų naujų ES narių, ilgalaikių bedarbių skaičius sudarė 7 proc. visos darbo jėgos. Todėl buvo labai svarbu pasiekti, kad šalies švietimo ir užimtumo politika atitiktų dėl integracijos besikeičiančios ekonomikos darbo jėgos poreikius.

Masinę gamybą perkeliant į Azijos šalis, Lietuvai, kaip ir kitoms ES šalims, teko specializuotis kuriant aukštos kokybės, nedideliais kiekiais gaminamus produktus, kurių

gamyba toli nuo vartotojo nebūtų efektyvi. Tokį gamybos pobūdį labiausiai atitiko smulkiojo ir vidutinio verslo įmonės, nes jos galėjo greitai ir lanksčiai prisitaikyti prie besikeičiančių reikalavimų, todėl Europos ekonominė aplinka buvo palanki užsienio įmonių padalinių ir vidutinio verslo plėtrai šalyje.

Ekonominė veikla	ES, proc., BVP	Lietuva, proc., BVP
Žemės ūkis, medžioklė ir žvejyba	2,0	7,1
Pramonė ir energetika	21,5	24,1
Statyba	5,5	6,4
Prekyba, transportas ir ryšių paslaugos	21,4	33,1
Verslo ir finansinės paslaugos	27,4	10,8
Viešosios paslaugos (švietimas, socialinė ir sveikatos apsauga ir kita)	22,2	18,5

10 lentelė.
Pridėtinės vertės struktūra pagal ekonominę veiklą (veikusiomis kainomis) 2002 m.

Šaltinis: *Statistical Yearbook of Candidate Countries. Office for Official Publications of the European Communities, 2003.*

Daugiausia galimybių naujų įmonių veiklai buvo verslo paslaugų ir finansinių paslaugų sektoriuje, nes jo dalis šalies ūkio struktūroje buvo beveik tris kartus mažesnė, palyginti su būdinga ES ekonomikos struktūra. Didesnis negu ES šalyse žemės ūkio indėlis į ekonomiką ir pirmojo dešimtmečio reformų patirtis leido daryti prielaidą, kad toliau vyks darbuotojų persikėlimas iš kaimo vietovių į miestus. Tačiau ten darbo vietų trūko, be to, buvo silpnai išplėtota būsto kreditavimo sistema, todėl didžiuosiuose miestuose įsikurti buvo sudėtinga.

Naujų įmonių steigimas reikalavo tam tikrų asmeninių savybių ir žinių, verslumo įgūdžių ir stabilios aplinkos. Lietuvos gyventojų pajamų skirtumus ir verslumo laipsnį lėmė šalies regionų nevienodos galimybės plėtoti paslaugas.

Didžiausią dalį pridėtinės vertės struktūroje paslaugos sudarė Vilniaus ir Klaipėdos apskrityse, atitinkamai 72,5 ir 64,3 proc. Vilniaus apskrityje paslaugų indėlis atitiko ES vidurkį ir atspindėjo sostinės reikšmę Lietuvos ūkiui.

Apskritis	Žemės ūkis, miškininkystė, žuvininkystė	Pramonė ir statyba	Paslaugos
1. Alytaus	9,3	35,5	55,2
2. Kauno	6,2	32,0	61,8
3. Klaipėdos	5,0	30,7	64,3
4. Marijampolės	21,7	27,8	50,5
5. Panevėžio	12,4	37,9	49,7
6. Šiaulių	15,5	26,4	58,1
7. Tauragės	20,3	25,2	54,4
8. Telšių	8,3	46,0	45,7
9. Utenos	8,0	47,3	44,7
10. Vilniaus	2,4	25,1	72,5

11 lentelė.
Apskričių pridėtinės vertės struktūra pagal ekonominius sektorius 2002 m.

Šaltinis: *Lietuvos statistikos departamento nacionalinių sąskaitų duomenys.*

Paslaugų sektoriaus dalies ekonomikos struktūroje didėjimas atspindėjo stiprėjančias postmodernistines tendencijas visuomenėje. Kitas svarbus veiksnys, turėjęs įtakos asmenybės socialinių vertybių kaitai ir postmodernistinei visuomenei būdingų bruožų atsiradimui, buvo išsilavinimo lygio kilimas. Lyginant ES šalių ir Lietuvos gyventojų išsilavinimo struktūrą išryškėjo dvejopos tendencijos. Gyventojų grupėje iki 18 metų ES mokslo siekė vidutiniškai 71 proc. jaunuolių (69,1 proc. vaikinių ir 73,8 proc. merginų), o Lietuvoje šis rodiklis buvo didesnis, nes mokyklas lankė 84,3 proc. (78,4 proc. vaikinių ir 90,3 proc. merginų) atitinkamos amžiaus grupės gyventojų. Tačiau tiriant žmonių mokymąsi visą gyvenimą buvo pastebėta, kad Lietuva atsilieka nuo beveik visų kitų būsimųjų ES narių: 2003 m. tik 4,5 proc. 25–64 metų amžiaus grupės šalies gyventojų toliau kėlė savo kvalifikaciją, t. y. dukart mažiau negu vidutiniškai ES šalyse.

Palankesnės sąlygos pasinaudoti integracijos teikiamais privalumais objektyviai susidarė regionuose, kuriuose buvo daugiau jaunimo ir keliančių savo kvalifikaciją gyventojų, nes jų išsilavinimo lygis buvo artimesnis bendrosioms Europos socialinėms vertybėms ir sudarė prielaidas greitai pasinaudoti atsiveriančiomis galimybėmis. O puoselėjant kultūrą ir kūrybiškumą buvo galima išugdyti darbuotojus, gebančius konkuruoti ES rinkoje ir plėtojančius naujas inovatyvias veiklas.

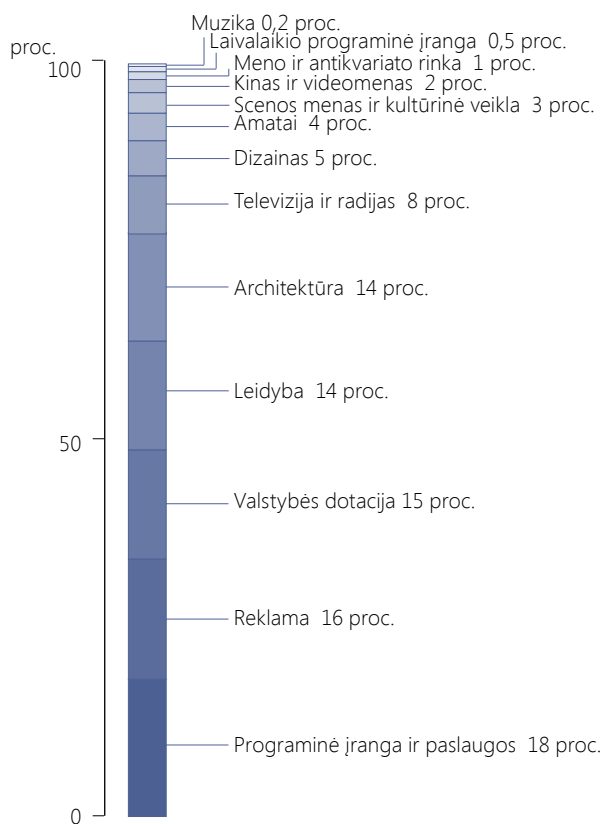
Intelektinio kapitalo kaupimas. Švietimo sistemą ir kitą socialinę veiklą (kultūrą, mediciną) buvo tikimasi pagerinti didinant valstybės dėka ES finansinės paramos investicijas. Nors įstojusių į aukštąsias mokyklas abiturientų skaičiumi Lietuva pirmavo Europoje, toks didelis besimokančių asmenų skaičius turėjo neigiamos įtakos mokymo kokybei – trūko gerai įrengtų mokymo auditorijų ir kvalifikuotų dėstytojų.

Savaime investicijų didėjimas teigiamų poslinkių neužtikrina, dar reikia, kad jos būtų tinkamai panaudotos, t. y. svarbu sukurti motyvacijos sistemą, kuri skatintų visuomenę lavintis ir kurti, leistų įgyvendinti savo kūrybinius sumanymus. Esminis tokių motyvacijos sistemų elementas yra ne tik materialinis skatinimas, kai gabesnis ir kūrybiškesnis žmogus turėtų uždirbti daugiau dėl savo gebėjimų, bet ir valstybės dėmesys bei įvairialypė parama tiems ekonominės veiklos sprendimams, kurie turi kūrybinio prado, sudarančio terpę atsirasti inovacijoms.

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2002 m. kūrybinis sektorius sukūrė 2,0 proc. Lietuvos BVP ir uždirbo 2,1 mlrd. Lt, o kartu su valstybės dotacijomis – 2,4 mlrd. Lt pajamų. Per metus kūrybinės ekonominės veiklos pajamos (su valstybės dotacija) padidėjo beveik 10 proc. 2002 m. kūrybine ekonomine veikla vidutiniškai užsiėmė 57 tūkst., arba 4 proc. šalies darbuotojų. Kūryba ir su ja susijęs darbas buvo 7126 įmonių ir biudžetinių įstaigų veiklos pagrindas. Pelningiausia buvo užsiimti leidyba. Vidutiniškai per mėnesį leidybos įmonės savininkas gavo 2,9 tūkst. Lt grynojo pelno. Daugiausia pajamų gavo programinę įrangą ir kompiuterines paslaugas teikiančios įmonės. Jų dalis kūrybinės veiklos pajamose sudarė 18 proc. Šalies ekonomikos plėtra nulėmė didėjančias reklamos rinkos pajamas, kurios 2002 m., palyginti su 2001 m., padidėjo 23 proc., o augančios įplaukos už autorių ir gretutines teises padidino muzikos sektoriaus pajamas 20 proc. Pagrindinis reklamos agentūrų pa-

jamų šaltinis buvo originalios reklamos gamyba ir išdėstymas, 2002 m. tai sudarė 90 proc. pajamų, o užsienio reklamos produktų adaptavimas atnešė likusius 10 proc. Daugiau kaip 2/3 išlaidų 2002 m. atiteko televizijos ir laikraščių reklamai, reklama internete tesudarė 1 proc. visos reklamos rinkos.

Kūrybinės veiklos pobūdis nulėmė tai, kad šio sektoriaus įmonių ir įstaigų veikla skatino naujus kūrybinius projektus ir padėjo atsirasti savotiškiems kultūros branduoliams. Muziejai ir galerijos glaudžiai bendradarbiavo su menininkais, o televizijos ir radijo ekonominės veiklos pagrindinis pajamų šaltinis buvo reklama, kuri savo ruožtu suteikė darbo fotografams, muzikantams, aktoriams ir kitiems menininkams. Taip plėtėsi kūrybiškumo erdvė šalyje.

13 pav.
Pajamų struktūra pagal kūrybinę ekonominę veiklą 2002 m.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento, Lietuvos radijo ir televizijos, LATGAA ir AGATA duomenys.

Valstybės dotacija kūrybinės ekonominės veiklos sritims sudarė 15 proc. visos veiklos pajamų. Didžioji šios dotacijos dalis buvo naudojama scenos meno ir kultūrinių įstaigų veiklos paramai.

Ekonominiai sprendimai, per kuriuos visuomenė buvo supažindinama su kūrybinės ekonominės veiklos potencialu ir galimybėmis, taip pat valstybės investicijos, skirtos kūrybiškumui skatinti, buvo netradiciniai būdai, sudarantys ilgalaikes mažos ir atviros Lietuvos ekonomikos klestėjimo prielaidas.

4.2. Ekonominė politika Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare

Integracijos procesas galėjo būti vertinamas kaip ekonominių reformų, kurių tikslas būtų modernizuoti šalies ūkį taip, kad jo našumas ir atitinkamai nacionalinės pajamos pasiektų vidutinį ES lygį, tęsinys. Norint įgyvendinti tą tikslą remiantis sukaupta patirtimi, reikėjo vykdyti ekonominę politiką, leidžiančią pasinaudoti išryškėjusiais 1995–2003 m. BGVN augimo šaltiniais, kurie toli gražu dar nebuvo išnaudoti. Ekonomikos modernizavimo prielaidos, ypač integracijos proceso pradžioje, suderinamos su sprendimais, kurie lėmė ir perėjimo iš centralizuotos planinės į rinkos ekonomiką reformų rezultatus:

- ▶ ekonomikos *atvirumo* didinimas sudarant sąlygas sparčiau kaupti žinias;
- ▶ struktūrinių reformų tęsa toliau modernizuojant ūkį;
- ▶ funkcijų į ES ir nacionalinį lygmenį persikirstymas ir su tuo susiję instituciniai pokyčiai, taip pat administracinių gebėjimų didinimas.

Projektuodama savo, kaip ES narės, ekonominę politiką, Lietuva daug dėmesio skyrė stambiems infrastruktūriniais projektams įgyvendinti ir akcentavo *investicinį* integracijos proceso augimo *potencialą*. Šalies ekonomikos pertvarkos laikotarpio patirtis atskleidė, jog investicijos pačios savaime nesudaro tvaraus ekonomikos augimo prielaidų. Tinkami augimo tempai galėjo būti išlaikyti tik tuo atveju, jei bendrasis gamybos veiksnių našumas (BGVN) įmonėse didėtų, t. y. jei dėl techninės pažangos įmonės sukurtų daugiau pridėtinės vertės kapitalo ir darbo vienetui, o investicijų grąža išliktų konkurencinga, palyginti su kitomis šalimis.

Ekonomikos atvirumo didinimas. Atvira žinioms ir naujovėms ekonomikos politika turėjo paskatinti ūkio modernizavimą. Išnykus prekybos kliūtims, naujos žinios, susijusios su ES vidaus rinkos prekėmis ir paslaugomis, lengvai peržengė ES šalių sienas, todėl didėjo paskata diegti inovacijas ir augo technologinė pažanga. Vyriausybė, įgyvendindama priemones, gerinančias bendras užsienio kalbų ir kultūrų žinias, skatinančias nevyriausybinių organizacijų plėtrą bei aktyvų dalyvavimą Europos mainų ir bendradarbiavimo programose, tarptautinėse parodose bei konferencijose, t. y. kuriančias galimybes užmegzti naujų ryšių ir plėtoti santykius su kitomis ES šalimis, galėjo sudaryti palankias sąlygas didinti ekonomikos našumą. ES vidaus rinkoje susipina įvairūs gyvenimo būdai, tradicijos ir klesti tolerancija, todėl naujos idėjos kyla sparčiau, o tai skatina ekonomikos plėtrą ir didina žmonių gerovę.

Ūkio struktūros modernizavimas. Parama, teikiama ES struktūrinių fondų, sudaro prielaidas toliau įgyvendinti struktūrines reformas. Daugiausia dėmesio reikėjo skirti socialinės srities struktūrinei pertvarkai, kuri pereinamuoju laikotarpiu buvo įgyvendinama labai lėtai. Menkas šio sektoriaus veiklos efektyvumas liudijo, kad jame glūdi dideli BGVN didinimo rezervai. Kita vertus, nereikėjo pamiršti, kad mažai ir atvirai Lietuvos ekonomikai buvo sunku atsiriboti nuo dėl besikeičiančios ekonomikos pobūdžio įsigalinčių tarptautinių funkcinių darbo pasidalijimo tendencijų, integracija stiprino šalių specializacijos didėjimą, nes veikė ir ekonominės geografijos jėgos,

kurios skatino darbo jėgos ir kapitalo persiskirstymą tarp sektorių ir ES šalių narių ir lėmė ūkio struktūros pokyčius. Didžiausią teigiamą įtaką konvergencija su ES vidaus rinka turėjo šalies ekonominei veiklai, kuri, palyginti su ES rinkos vidurkiu, yra mažai išplėtota.

Remiantis statistinių rodiklių analize, galima pasakyti, kad tai yra veiklos sritys, susijusios su įvairių paslaugų teikimu. Didėjant nacionalinėms pajamoms, tiek verslas, tiek gyventojai turi galimybę įsigyti sudėtingesnių ir įvairesnių paslaugų, tad žinioms imlių ir aukštos kokybės paslaugų dalis BVP didėja, o tradicinės gamybinės veiklos indėlis į ekonomiką santykinai mažėja. Tai lemia modernesnės ūkio struktūros susidarymą ir BGVN augimą.

Paslaugų plėtrą skatina įmonių veiklos pertvarka, dėl kurios pagrindinės gamybos funkcijos atskiriamos nuo pagalbinių, pastarąsias, pvz., apskaitą, informacinių technologijų priežiūrą ir kita, perduodant specializuotų paslaugų įmonėms. Lietuvos ūkyje įmonių pagalbinės veiklos atskyrimo procesas minėtuoju laikotarpiu buvo tik prasidėjęs, bet ateityje jis turėjo sustiprėti, nes didėjanti konkurencija ir darbo jėgos stygius vertė įmonių vadovus ieškoti naujų veiklos organizavimo formų, leidžiančių padidinti darbo našumą. Nepanaudotas iki galo paslaugų augimo vidaus rinkoje potencialas leido paslaugų sektoriui gauti didesnę pelno normą ir pritraukti kapitalo bei darbo jėgos iš tradicinės veiklos įmonių, todėl paslaugų plėtra turėjo išlikti svarbiu ekonominiu ir socialiniu permainų katalizatoriumi.

Paslaugų apimties didėjimas, atveriantis galimybes smulkiojo verslo plėtrai, yra vienas iš Europos poindustrinės individualistinės visuomenės sukūrimo variklių. Vyriausybė galėjo paspartinti tą procesą ir paremti Lietuvos mažų ir vidutinių įmonių veiklą didindama viešųjų pirkimų, tenkančių SVV, dalį, skatindama konkurenciją, ribodama įsigalintį monopolistinių struktūrų veiklą. Kaip rodo pereinamojo laikotarpio patirtis, biurokratinių ir mokestinių kliūčių smulkiųjų ir vidutinių įmonių veiklai mažinimas taip pat turi būti vienas iš svarbiausių valstybės ekonominės politikos atskaitos taškų.

Institucinės sąrangos atnaujinimas. Narystė ES reiškė, kad atsirado naujų darbų, susijusių su bendrosios ES politikos įgyvendinimu ir ES paramos tvarkymu, o daugelis senųjų tapo nereikalingi, nes jie sprendžiami centralizuotai visos ES mastu, todėl reikėjo iš naujo įvertinti valstybės institucijų atliekamas funkcijas ir atitinkamai pertvarkyti valstybės valdymą, siekiant sprendimų priėmimo sistemą padaryti efektyvesnę ir skaidresnę.

Tokios reformos jau buvo įgyvendintos kitose šalyse, tad galėta pasinaudoti jų sukaupta patirtimi. Per šią reformą valdymas suskirstomas į tris lygius: nedidelės ministerijas, kurios tvarko strateginius klausimus ir atstovauja šalies interesams ES ir tarptautinėse institucijose, antrasis lygis – kontrolės ir priežiūros tarnybos, kurios prižiūri įstatymų vykdymą, rengia įstatymo įgyvendinamuosius teisės aktus ir, jei reikia, teikia siūlymus, kaip juos patobulinti, ir trečiasis lygis – agentūros, tiesiogiai tvarkančios gyventojų ir verslininkų įvairių sričių ūkinius reikalus. Praėjusių ES plėtros etapų patirtis rodė, kad pažangios idėjos ir technologijos, kuriomis naudojasi turtin-

gesnės ES šalys, prieinamos visoms naujoms ES narėms ir vienodai remiamos, bet aukštą ekonomikos augimo tempą pavyksta pasiekti tik šalims, kuriuose efektyviai dirba institucijos.

Socialinio sektoriaus modernizavimas. Lietuvos ekonomikos pertvarkos metu buvo svarbu sukurti prekių pasiūlą, todėl visas dėmesys buvo skiriamas pasiūlos funkcijos ekonomikoje grąžinimui.

4.3. Narystės Europos Sąjungoje pirmieji rezultatai ir nuostatos

Pirmųjų penkerių metų Lietuvos narystės laikotarpį pagal pasiektus ekonomikos rezultatus galima suskirstyti į du etapus: 2005–2008 m. ir 2009–2010 m. Pirmajame etape ekonomika sparčiai augo, antrajame – staigiai mažėjo. Galima sakyti, kad ekonomikos nuosmukį nulėmė išorės sąlygos, bet su tokiais išorės šokais šalies ekonomika buvo susidūrusi ir anksčiau, tačiau jų įtaka ekonomikai buvo daug mažesnė. Todėl verta atlikti ekonominės politikos analizę, kad būtų galima įvertinti, kokie ekonominiai sprendimai nulėmė tokį didelį ūkio nestabilumą.

2004 m. tapusi ES nare, Lietuva po kelerių metų labai sutelktų ekonominės politikos pastangų atitikti ES narystės kriterijus, nustatomus drauge ir iš dalies finansuojamus TVF ir Pasaulio banko, o vėliau – Europos Komisijos, turėjo savarankiškai apibrėžti naujus savo ekonominės politikos prioritetus.

Ekonominės politikos koordinavimas ES buvo vykdomas naudojantis trimis priemonėmis: Augimo ir stabilumo paktu, Bendrosios ekonomikos politikos gairėmis ir Lisabonos strategija.

- ▶ Augimo ir stabilumo paktas buvo pasirašytas 1966 m., kad užtikrintų fiskalinį tvarumą, ir nustatė konvergencijos kriterijus ES valstybės atitikties narystės euro zonoje reikalavimams.
- ▶ Bendros ekonominės politikos gairės buvo rengiamos nuo 1996 m. ir turėjo bendro pobūdžio rekomendacijas ES valstybėms dėl ekonominės politikos krypties.
- ▶ 2000 m. priimta Lisabonos strategija buvo skirta inovacijoms ir žinių ekonomikai skatinti.

Deja, visos šios ekonominės politikos priemonės, išskyrus Augimo ir stabilumo pakto perteklinio deficito išlyginimo procedūrą, neturėjo nustatytų sankcijų jų nevykdymo atveju, todėl tik nuo pačių ES valstybių požiūrio į jas ir noro priklausė, ar šių bendrų ekonominės politikos gairių bus laikomasi.

Makroekonominis stabilumas. Pagrindinis šalies narystės ES bruožas buvo tas, kad santykinį investicijų trūkumą pereinamuoju laikotarpiu pakeitė gausus valstybės ir privačių investicijų į ekonomiką srautas. Nors Vyriausybė galėjo pasirinkti tarp dviejų ekonominės politikos galimybių – investicijomis besiremiančios arba inovacijomis

besiremiančiomis politikos, o reformų patirtis, besikeičiančios ekonomikos pobūdis ir didėjanti konkurencija rodė, kad pastaroji kryptis yra perspektyviausia, plūstančios į šalį investicijos tapo paskata domėtis tik kuo didesniu investicijų įsisavinimu. Tokia politika kėlė grėsmę makroekonominiam šalies stabilumui ir tai buvo viena iš vėlesnių didelių ekonomikos problemų priežasčių.

Per pirmuosius dvejus metus, kai planai greitai įsivesti eurą dar gyvavo, euro zonos konvergencijos kriterijai buvo atskaitos taškas šalies ekonominei politikai, bet vėliau, kai šio plano buvo atsisakyta ir nauji ilgalaikiai tikslai nebuvo nustatyti, ekonominė politika rėmėsi bendromis ir abstrakčiomis vadinamųjų Lietuvos plėtros strategijų nuostatomis.

Nepaisydamas valiutų valdybos modelio, Lietuvos bankas galėjo įgyvendinti pinigų politikos priemones ir mažinti likvidumą rinkoje bei stabilizuoti infliacijos lygį. Tačiau tomis priemonėmis aktyviai nesinaudojo, nes privataus kredito augimas buvo labai spartus, 2007 m. jo srutas į ekonomiką padidėjo net 27 proc. BVP, o vidutinis vartotojų kainų lygis išaugo iki 11,1 proc. Formalus neatitikimas infliacijos konvergencijos kriterijui, o iš tiesų abejonės dėl šio rodiklio tvarumo sutrukdė Lietuvai įstoti į euro zoną.

Lengvai prieinami dėl nedidelės palūkanų normos kreditai, makroekonominės aplinkos, kaip stabilios, vertinimas ir būtinybė kofinansuoti ES biudžeto projektus sudarė prielaidas atsirasti vidiniam disbalansui, todėl ekonominė politika turėjo būti atitinkamai pakoreguota, kad būtų galima valdyti perteklinį likvidumą. Bendrosios kapitalo investicijos 2005–2008 m. padidėjo 3,4 proc. BVP, nuo 22,8 proc. iki 25,4 proc. BVP (Lithuania in Figures, 2011). 2004–2008 m. bankų kreditai privačiam sektoriui išaugo beveik procentu nuo BVP (Herzberg, 2010).

Svarbiausia likvidumo valdymo priemonė buvo valstybės investicijų programa, ypač įvertinant didelę paramą iš ES biudžeto, – per pirmuosius penkerius ES narystės metus Lietuva gavo paramos, siekiančios beveik 12 proc. BVP. Beje, 2007–2014 m. mokėjimai iš ES struktūrinių fondų 2010 m. pabaigoje sudarė tik 12 mlrd. Lt/4 mlrd. EUR (kartu su lėšomis, gautomis 2004–2007 m.), nors bendra numatytos paramos suma galėjo sudaryti beveik 26 mlrd. Lt/8 mlrd. EUR (Finansų ministerija, 2011). Didelės investicijos pačios savaime nėra blogas dalykas, ypač Lietuvos atveju, kurios infrastruktūra po daugiau negu 50 metų ekstensyvaus naudojimo buvo pasenusi ir nualinta, tad jos atnaujinimas buvo viena iš ūkio modernizavimo sąlygų. Pagrindinė problema buvo, kaip jas efektyviai panaudoti.

Pereinamojo laikotarpio dešimtmečio patirtis parodė, kad ilgalaikiai rezultatai ir investicijų panaudojimo efektyvumas priklauso nuo tinkamai sudėliotų išlaidų prioritetų – besikeičiantys ekonomikos tikslai ir vyriausybės vaidmuo šiuolaikinėje visuomenėje verčia peržvelgti valstybės investicijų struktūrą ir nustatyti naujas gaires. Deja, vidaus ir išorės nesuderinamumo susidarymas atskleidė nuoseklios politikos ir aiškiai nustatytų augimą skatinančių prioritetų stoką. Paprasčiausiu tokios nenuoseklios politikos pavyzdžiu tapo inercija, atsiradusi integruojantis į ES energetinius,

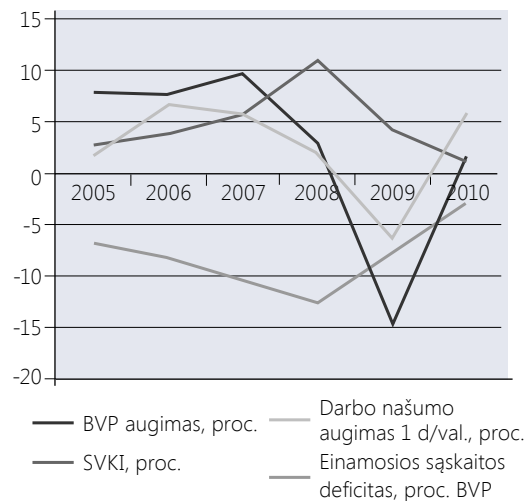
skaitmeninius ir transporto tinklus, nepaisant didelės paramos, gaunamos iš ES biudžeto.

Daugiausia buvo investuojama į statybų sektorių, o tai sudarė prielaidas atsirasti nekilnojamojo turto burbului, nes statybos sektoriaus pridėtinė vertė BVP struktūroje 2008 m., palyginti su 2005 m., išaugo 167 proc., šis burbulas 2008 m. dėl finansų krizės subliūško ir paskatino akivaizdų – 14,8 proc. ekonomikos nuosmukį (žr. 14 pav.). 2009 m. statybų sektoriaus darbų apimtis krito net 48 proc.

ES biudžeto administravimo tvarka ir jos reikalavimai įsisavinti lėšas iki mechanškai nustatytos datos skatino skirti lėšų didelės apimties projektams, kurie paprastai yra susiję su statybų sektoriumi, ir apsunkino ekonomikos likvidumo valdymą. Be to, tokia tvarka didino infliacinį spaudimą, projektiniai ir statybos darbai sparčiai brango, o kartu didėjo ir vartotojų kainų indeksas (žr. 14 pav.).

14 pav.
Pagrindinių makroekonominių rodiklių dinamika

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenų bazė.

Pažymėtina, kad tokį didelį ekonomikos nuosmukį paaikškinti ekonominiais veiksniais yra sudėtinga, nes valstybės investicijų finansavimo šaltinis – ES biudžetas – išliko sutartas apimties, dėl neigiamų Europos ekonomikos tendencijų negautos biudžeto pajamos buvo kompensuojamos didinant valstybės skolą, kuri nuo 15 proc. BVP 2008 m. išaugo iki 29 proc. BVP 2009 m. Todėl gali būti (reikia papildomų tyrimų), kad didžiausią įtaką staigiam ekonomikos nuosmukiui turėjo labai sumažėjęs privatus ekonomikos kreditavimas dėl bankų sektoriaus problemų, susijusių su abejotomis per trumpą laiką išduotomis būsto paskolomis, staigi mokesčių reforma, sutrikdžiusi įmonių investicinius ir veiklos planus, ir stokoiantis sisteminio požiūrio socialinių išlaidų mažinimas – visa tai sukūrė pesimistinį visuomenės ir verslo požiūrį.

Tokią analitinę prielaidą leidžia daryti ir tas faktas, kad ateinančiais metais ekonomika atšoko kaip kamuoliukas ir grįžo į būdingą Lietuvos ekonomikai augimo kelią. Panašus reiškinys augant ekonomikai buvo ir 1998 m., po Rusijos valiutos krizės, kai

buvo išsigąsta galimos kaimyninės šalies problemų įtakos Lietuvos ūkiui ir ekonomika smuko, bet solidūs fundamentalūs pagrindai leido ateinančiais metais vėl atgauti augimo kryptį.

Ekonomikos efektyvumas. Nepaprastai gausios investicijos mažai prisidėjo prie investicijų efektyvumo, iš tiesų net pristabdė investicijas į žmogiškojo kapitalo kaupimą ir BGVN skatinančias priemones. Pereinamojo laikotarpio patirtis rodė, kad investicijos yra efektyvios, kai padeda sumažinti išlaidas ir padidina ekonomikos našumą. Tačiau jei darbo našumas padidėja tik dėl darbo užmokesčio taupymo, o ne dėl naujų valdymo metodų ar technologijų diegimo, tai jo tvarumas nėra ilgalaikis.

2005–2008 m. darbo rinkos tendencijos buvo teigiamos – užimtumas didėjo, mažėjo nedarbas, tačiau po 2008 m. krizės padėtis pasikeitė radikaliai. Jei 2007 m. nedarbo lygis sudarė 4,5 proc., tai 2010 m. jis padidėjo tris kartus, ypač didelis buvo jaunimo nedarbas.

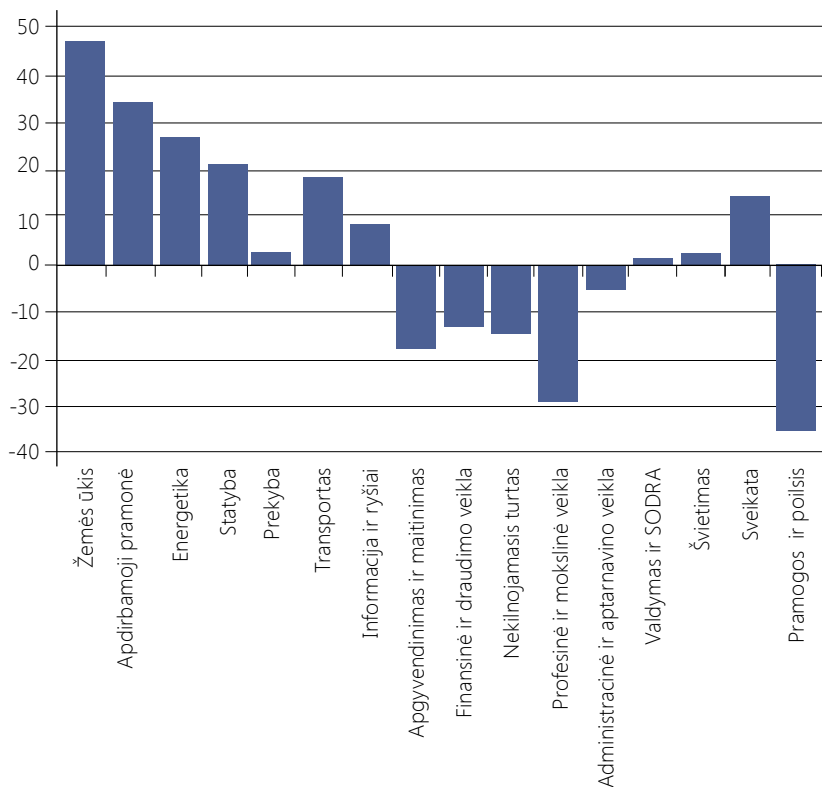
Ekonominės politikos nenuoseklumas pasireiškė tuo, kad nepaisant stipraus ekonomikos augimo 2005–2007 m., investicijos į socialines paslaugas buvo nedidelės ir Lietuva atsiliko nuo kitų ES šalių diegdama inovacijas. IT įmonių dalis bendroje gamyboje 2008 m. sumažėjo ir sudarė 3,6 proc., palyginti su 5 proc. 2005 m., visų įmonių. Turėdama didžiulį kūrybinį potencialą Lietuva nesugebėjo sukurti motyvacinės sistemos, skatinančios inovatyvios ekonomikos įmonių plėtrą.

Norint įgyvendinti inovacinius ir kūrybinius projektus, nereikia didelių kapitalinių investicijų, todėl susidaro palankios sąlygos smulkiojo ir vidutinio verslo plėtrai. Reikia pažymėti, kad nors buvo parengtos specialios SVV rėmimo programos, verslui reikėjo laiko susipažinti su įvairiomis galimybėmis, įtaką padarė ir nepakankama verslo mokymo programų kokybė bei koordinacija.

Per pirmuosius penkerius ES narystės metus pagrindinių ekonominės veiklos sričių vienos išdirbtos valandos darbo našumas padidėjo, bendrai ūkio našumo rodiklis padidėjo 13,8 proc. Didžiausias pokytis pastebėtas mokslo tyrimuose ir kitoje taikomojoje veikloje – vienos faktiškai išdirbtos valandos darbo našumas padidėjo 531 proc., kompiuterių ir optinių prietaisų gamyboje – 321 proc., o vaistų pramonėje ir farmacinių preparatų gamyboje – 227,8 proc.

Kaip matyti iš pateiktų duomenų (15 pav.), darbo našumas sparčiai augo žemės ūkyje, tai gali būti dėl didelės ES paramos žemės ūkio modernizavimui, gyventojų migracijos didžiųjų miestų link ir į užsienį, nes buvo galima rasti darbą, už kurį geriau mokama. Palyginti su pereinamojo laikotarpio rezultatais, matyti akivaizdžiai sumažėjęs darbo našumo augimo tempas prekyboje.

Mažėjantis finansinės ir draudimo veiklos bei nekilnojamojo turto veiklos darbo našumas atspindėjo nekilnojamojo turto burbulų sprogdimo padarinius, būtinybę šias veiklos sritis pertvarkyti ir optimizuoti jų darbą.

15 pav. Šalies ūkio darbo našumas (pridėtinė vertė, tenkanti vienai faktiškai dirbtai valandai, indeksas 2005 m. = 100)

Palyginti su pereinamojo laikotarpio rezultatais, transporto ir sandėliavimo ekonominėje veikloje įvyko teigiamų pokyčių, o apgyvendinimo ir maitinimo sektoriaus veiklos efektyvumas mažėjo. Nedidelis darbo našumo augimas arba net jo mažėjimas socialinėje, valdymo ir aptarnavimo veikloje, išskyrus sveikatos apsaugą, atspindi viešojo sektoriaus struktūrines bei valdymo problemas ir palyginti nedidelį valstybinį jų finansavimą.

Tokia tendencija šalies viešajame sektoriuje didino Lietuvos ekonomikos modelio atotrūkį nuo ES šalyse senbuvėse bei kaimyninėse Skandinavijos šalyse vyraujančio socialiai orientuoto rinkos modelio. Padariniai buvo dvejoji: pirmiausia, esant laisvam darbo jėgos judėjimui, skatino emigraciją iš Lietuvos į kitas ES šalis, kursocialinės garantijos ir asmens apsauga buvo geresnė, kita vertus, atitraukė kvalifikuotus specialistus iš Lietuvos socialinės sferos ir turėjo neigiamos įtakos jų paslaugų kokybei.

Darbo našumas visose naujose ES šalyse augo sparčiau negu labiau pažengusiose ES šalyse senbuvėse (žr. 12 lentelę).

Šalis	2000 m.	2004 m.	2010 m.
ES (27)	92,8	98,9	103,3
Slovakija	78,8	97,0	122,8
Latvija	71,3	93,8	118,1
Estija	73,0	94,4	117,3
Lietuva	72,7	98,3	113,9
Čekija	80,4	95,6	113,0
Lenkija	83,2	98,5	112,3
Airija	88,2	99,8	110,5
Slovėnija	84,5	93,5	107,4
Ispanija	96,3	99,2	106,0
Vengrija	79,1	96,7	104,8
Portugalija	95,9	98,9	104,8
Vokietija	93,5	98,8	104,0
Švedija	86,6	97,2	101,8
Graikija	86,3	98,7	100,2
Prancūzija	93,2	98,5	100,0
Italija	99,5	99,5	99,3

12 lentelė.
Realus darbo našumo
augimas per išdirbtą darbo
valandą, procentinis
pokytis (indeksas 2000
ES 27 = 100)

Šaltinis: Euorostat, Dataset,
22 09 2011.

Našumo augimo tempo skirtumai gali būti paaiškinti tuo, kad šalys narės, kurios įstojo į ES 2010 m., ekonomiškai buvo žemesnėje raidos pakopoje ir turėjo daug nepanaudotų struktūrinių ekonomikos augimo šaltinių. Darbo našumas per išdirbtą valandą Lietuvoje sudarė tik 55 proc. ES (27) vidurkio.

Konvergencijos procesas ir jo ypatumai. ES narystės laikotarpio pradžioje buvo tikimasi, kad konvergencija su stabilia ir klestinčia ES turėtų sustiprinti naujų ES narių makroekonominį stabilumą, padėtų modernizuoti ekonomiką ir padidintų šalių konkurencingumą, o tai leistų užtikrinti gyvenimo lygio kilimą.

Nors visa ES yra iš tiesų didelių pajamų regionas, viduje, ypač pirmaisiais metais po naujos plėtros bangos, būna akivaizdesnių išsivystymo laipsnio skirtumų, kuriuos ilgai sušvelnina konvergencijos procesas. Lietuva kartu su kitomis ES šalimis buvo pasivijimo nuo vidutinių pajamų lygio iki aukšto pajamų lygio etape – BVP vienam gyventojui pagal perkamosios galios paritetą 2004 m. sudarė apie 50 proc. ES (27) vidurkio (žr. 13 lentelę).

Per penkerius pirmuosius narystės metus konvergencijos procesas vyko sparčiai ir, kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, atnešė teigiamų rezultatų – visų naujų šalių narių BVP vienam žmogui pagal perkamosios galios paritetą 2010 m., palyginti su 2004 m., padidėjo, nors buvo augimo tempo skirtumų.

Empirinė pereinamojo laikotarpio į rinkos ekonomiką analizė atskleidė, kad nepaisant nacionalinio pasivijimo proceso, regioninė raida iš esmės skiriasi, „*pasižymi*

konvergencija vidutiniame ir žemesniame pajamų paskirstymo lygmenyje, o lėta pirmaujančių šalių klubo formavimosi tendencija – didesniame pajamų lygmenyje, taip sustiprindama poliarizacijos tendenciją“ (Monastiriotis, 2011).

13 lentelė.
BVP vienam gyventojui pagal perkamosios galios paritetą atskirose šalyse 2000–2010 m. (indeksas ES (27) = 100)

Šalis	2000 m.	2004 m.	2010 m.
ES (27)	100	100	100
Latvija	37	46	52
Lietuva	39	50	58
Lenkija	48	51	62
Vengrija	55	63	64
Estija	45	57	65
Slovakija	50	57	74
Čekija	68	75	80
Portugalija	81	77	81
Slovėnija	80	87	87
Graikija	84	94	89
Italija	117	107	100
Ispanija	97	101	101
Prancūzija	115	110	107
Vokietija	118	116	118
Švedija	128	126	123
Airija	131	142	125

Šaltinis: Eurostat, Dataset, 12 08 2011.

Lenkijoje ir Slovakijoje konvergencijos procesas buvo spartesnis negu Vengrijoje, Latvijoje ar Lietuvoje, nors pereinamuoju laikotarpiu Lietuvos ekonomikos struktūra pasikeitė ir tapo panaši į kitų šalių rinkos ekonomikas.

Energetikos sektoriaus priklausomybė nuo vieno tiekimo šaltinio – Rusijos rinkos, nulėmė aukštesnes Lietuvos, negu vidutiniškai ES, energijos kainas. 2010 m. pabaigoje Lietuvoje energijos kainos vartotojams (HICP energija) buvo 70 proc. didesnės negu 2005 m., palyginti su 32 proc. vidutiniškai ES (27). Tai buvo didžiausias energijos kainų augimas ES ir jį viršijo tik šių kainų augimas Latvijoje.

Akivaizdūs struktūriniai trūkumai energetikos ir transporto sektoriuje, taip pat sunkumai užsitikrinant poziciją ES gamybos grandinėje apsunkino šalies verslo galimybes mažinti išlaidas ir konkuruoti ES vidaus ir globalioje rinkoje. Negana to, 2011 m. viduryje energetikos kainos išaugo dar kartą ir pasiekė 84 proc., palyginti su 2005 m. (Eurostat, Dataset, 2011), realus darbo užmokestis tuo metu padidėjo tik 26 proc., tad energijos kainų augimas turėjo neigiamos įtakos vidaus vartojimui. Didesnės negu kitose ES šalyse energijos kainos turėjo neigiamos įtakos ir konkurencinei pramonės pozicijai, todėl įmonės, nenorėdamos prarasti dalies rinkos, taupė darbo užmokesčio sąskaita, o tai ribojo valstybės biudžeto, SODROS pajamas ir didino biudžeto deficitą. Siekdama išlaikyti leidžiamą biudžeto deficitą, Vyriausybė nustatė

palyginti didelį darbo jėgos apmokestinimą, kuris, kaip žinoma iš pereinamojo laikotarpio patirties, nėra palankus SVV plėtrai – pagrindiniam naujų darbo vietų kūrimo šaltiniui (žr. 14 lentelę).

Šalis	Mokestinė našta darbui (proc.)	Mėnesinis minimalus darbo užmokestis (EUR / mėn.)	Grynoji migracija (1000 gyventojų)
ES (27)	39,3	-	854,0
Airija	23,4	1468,9	-33,7
Portugalija	32,8	554,2	3,8
Lenkija	33,4	320,9	-2,1
Graikija	34,4	862,8	15,0
Slovakija	34,5	307,7	3,4
Ispanija	36,4	738,9	63,2
Slovėnija	38,5	597,4	0,1
Estija	38,6	278,0	0
Lietuva	38,9	231,7	-82,4
Čekija	38,9	302,2	15,6
Švedija	40,6	-	49,7
Latvija	41,5	253,8	-7,9
Vengrija	43,6	271,8	11,8
Italija	43,6	-	311,7
Vokietija	44,9	-	130,2
Prancūzija	45,5	1343,8	75,0

14 lentelė.
Mokestinė našta, minimalus mėnesinis darbo užmokestis ir grynoji migracija 2010 m.

Šaltinis: Eurostat, Dataset, 21 09 2011.

Kaip matyti iš 14 lentelės, Lietuvos grynoji imigracija buvo didžiausia ES, minimalus darbo užmokestis – vienas iš mažiausių, palyginti didelė mokestinė našta mažai uždirbantiems darbuotojams. Pagrindinis Lietuvos ekonominės politikos rūpestis buvo surasti kelius ir priemonių, kurios leistų kuo didesniai skaičiai žmonių pasinaudoti galimybėmis jų šalyje.

Reikia pažymėti, kad pasaulio prekybos liberalizavimas suteikė lygias galimybes ir prieigą prie naujų technologijų visoms pasaulio šalims, ne tik ES narėms, todėl produktai, pagaminti mažesniais kaštais, iš Azijos šalių sudarė defliacinį spaudimą pasaulio prekių kainoms, taip buvo paskatinti daugelio šalių struktūriniai pokyčiai, į kuriuos reikėjo reaguoti taikant naujas politikos priemones.

Naujoji ES, susidariusi įstojus buvusioms pokomunistinio bloko narėms, o šiek tiek vėliau – Bulgarijai ir Rumunijai, buvo unikalus pažengusių šalių senbuvų ir konvergujančių žemesnių kaštų naujų narių ekonomikų derinys, turintis visas galimybes prisiderinti prie pasaulinių pokyčių ir sumažinti kaštus naudojantis integracijos teikiama masto ekonomikos privalumais, atlaikyti konkurencinį spaudimą pasaulio

rinkose. Tačiau įstojus į ES, darbo kaštų vieneto konvergencija ES vidurkio link paspartėjo visose naujose ES šalyse, tai mažino jų galimybes konkuruoti kaštų pasaulio rinkoje. Vidutiniai ES (27) vieneto kaštai 2009 m., palyginti su 2005 m., padidėjo 5,6 proc., o Lietuvoje tuo metu kaštai išaugo 25, proc.

15 lentelė.
Darbo vieneto kaštai
(2005 = 100)

Šalis	2005 m.	2009 m.	2011 m.
ES (27)	100	105,6	107,4
Latvija	100	165,3	148,0
Estija	100	148,0	145,1
Lenkija	100	111,5	120,3
Slovėnija	100	119,7	119,1
Lietuva	100	125,8	116,9
Graikija	100	117,5	116,0
Čekija	100	113,1	114,4
Vengrija	100	115,2	114,3
Italija	100	112,9	113,7
Prancūzija	100	110,2	112,1
Slovakija	100	113,7	111,7
Ispanija	100	113,4	111,2
Švedija	100	111,8	110,6
Portugalija	100	109,1	108,1
Vokietija	100	104,8	104,7
Airija	100	112,0	103,3

Šaltinis: Eurostat, Dataset,
22 09 2011.

Darbo vieneto kaštų augimą skatino integracinių procesų nulemtas pajamų didėjimas ir laisvas darbo jėgos judėjimas. Siekiant riboti kaštų augimą ir išlaikyti konkurencinį pranašumą mažų kaštų pasaulio rinkoje, reikėjo ieškoti naujų kelių. Pereinamojo laikotarpio pamoka buvo tokia, kad neefektyvi, nuostolius nešanti gamybos pertvarka turi būti gerai apgalvota, įvertintos ir ilgalaikės perspektyvos. Kad būtų sėkmingai įgyvendintos reformos, reikia socialinio ir politinio stabilumo, kuris yra pasiekiamas tik augant gyvenimo lygiui.

Ekonomikos pasiekimai. BVP augimo tempas per penkerius metus (2004–2010 m.) sudarė 5,2 proc., prekių ir paslaugų eksportas išaugo 32,5 proc., o importas padidėjo 16,5 proc. Investicinis vąsus stipriai nulėmė šalies ilgalaikio nematerialaus turto didėjimą – 54,1 proc. Teigiami gyvenimo lygio pokyčiai buvo labai nedideli – namų ūkio vartojimo išlaidos per penkerius metus padidėjo tik 0,04 proc., o galutinio vartojimo – 0,4 proc. Akivaizdu, kad ekonomika rėmėsi eksportu ir investicijomis paremtu augimo modeliu, tačiau eksporto didėjimas nebuvo glaudžiai susijęs su vidaus vartojimo didėjimu, o investicijos augo netolygiai.

Vertinant kitą svarbų pirmąjį pereinamojo laikotarpio augimo šaltinį – struktūrinius pokyčius, reikia pažymėti, kad integracijos laikotarpiu, palyginti 2010 m. su 2005 m.,

BVP struktūra išliko beveik pastovi, apdirbamoji pramonė ir prekyba sudarė atitinkamai 19 ir 18 proc., transportas ir saugojimas – 12 proc., statyba – 6 proc. Nors statybos sektoriaus raida buvo netolygi, po pakilimo 2006–2007 m. lyginamasis jo svoris stabilizavosi ties būdingu šalies ūkiui lygiu.

Didesnių pokyčių įvyko pagrindinės ekonominės veiklos sričių viduje – apdirbamosios pramonės struktūroje dukart sumažėjo tekstilės pramonės įnašas, išaugo kitų, palyginti naujų, atspindinčių gilėjančius integracijos procesus, veiklos sričių indėlis – transporto ir sandėliavimo paslaugų indėlis padidėjo 19 proc., administracinės ir aptarnavimo veiklos – 24 proc. Todėl galima daryti išvadą, kad pirmaisiais ES narystės metais struktūrinės permainos, kaip ir pereinamuoju laikotarpiu, turėjo įtakos ekonomikos augimui.

Laikotarpio pabaigoje investicijų lyginamasis svoris BVP išlaidų struktūroje sumažėjo – 2010 m. bendras kapitalo formavimas tesudarė 16,2 proc. BVP, o tai savo ruožtu stabdė ekonomikos atsinaujinimo procesą. Prekių ir paslaugų eksporto dalies didėjimas iki 68,2 proc. BVP reiškė, kad ūkis tapo labai priklausomas nuo išorės sąlygų, o vidaus vartojimas nesukuria pakankamai naujų galimybių augti, ypač SVV, ir įeiti į rinką naujoms įmonėms. Tai savo ruožtu neigiamai paveikė naujų darbo vietų kūrimąsi. Valstybės valdymo išlaidos šiek tiek (1 proc.) sumažėjo.

Sulėtėjęs ekonomikos augimas gali būti paaiškintas ir pasikeitusiais ekonominės politikos prioritetais – daugiausia dėmesio buvo skiriama valstybės mokesčių politikai, išlaidų valdymui ir energetikai, nors ekonomikos pertvarkos metais pagrindinis ekonominės politikos akcentas buvo ūkio struktūros pertvarkymas, mezgant naujus prekybinius ryšius, kuriant naujas įmones ir darbo vietas, ir efektyvesnis išteklių naudojimas.

4.4. Empirinis ekonomikos augimo įvertinimas

Pereinamojo laikotarpio ekonomikos augimo analizei atlikti buvo naudojamas prof. A. Harbergerio pasiūlytas ir pagal autorės parengtą metodologiją pritaikytas Lietuvos sąlygoms modelis, išreiškiamas tokia augimo lygtimi:

$$p_o \Delta Y = w_o \Delta L + (\rho_o + \delta) \Delta K + R. \quad (15)$$

čia ΔY – pridėtinės vertės pokytis; ΔL – darbo jėgos pokytis; ΔK – kapitalo fondo pokytis; p – pradinis bendras kainų lygis; ρ – reali kapitalo grąža; δ – realaus kapitalo nusidėvėjimo norma; w – pradinis darbo užmokestis; R – augimo likutis, nepaaiškinamas tradicinių veiksnių indėliu ir interpretuojamas kaip BGVN didėjimas (realių išlaidų mažinimas).

Šis modelis yra pasirinktas ir narystės ES laikotarpiu ekonomikos rezultatams vertinti, nes taip atsiranda metodologinės prielaidos nustatyti ir palyginti ekonomikos

augimo veiksnius ir šaltinius skirtingais ekonomikos raidos etapais. 2004–2011 m. statistikos duomenų patikimumas nekelia abejonių, todėl buvo naudojami nacionalinių sąskaitų duomenys. Pridėtinės vertės ir kapitalo formavimo (investicijų) duomenys apskaičiuoti grandininio metodu. Siekiant įvertinti darbo indėlį, buvo panaudoti kompensacijos darbuotojams duomenys, defliuoti vartojimo kainų indeksu, apskaičiuotu pagal SVKI, nes grandininio metodu gautų duomenų apie kompensaciją darbuotojams nėra.

Siekiant atskirai įvertinti intelektualio kapitalo indėlį, darbo indėliui nustatyti buvo naudojama kompensacija darbuotojams, tenkanti nekvalifikuotiems darbuotojams. Šis rodiklis apskaičiuotas remiantis Lietuvos statistikos departamento darbo užmokesčio struktūros statistiniu tyrimu, kuris atliekamas nuo 2002 m. kas ketverius metus, remiantis Europos Sąjungos teisės aktais, reglamentuojančiais šį tyrimą. Tyrimo tikslas – nustatyti darbuotojų darbo užmokestį pagal darbuotojo charakteristikas: lytį, amžių, profesijas, darbo stažą įmonėje, išsilavinimą, ir pagal įmonių charakteristikas, kuriose darbuotojas dirba. Regresinei analizei buvo naudojami 2006 m. ir 2010 m. tyrimo duomenys. Buvo skaičiuojamas standartizuotas darbo užmokestis, kuris parodo tik nekvalifikuoto darbo indėlį. Jis apskaičiuotas pagal šią formulę:

$$L^* = \frac{W}{W^*}; \quad (16)$$

čia L^* – nekvalifikuotas darbas; W – metinis kompensacijos darbuotojams fondas; W^* – vidutinis mėnesinis žemiausios kategorijos bruto darbo užmokestis. Atliekant regresinę analizę, kaip vidutinė mėnesinė nekvalifikuoto darbo kaina buvo naudotas nekvalifikuoto darbo užmokesčio bruto (2006 m. ir 2010 m.) aritmetinis vidurkis.

Apibendrinant regresinės analizės rezultatus, galima pasakyti, kad nustatyti ryšiai tarp priklausomo kintamojo – pridėtinės vertės ir nepriklausomų kintamųjų – darbo ir kapitalo rodo, kad ekonomikos augimui 2004–2011 m. kapitalo indėlis buvo reikšmingesnis negu darbo indėlis. Regresijos koeficientai yra teigiami, todėl gali būti naudojami augimo lygtyje darbo ir kapitalo bei augimo likučio indėliui (BGVN) apskaičiuoti. Skaičiavimų rezultatai pateikti 16 lentelėje.

16 lentelė.
Vidutinis metinis augimo tempas, grąža ir indėlis į augimą (proc.)

Metai	Realus pridėtinės vertės augimas	Kapitalo grąža	Kapitalo indėlis	Darbo indėlis	BGVN indėlis	BGVN augimas
Pereinamasis laikotarpis 1995–1998	5,2	6,3	4,9	0	95,0	4,0
Narystės ES laikotarpis 2004–2011	3,0	7,1	27,1	5,3	67,6	3,2

Pereinamuoju laikotarpiu ilgalaikio augimo šaltinis buvo BGVN didėjimas, besiremiantis ūkio ir valdymo modernizavimu, ūkio atvirumo didėjimu ir mokymusi dir-

bant. Remiantis atliktais skaičiavimais galima pasakyti, kad narystės ES laikotarpiu BGVN indėlis į augimą, palyginti su pereinamuoju laikotarpiu, sumažėjo ir sudarė beveik 68 proc., bet išliko pagrindiniu ekonomikos augimo veiksniumi. Atitinkamai didėjo investicijų indėlis, kuris, palyginti su pereinamuoju laikotarpiu, išaugo 5 kartus ir buvo antras pagal svarbumą ekonomikos augimo veiksnys. Viena iš šio augimo priežasčių buvo lėšos, gaunamos iš ES biudžeto, leidusios įgyvendinti didelę valstybinių ir privačių investicijų programą, nes investicijų grąža ir BGVN augimo tempas buvo panašūs. Darbo indėlis į ekonomikos augimą buvo nedidelis, nes darbuotojų skaičius dėl demografinių, socialinių ir kitų priežasčių kito mažai, o nekvalifikuotų darbuotojų darbo užmokestis augo lėtai.

Pagrindinių ekonomikos rodiklių analizė įvairiais Lietuvos ekonomikos raidos etapais padeda geriau suprasti Lietuvos ekonomikos sėkmės formulės sudedamąsias dalis.

17 lentelė. **Lyginamoji ekonominių rezultatų lentelė**

Rodikliai	1995–1999	2000–2004	2005–2010
BVP nominaliomis kainomis (LTL, l. pab.)	43 885	62 997	95 074
SVKI, infliacija (vid., proc.)	6	1	5
BVP vienam gyventojui (PPP, indeksas, EU27 = 100, l. pab.)	40	51	57
BVP (augimas, vidurkis, proc.)	5	9	3
BVP struktūra			
Žemės ūkis ir miškininkystė (proc. BVP, l. pab.)	7	5	3
Pramonė, energetika ir statyba (proc. BVP)	30	32	29
Paslaugos (proc. BVP)	63	63	67
Prekių ir paslaugų eksportas (proc. BVP, vidurkis)	47	50	59
Prekių ir paslaugų importas (proc. BVP, vidurkis)	57	56	66
Einamosios sąskaitos balansas (proc. BVP, l. pab.)	–10	–6	–7
Konkurencingumo rodikliai			
Prekių ir paslaugų eksporto dalies pasaulio prekyboje indeksas (proc., vid. metinis)	36	38	45
Vienos išdirbtos valandos darbo našumas (pokytis, vidurkis, proc.)	n. / d.	8	3
Darbo rinkos rodikliai			
Nedarbo lygis (l. pab., proc.)	15	13	13
Užimtumo lygis (vidutinis, l. pab., proc.)	52	52	48
Darbo užmokestis (vidutinis mėn. LTL, bruto, l. pab.)	987	1149	1998
Realus darbo užmokestis (pokytis proc., palyginti su praėjusiu laikotarpiu, indeksas)	39	19	31

Rodikliai	1995–1999	2000–2004	2005–2010
Finansiniai rodikliai			
Bendros biudžeto pajamos (proc. BVP)	32	32	34
Bendros biudžeto išlaidos (proc. BVP)	37	33	41
Fiskalinis deficitas (proc. BVP)	–5	–2	–7
Bendra valstybės skola (l. pab., proc. BVP)	14	19	39
Privati skola (l. pab., proc. BVP)	n. / d.	42	81
Privataus kredito srautas (vidurkis, metinis proc. BVP)	19	5	9
Vertybinių popierių biržos kapitalizacija (proc. BVP)	9	31	16
Listinguojamų įmonių skaičius vertybinių popierių biržos prekybos sąrašuose	67	42	33

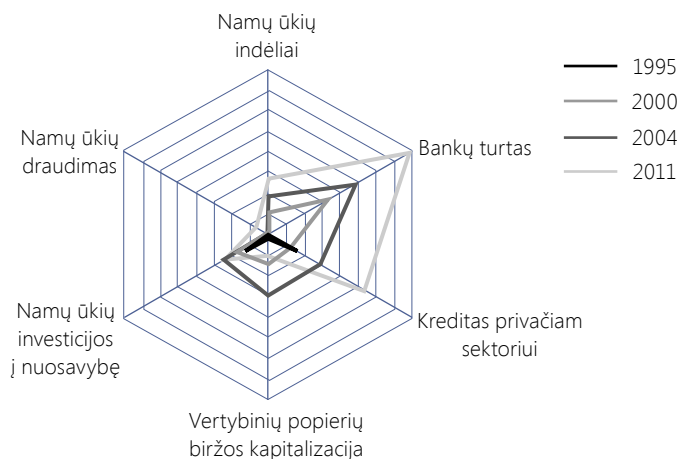
Šaltinis: sudaryta autorės.

Palyginus trijų pagrindinių pertvarkos laikotarpių rodiklius, matyti, kad 1995–2004 metais ekonomikos augimas buvo nulemtas struktūrinių pokyčių ir našumo didėjimo, o narystės ES laikotarpiu našumo augimo tempas sulėtėjo. Galima daryti išvadą, kad ekonomikos modelis pagrįstas investicijų augimu (ES paramos įsavinimu), atneša teigiamų rezultatų, tik jei investicijos efektyvios.

Geresni šalies rezultatai yra akivaizdžiai susiję su anksčiau susiklosčiusiu modeliu, kuris rėmėsi fiskalinio makroekonominio stabilizavimo planu ir BGVN didėjimu besiremiančiu naujų žinių įgijimu ir pritaikymu. Iš esmės šis modelis atitinka dabar siūlomą ES ekonomikos pertvarkos modelį, tik kiekvienai iš šalių tektų modifikuoti makroekonominio valdymo gaires ir našumo didinimo metodus, atsižvelgiant į šalies struktūrines galimybes ir sukauptą intelektualinį kapitalą.

16 pav.
Finansų rinkos plėtra
1995–2010 (proc.,
BVP)

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento, Lietuvos banko rodiklių duomenų bazė, Nacionalinės vertybinių popierių biržos atskaitos

Pereinamoju į rinkos ekonomiką laikotarpiu išryškėjo ekonominė būtinybė užtikrinti saugią aplinką verslo plėtrai. Administravimo kaštai, iš jų ir susiję su partnerių patikimumu, įsipareigojimų vykdymu, turi didelę įtaką SVV įmonių augimui, o tai buvo ekonomikos atsigavimo pagrindas. Įmonių tarpusavio įsiskolinimai, taip pat Vyriausybės įsiskolinimai verslui, tapo viena didžiųjų Lietuvos ekonomikos problemų, nes mažino ekonomikos dinamizmą. Tai yra susiję su ekonominio saugumo koncepcija plačiąja prasme, apimančia įmonių patikimumo, informacijos ir duomenų saugaus valdymo sistemas.

Rekomendacijos

Narystės ES ekonominės politikos iššūkių įvertinimas padeda surasti priemones, leidžiančias spręsti ekonomikoje atsirandančio disbalanso problemas. Vidinės devalvacijos procesas, nors padeda pasiekti teigiamų poslinkių, vis dėlto brangiai kainuoja socialinio kapitalo požiūriu, todėl turi būti derinamas su ilgalaikį ekonomikos augimą palaikančiomis priemonėmis. Apibendrinant narystės ES patirtį, teikiamos šios rekomendacijos.

Siekiant užtikrinti institucijų darbo kokybę ir makroekonominį tvarumą, reikia turėti teisiškai apibrėžtų priemonų, padedančių valdyti vidaus nesuderinamumą ir kapitalo srautus, peržiūrėti mokesčių ir valstybės išlaidų prioritetus, numatant galimybę mažiau apmokestinti darbo jėgą, ir turėti naujos kokybės finansų rinkų priežiūros sistemą.

Mažėjantis konkurencingumas, kaštų konvergencija su toliau pažengusiomis šalimis nulemia poreikį įgyvendinti priemones, palankias kūrybiškumui ir inovacijoms. Siekiant pritraukti daugiau užsienio investicijų, reikia plėtoti privataus ir (ar) viešojo sektoriaus partnerystes. Sudarant palankias sąlygas vidaus privačiam taupymui, stabilizuojama makroekonominė situacija, sumažėja skolinimosi poreikis, tokios sąlygos tampa vidaus investicijų šaltiniu.

Mažėjančios darbo jėgos dėl senėjimo ir emigracijos, padidėjusio darbo jėgos mobilumo problemos turėtų būti sprendžiamos atsižvelgiant į darbo apmokėjimo ir organizavimo politiką bei siūlant iniciatyvas, priemones, padidinančias išteklių našumą ir paskatinančias SVV augimą.

Padidėję darbuotojo kvalifikacijos ir kultūrinio lygio, taip pat didesni viešųjų paslaugų kokybės ir prieinamumo reikalavimai turi būti pasiekti įgyvendinant viešojo sektoriaus modernizavimo programą bei valstybės valdymo reformą.

5

Makroekonominio stabilizavimo valdysena

5.1. Makroekonominio balanso reikšmė ir nesubalansuotumo priežastys

Makroekonominį balansą statistiškai rodo šalies mokėjimų balansas – statistinė ataskaita, apibendrinanti šalies ekonominius santykius su kitomis šalimis. Su užsienio šalimis sudaromi sandoriai yra suskirstyti į tris sąskaitas – einamąją, kapitalo ir finansinę. Šių sandorių vertės suma turėtų būti lygi 0, nes mokėjimų balanse kiekvieną kredito operaciją atitinka debeto operacija. Mokėjimų balanso einamoji sąskaita leidžia spręsti apie šalies konkurencingumą – joje parodomas prekių ir paslaugų sandorių, pajamų ir einamųjų pervedimų pokytis apibūdina šalies ekonominius įsipareigojimus užsienio šalims. Kapitalo ir finansinė sąskaitos paaiškina, kaip tie įsipareigojimai yra finansuojami.

Makroekonominė einamosios sąskaitos analizė remiasi dviem nacionalinių sąskaitų sistemos tapatybėmis:

- ▶ šalies mokėjimų balanso einamosios sąskaitos deficitą susidaro tada, kai šalis išleidžia daugiau negu turi disponuojamų pajamų, t. y. išlaidos, skirtos vartojimui ir investicijoms, yra didesnės nei bendrosios nacionalinės disponuojamosios pajamos;
- ▶ bendrosios disponuojamosios nacionalinės pajamos, atėmus galutinio vartojimo išlaidas, yra lygios šalies mokėjimo balanso pajamų ir išlaidų užsienio valiuta skirtumui.

Šalies mokėjimo balanso einamosios sąskaitos deficitą parodo sumą, kuria privačiojo sektoriaus investicijos yra didesnės nei privačiojo sektoriaus taupymas, pridėjus šalies biudžeto pokytį. Einamosios sąskaitos deficitą – tai taupymo ir investicijų skirtumas, kuriam finansuoti šalis skolinasi lėšų iš užsienio šalių, kitaip tariant, naudojamoms užsienio investicijoms.

Dvi paminėtos nacionalinių sąskaitų sistemų tapatybės yra atskaitos taškas, lemiantis makroekonominio nesubalansuotumo valdymo politiką. Šalies ekonomika yra

nesubalansuota, kai jos mokėjimų balanso einamajai sąskaitai ilgesnį laiką būdingas deficitas arba perteklius. Esant einamosios sąskaitos deficitui, šalis būna priversta ieškoti finansavimo šaltinių užsienio šalyse, o susidarius einamosios sąskaitos pertekliui, ji užsienio šalyse ieško investavimo galimybių. Makroekonominiai debatai iškelia du vyraujančius požiūrius, padedančius pasiekti subalansuotą ekonomiką: atstovaujantį toms šalims, kurių einamoji sąskaita yra perteklinė, ir atstovaujantį toms šalims, kurių einamoji sąskaita yra deficitinė.

Ekonominės politikos vykdytojams svarbios dvi fundamentalios nuostatos – ar dabartinis pasaulio ekonomikos nesubalansuotumas yra netinkamos šalių ekonominės politikos rezultatas, ar savanoriškų ir sąmoningų rinkos dalyvių reakcijos į esamą ekonomikos būklę padarinys (Issing, 2005). Ieškant atsakymo į šį klausimą, reikia aptarti, kokia šalies ekonomikos būklė sukelia disbalansą.

Kuo didesnis einamosios sąskaitos deficitas ar perteklius, tuo didesnė šalies ekonominės politikos priklausomybė nuo tarptautinių finansų rinkų būklės. Esant einamosios sąskaitos pertekliui, šaliai gali būti sudėtinga rasti pakankamai saugių ir pelningų investavimo galimybių, o esant einamosios sąskaitos deficitui, jai gali būti sunku pritraukti užsienio kapitalą deficitui finansuoti arba jo kaina gali labai padidėti ir riboti šalies ekonomikos augimo perspektyvas. Tarptautinio valiutos fondo ekspertų skaičiavimais, valdžios sektoriaus skolos ir bendrojo vidaus produkto santykiui per metus padidėjus 10 procentų, gyventojui tenkantis BVP sumažėja 0,2 proc., o investicijos – 0,4 proc. (Kumar, Woo, 2010).

Bendra valiuta euras ir bendros ES rinkos integracija sudarė palankias teisingas ir ekonomines sąlygas kapitalo srautų judėjimui tarp ES šalių. Empirinių tyrimų duomenimis, įvedus eurą, bankų tarpusavio investicijos ir pervedimai tarp euro zonos šalių padidėjo vidutiniškai 40 proc. (Kalemli-Ozcan ir kt., 2009).

Analizuojant ES šalių senbuvių rodiklius, nustatyta, kad pirmųjų eurą įsivedusių dvylikos šalių finansinė integracija (bankų tarpusavio investicijos ir sandoriai), palyginti su trijų toliau nacionaline valiuta naudotis nutarusių šalių (Didžiosios Britanijos, Švedijos ir Danijos) finansine integracija, padidėjo 20–30 proc. (Kalemli-Ozcan ir kt., 2009).

Ekonominio pakilimo sąlygomis didžiųjų ES šalių bankams vis daugiau investuojant į didesnės grąžos ES šalių obligacijas (žr. 18 lent.), makroekonominį disbalansą buvo paprasta finansuoti.

Tačiau tarptautines finansų rinkas apėmusi krizė atskleidė susikaupusias problemas – paaiškėjo, kad investicijų panaudojimas nesudarė prielaidų sparčiam ekonomikos konkurencingumo didėjimui. Tai sietina su dviem priežastimis: arba šalies technologinė pažanga buvo nepakankama ir neskatino ekonomikos augimo (pvz., Italijos), arba ekonomikos augimas daugiausia rėmėsi viena ekonomine veikla ar susijusia ekonomine veikla (pvz., statyba Ispanijoje).

ES ekonominės politikos vykdytojams kilo naujas iššūkis – surasti kompleksinius, tarp šalių suderintus sprendimus, kurie padėtų išspręsti šalių investuotojų bankų sektoriaus ir šalių investicijų gavėjų ekonomikos problemas.

18 lentelė. ES šalių bankų investicijos į kitų ES šalių skolos finansines priemones (2010 m. III ketv. duomenys) (mlrd. USD)

Šalis investuotoja	Švedija	Vokietija	Prancūzija	Didžioji Britanija	Austrija	Italija
Lietuva	18,9	2,6	0,4	0,2	0,2	0,5
Latvija	18,1	2,5	0,4	0,2	0,5	0,7
Estija	23,2	0,6	0,2	0,0	0,1	0,3
Slovakija	0,4	3,9	5,5	0,8	29,2	18,9
Čekija	0,04	10,6	34,0	3,3	63,0	15,6
Lenkija	9,3	59,5	32,4	7,5	14,8	47,9
Airija	4,7	154,1	52,2	179,8	3,5	15,8
Vengrija	0,2	27,4	11,9	n. d.	0,04	23,1
Ispanija	4,2	200,9	182,2	123,5	7,2	28,0
Portugalija	0,4	40,0	37,2	25,4	1,7	4,8
Graikija	0,5	40,3	59,4	12,7	3,3	4,8

Pastaba: n. d. – nėra duomenų.

Šaltinis: BIS (2010).

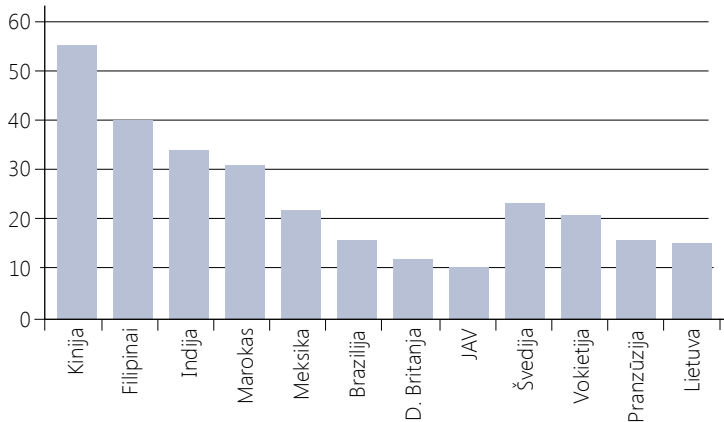
Iš 18 lentelės duomenų matyti, kad net investuojant bendroje ES rinkoje didelę įtaką investavimo politikai turi geografinė kaimynystė ir išplėtoti verslo ryšiai. Pavyzdžiui, 2010 m. trečiąjį ketvirtį pagrindinė Baltijos šalių kreditorė buvo kaimynė Švedija, o Vidurio Europos šalių – jų kaimynės Austrija ir Vokietija.

Mokslinėse studijose ir straipsniuose (Issing, 2005; Weber, 2010) nurodomos skirtingos makroekonominio nesubalansuotumo priežastys, tačiau bendrai sutariama, kad jį lemia šios objektyvios aplinkybės:

- ▶ Demografinė sudėtis. Šalys, kuriose gyvena daugiau vyresnio amžiaus žmonių, turi daugiau santaupų, taigi jų einamoji sąskaita gali būti perteklinė, o toms šalims, kuriose gyvena daugiau jaunų žmonių, reikia daugiau tiesioginių užsienio investicijų.
- ▶ Ekonominės plėtros mastas. Sparčiau besivystančios arba konverguojančios ekonomikos šalys paprastai investuoja daugiau nei turi santaupų. Spartus ekonomikos augimas formuoja teigiamus ateities pajamų lūkesčius ir skatina tokių šalių gyventojus mažiau taupyti, o investicijų daugėja, nes investicijų į materialųjį turimą grąža būna didelė ir jų paklausa didėja kartu su besiplėtojančia gamyba. Tai skatina kapitalo įplaukas į šalį, didina jos BVP ir nacionalines pajamas. Per ilgą laikotarpį grąžos norma turėtų mažėti iki tol, kol nusistovės jos pusiausvyrą tarp tautinėse finansų rinkose.
- ▶ Ūkio struktūra. Šalių, kuriose vyrauja į eksportą orientuota ir (ar) didesnę pridėtinę vertę kurianti ekonominė veikla, o vidaus paklausa yra palyginti nedidelė, einamoji sąskaita paprastai būna perteklinė.

- Paklausa ir pasiūlos atotrūkis. Ekonomikos augimas padidina gamybos mastą, o taip įvertės kūrimo grandinę įtraukiamos naujos šalys, kurios dažniausiai užtikrina mažesnes produkto vieneto gamybos sąnaudas, tačiau produkto paklausa nedidėja, nes darbo užmokesčio augimas nėra toks lankstus.

Kad būtų galima įvertinti visų šių veiksnių įtaką makroekonominiam balansui, reikėtų papildomų tyrimų, tačiau iš makroekonominio nesubalansuotumo priežasčių apibūdinimo matyti, kad poveikį nesubalansuotumui gali daryti šalies vykdoma fiskalinė, struktūrinė ar pinigų politika (pvz., tam tikras šalies valiutos kursas jos prekybos partnerių valiutų kursų atžvilgiu). Ji gali pakeisti šalies bendrųjų sutaupų lygį ir makroekonominio nesubalansuotumo mastą. Tyrimų duomenimis, pasaulio ekonomikos nesubalansuotumą daugiausia lemia fundamentalūs šalių taupymo lygio skirtumai (Sachs, Roubini, 2005). Šalių bendrųjų sutaupų, turėtų 2009 m., skirtumai matyti 17 pav.

17 pav.
2009 m. bendrosios sutaupos pagal šalį (palyginti su BVP), proc.

Šaltinis: World Bank (2011).

17 paveiksle pateikti duomenys rodo, kad 2009 m. JAV ir Didžioji Britanija buvo šalys, turinčios mažiausiai sutaupų. Užtat skolos finansinių priemonių pasiūla jų rinkose buvo didžiausia. Kinijos gyventojai taupo labiausiai, nes šios šalies socialinio draudimo sistema nėra išplėta ir susirgus ar sulaukus senatvės jiems tenka remtis savo sutaupomomis. Gyvenimo būdas, išplėta finansų rinka ir socialinė terpė JAV, priešingai, lemia nedidelį taupymo lygį.

Makroekonominiam nesubalansuotumui įtakos turi ne tik fiskalinės politikos veiksniai, todėl jo mažinimo vien fiskalinės konsolidacijos priemonėmis neužtenka. Vidutiniu ir ilguoju laikotarpiu reikia struktūrinių reformų ir valiutos kursų, atitinkančių sąžiningos konkurencijos prekiaujant sąlygas. Per trumpąjį laikotarpį šalies einamosios sąskaitos nesubalansuotumą galima finansuoti pritraukiant pakankamai tiesioginių užsienio investicijų, tačiau jo poveikis ekonomikai ilgesnį laikotarpį priklauso nuo investicijų panaudojimo efektyvumo, t. y. technologinės pažangos, pasireiškiančios visuminio našumo ir ekonomikos augimu. Rinkos dalyviams priimant sprendimus dėl

investicijų išdėstymo, įtakos turi fundamentalieji ekonomikos veiksniai, padedantys įvertinti investicijų grąžą, riziką ir šalių gebėjimą grąžinti skolas.

Šalių ekonominės politikos sprendimų priklausomybę atskleidusi 1997–1998 m. Azijos ekonominė krizė išskėlė tokių naujų ekonominių reiškinių kaip krizės užkratas, po šalis kaimynes išplintantis „domino efektas“, sukliamas staigaus kapitalo pasitraukimo iš viso regiono. Nors Baltijos šalių 2008–2010 m. įgyta pasaulinės finansų krizės valdymo patirtis leidžia teigti, kad įmanoma įgyvendinti griežtą taupymo politiką (Aslund, 2010), dabartiniai empiriniai tyrimai rodo šalies ekonomikos augimo ir jos išorinio pažeidžiamumo priklausomybę. Šiuolaikinis ekonomikos augimo modelis apibūdinamas kaip bendras šalies ekonomikos augimo ir išorės pažeidžiamumo padarinys (Atoyan, 2010). Kylanti išorės rizika daugelio šalių ekonominės politikos vykdytojus verčia ieškoti būdų, kaip ją suvaldyti.

5.2. Makroekonominio nesubalansuotumo valdymo problemos

Nors globalizacija tapo svarbiu veiksniu, lemiančiu šalių ekonomikos augimo spartą ir verslo subjektų veiklos rezultatus, pasaulio ekonomikos valdymo mechanizmo iš esmės nėra. Galima sakyti, globaliu mastu ekonomika funkcionuoja pagal *laissez faire* principą, pasaulinis jos reguliavimas yra fragmentiškas, nors pereinamojo laikotarpio patirtis bei kylančių rinkos ekonomikos (angl. *emerging market economy*) šalių raida ir rodytų, kad pasinaudoti natūraliais ekonomikos augimo šaltiniais, lemiamais globalių ekonominių sąlygų ir aplinkybių, šalis galėtų tik valdžiai vykdant atitinkamą politiką ir stabiliai dirbant tam tikroms institucijoms (Starkevičiūtė, 2001).

Pasaulinės ekonomikos valdysenos, paprastai apibrėžiamos kaip kolektyvinis užsienio prekybos problemų sprendimas tarptautiniu lygiu, susidarymą komplikuoja daugiapolio pasaulio susikūrimas. Be to, nėra visiškai aišku, kokie turėtų būti pasaulio makroekonominės stabilizacijos funkciją vykdančių institucijų įgaliojimai ir sąranga. Įvairių šalių atstovų požiūrius į ekonomikos koordinavimą pasauliniu lygiu ir jo perspektyvas lemia nevyriausybinė organizacijų vaidmuo, sparčiai kylančių rinkos ekonomikos šalių plėtra, didinanti jų politinę įtaką (EUISS, 2010). Besivystančių šalių ekonomistai, atsižvelgdami į palyginti ribotas šių šalių finansų rinkų galimybes, pabrėžia būtinybę užtikrinti kapitalo srautų pastovumą, o pažengusių šalių atstovai, bandydami spręsti didelio nedarbo problemas, makroekonominį nesubalansuotumą būna linkę vertinti pagal užsienio prekybą ir einamąją sąskaitą (EUISS, 2010). Taikant naują ekonominę mąstymą ir atsižvelgiant į aptartas makroekonominio nesubalansuotumo priežastis, galima daryti prielaidą, kad ekonominės politikos koordinavimo pasauliniu lygiu mokslinės gairės turėtų apimti ne tik institucinius, metodologinius, bet ir socialinius bei kultūrinius veiksniai.

5.3. Metodologiniai koordinuoto ekonomikos valdymo iššūkiai

Metodologinis pasaulinės ekonomikos valdysenos pagrindas yra mokslo tiriamosios priemonės, naudojamos globaliems ekonominiams procesams analizuoti, ir principai, kuriais remiantis tos priemonės yra įgyvendinamos. XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje sustiprėjusi globalizacija, atskleidusi šalių ekonominės politikos sprendimų priklausomybę, paskatino ir naują ekonominių procesų mokslinį vertinimą, ir koordinuoto jų valdymo priemonių paieškas. Antai ekonominė integracija, anksčiau suprata tik kaip nedidelių prekybos kliūčių skatinama užsienio prekyba, dabar jau vertinama kaip prekyba gamybos veiksniais (darbu ir kapitalu), šalių dalijimasis infrastruktūra, institucinėmis ir viešosiomis gėrybėmis (Mistral, 2011).

2008 m. tarptautines finansų rinkas apėmusi krizė, paveikusi didelės pasaulio dalies ekonominę raidą, išryškino pasaulio makroekonominio stabilumo, kaip globalių viešųjų gėrybių, svarbą. Nors TVF nuolat ragino ir finansiniame sektoriuje, ir taikant fiskalinę politiką vadovautis atsargumo ir nuosaikumo principais, šis raginimas daugiašalio atgarsio maža tesulaukė. Krizė atskleidė ir būtinybę taikyti daugiašalę finansų rinkų priežiūrą, ir poreikį nagrinėti ekonomines problemas bei prognozuoti ekonominius procesus pasauliniu mastu (Purfield, Rosenberg, 2010). Daugiašalė priežiūra neįgyvendinama be bendrų standartų ir principų, todėl daug dėmesio skiriama ir šioms metodologinėms problemoms.

Ekonominės politikos koordinavimo požiūriu yra svarbios trys funkcijos. Pirmiausia, siekiant pagerinti ekonomikos valdymą nacionaliniu lygiu, šalims reikia efektyviau keistis informacija. Kita vertus, jei galimas daugiau negu vienas sprendimas, reikia susitarti dėl pozicijų derinimo procedūros. Remiantis Pasaulio prekybos organizacijos (PPO) patirtimi, reikėtų sukurti mechanizmą, kuris spręstų pasaulinius ekonominius ginčus, nes atsiradus galimybei šalys paprastai siekia pasinaudoti savo pranašumu ir nebūna linkusios daryti nuolaidų kitoms šalims. Taip pat turi būti nustatyta, kaip koordinuotai siekti tokių pasaulinių viešųjų gėrybių kaip nedidelė ir pastovi infliacija, pakankamas likvidumas krizės metu, tvarus ekonomikos augimas (Kemal, Homi, 2011).

Jau yra pasiekta tam tikrų rezultatų. Didysis dvidešimtukas (toliau – G20) susitarė dėl rodiklių, leidžiančių atlikti tarpusavio įvertinimą, ir jų naudojimo tvarkos (žr. 1 priedo lent.). G20 šalių komunikate (G20, 2011b) nurodoma, kad tarpusavio įvertinimo procesas yra dviejų etapų sprendimas, pagrįstas rodikliais, susijusiais su makroekonominio nesubalansuotumu: valdžios sektoriaus skola ir valdžios sektoriaus deficitu, privačiojo sektoriaus santaupų dydžiu ir jo įsiskolinimu, einamosios sąskaitos deficitu, apimančiu užsienio prekybos deficitą ir grynujų investicinių pajamų bei perveidimo balansą; atsižvelgiama ir į vykdomą valiutos kurso, fiskalinę ir kitokią politiką. G20 šalys, vertindamos makroekonominio nesubalansuotumo keliamą grėsmę, susitarė taikyti keturis metodus:

- ▶ struktūrinį, pagrįstą ekonominiais modeliais ir lyginamąja kiekvienos šalies rodiklių analize, leidžiantį įvertinti ir šalių žaliavų gamintojų padėtį (demografinį balansą, naftos gavybos balansą ar jo kitimo tendenciją);

- ▶ statistinį, kurio atskaitos taškas yra šalių ekonomikos praeities duomenys;
- ▶ statistinį, kurio atskaitos taškas yra kitų panašaus išsivystymo šalių praeities duomenys;
- ▶ statistinį, kurio atskaitos taškas yra bendras G20 šalių rodiklis.

Vienas iš metodologinių sprendimų, sudarančių prielaidas didinti ekonominės politikos koordinavimo efektyvumą, – kurti ir tobulinti pasaulio šalių ekonominių tarpusavio ryšių kompleksiško modelius. Tokie modeliai ekonominės politikos vykdytojams suteiktų galimybę rinktis iš galimų prisitaikymo prie esamų ekonominių aplinkybių strategijų ir galėtų būti priemonė, kuri padėtų įvertinti kolektyvinių sprendimų naudos rezultata. Šiuo metu taikomi tarptautinio verslo ciklų modeliai šalių ekonominės politikos sprendimų priklausomybei nustatyti leidžia naudoti tik užsienio prekybos srautų duomenis, bet naujausi tyrimai rodo, kad finansiniai ryšiai yra daug svarbesni nei prekybiniai, o išplėtotos finansų rinkos šalims jie dar reikšmingesni (Essid, Jenkins, 2011). Ekonomikos pasaulinės valdysenos sistema turėtų apimti ir finansų rinkas, nes pasaulį apėmusi ekonominė krizė atskleidė, kad vien rinkos susiregulavimo mechanizmu pasikliauti negalima. Reikia ir tam tikrų institucijų, tarkim, teismų, priežiūros įstaigų, centrinio banko, palaikymo (Rodrik, 2011).

Vakarų finansų rinkų priežiūros ir reguliavimo sistema yra gerokai išplėta, tokios rinkos pasižymi lyginamoju pranašumu tiek kuriant finansines priemones, tiek finansinio tarpininkavimo veikloje. Tarptautiniu lygiu finansų rinkos reguliuojamos ir prižiūrimos kur kas mažiau, siūloma reguliavimo patirtį kaip franšizę perduoti kylančioms rinkos ekonomikos šalims (Guriev, Tsyvinski, 2011). Tačiau tokios rinkos privatiems ir instituciniams investuotojams vis dar negali pasiūlyti ilgalaikių finansinių priemonių, todėl jie neturi galimybių tinkamai apsidrausti nuo ilgalaikės ar trumpalaikės rizikos. Tai viena pagrindinių priežasčių, lemiančių dideles šių rinkų atstovų investicijas į labiau išsivysčiusių šalių finansines priemones. Pažengusių šalių finansų rinkų gebėjimas pasiūlyti pranašesnių, geros kokybės finansinių priemonių, lemia kylančių rinkos ekonomikos šalių poreikį kaupti užsienio turtą. Tokios priemonės yra svarbios siekiant užtikrinti gerovę, nes finansinio tarpininkavimo paslaugos, kurios vietos rinkoje nėra prieinamos, leidžia apsidrausti nuo rizikos. Taigi net maži finansų rinkų brandos skirtumai gali sudaryti sąlygas dideliame ekonomikos nesubalansuotumui (Guriev, Tsyvinski, 2011). Tai rodo, kad reikėtų ir tarptautinių finansų rinkų tarpusavio įvertinimo gairių. Tam tikri tokių rinkų priežiūros koordinavimo darbai jau atlikti. Pavyzdžiui, G20 sudarė pasauliniu mastu sistemiskai svarbių finansinių institucijų sąrašą, taip pat nutarta sukurti finansinių sandorių dalyvių identifikatorių. Tarptautinių finansų rinkų priežiūros koordinavimą ketinama stiprinti ir numatant didesnę vaidmenį tokios priežiūros ir bendrų veiklos standartų nustatymo institucijoms (G-20 2011a, b, c).

Makroekonominio nesubalansuotumo mastą ir jo ekonominius padarinius galima įvertinti tik turint patikimų statistinių duomenų. Deja, užsienio prekybos statistikos duomenys nėra visiškai tikslūs, nes visa produkto vertė įtraukiama į šalies, kurioje ji buvo baigta gaminti, statistikos ataskaitas, nors jos sudedamosios dalys ir buvo

gaminamos kitose šalyse. Jei statistika rodytų vertę, kurią sukūrė prie jos gaminimo prisidėjusios šalys, užsienio prekybos nesubalansuotumas būtų mažesnis (Yu, 2011). Tačiau įdiegti naują užsienio prekybos duomenų skaičiavimo metodą būtų gana sudėtinga, tam reikėtų nemažai investicijų.

Kylančioms rinkos ekonomikos šalims, kurioms būdingas užsienio prekybos deficitas, didelę reikšmę turi tiesioginės užsienio investicijos – jų srautui būdingas teigiamas balansas arba perteklius, mažinantis nesubalansuotumo keliamą įtampą. Jei būtų taikomas skaičiavimo metodas, pagrįstas vertės įnašo dydžiu, teigiamas šio rodiklio poveikis einamosios sąskaitos deficitui būtų daug pastebimesnis (Yu, 2011). Nustatant metodologines gaires dėl pagrindinių rodiklių, suderintų su naujais užsienio prekybos vertinimo statistiniais metodais, numatančiais ir naują viešųjų įsipareigojimų lygmenį, svarbų vaidmenį galėtų suvaidinti TVF.

Investicijų, arba kapitalo srautų, problema nėra tik statistikos objektas. Ją nagrinėjant platesniame kontekste, t. y. kaip pasaulio makroekonominio stabilumo sąlygą bei priežiūros ir kontrolės objektą, pabrėžiama būtinybė surasti bendrą sutarimą dėl kapitalo srautų kontrolės, nustatyti tarptautines šalių kapitalo srautų kontrolės, atsargų ir valiutos kursų politikos priežiūros gaires (Benassy-Quere ir kt., 2011).

Kelių šalių ekonomistų grupė siūlo stiprinti TVF taikymo valiutų krepšelio, apibrėžiančio specialiąsias skolinimosi teises (angl. *Special Drawing Rights, SDR*), vaidmenį ir šį krepšelį plačiau naudoti naujoms emisijoms ir TVF teikiant paskolas (Stiglitz ir kt., 2011). Tai padėtų išspręsti daugelį problemų, pirmiausia mažintų recesijos poveikį pasaulio ekonomikai, nes daug šalių per krizę kaupia valiutos atsargas. Nors šios atsargos šaliai padeda apsaugoti nuo neigiamų krizės padarinių, jos mažina ir visuminę paklausą. Vadinasi, mažesnės valiutos atsargos pagerintų makroekonominio balanso būklę. Kartu siūloma imtis priemonių, kurios padidintų minėto valiutų krepšelio taikymo efektyvumą: nepanaudotas TVF narių įmokas laikyti TVF kaip indėlius ir naudoti skolinimui, peržiūrėti valiutų krepšelio sudėtį, didesnę dalį numatant valiutoms tų šalių, kurioms teikiamos TVF paskolos (Stiglitz ir kt., 2011).

Siekiant valdyti makroekonominį balansą pasauliniu mastu, reikia susitarti ne tik dėl vienkartinų, koreguojamojo pobūdžio priemonių, bet ir dėl ilgalaikės strategijos, numatančios bendrųjų santaupų ir visuminės paklausos derinimą. Pasiiekti ilgalaikių rezultatų būtų galima, jei šalims pavyktų susitarti dėl ekonominės plėtos perspektyvų ir konvergencijos rezultatų vertinimo bei makroekonominės politikos priemonių taikymo. Siūloma šias strategines funkcijas suteikti TVF – vykdydamas tarptautinės pinigų sistemos priežiūrą ir užtikrindamas operacijų efektyvumą, šis fondas galėtų būti ir tokių susitarimų iniciatorius bei garantas (Mistral, 2011).

5.4. Ekonomikos pasaulinės valdysenos institucinė reforma

Ekonomikos pasaulinės valdysenos koncepciją atitinkanti tarptautinė institucija turi pasižymėti trim svarbiomis ypatybėmis: ji privalo turėti bendras tikslų įgyvendinimo ir elgesio normų nuostatas, turi būti numaćiusi esminius uždavinius ir valdymo struktūrą, turėti reguliavimo galimybes, leidžiančias įgyvendinti nustatytas taisykles, ir stebėti, kaip jų laikomasi. Pasaulinę valdyseną atliekančios institucijos paprastai remiasi moksliniais tyrimais, dalį jų veiklos sudaro empirinių duomenų rinkimas ir analizavimas. Valdysenos strategija turi būti mokliškai pagrįsta, nes strategijos kuriamos siekiant padidinti valdymo efektyvumą ir kokybės lygį (Carrington ir kt., 2008).

Institucijos, sprendžiančios tarptautines problemas, priešingai nei šalių institucinio valdymo ir viešojo administravimo įstaigos, kurių patirtis aprašyta ir išanalizuota daugelyje mokslinių darbų ir yra šimtametė, buvo pradėtos steigti tik XX a. viduryje. Tokių institucijų poreikis iškilo po Antrojo pasaulinio karo, tada ir imta kurti pasaulio makroekonominio stabilumo ir konfliktų prevencijos sistemas. 1944 m. *Breton Woods* kurorte (JAV) susirinkę 44 šalių atstovai nutarė įsteigti dvi tarptautines institucijas – TVF ir Tarptautinį plėtros ir rekonstrukcijos banką, vadinamą Pasaulio banku. Šalys, siekdamos užtikrinti savo valiutos konvertuojamumą ir sudaryti sąlygas užsienio prekybos plėtrai, įsipareigojo nustatyti fiksuotus valiutos kursus (+/-1 proc.) kaip atskaitos tašką naudojant aukso standartą. Tuo metu nacionalinės valiutos buvo fiksuojamos pagal vienintelę atsargų valiutą – JAV dolerį, be to, daugelis šalių pakeisti savo valiutos kursą galėjo tik esant esminiam mokėjimų balanso sąskaitų nesubalansuotumui ir TVF leidus. Tokia pinigų sistema veikė iki XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžios. Vykstant makroekonominiams pokyčiams, nevienodai augant šalių ekonomikai, ši sistema tapo plėtros stabdžiu ir jos teko atsakyti.

TVF ir kitos po Antrojo pasaulinio karo įsteigtos tarptautinės institucijos – Pasaulinė prekybos organizacija (PPO), Jungtinių Tautų Organizacija (JTO) – atliko didelį darbą sprendžiant pasaulio politines ir ekonomines problemas. Visuomenės nuomonės apklausų duomenys rodo, kad daugelio šalių gyventojai Pasaulio banką, TVF ir PPO vertina teigiamai. Daugiausia teigiamų vertinimų šios institucijos sulaukė Afrikoje. Neigiamą nuomonę apie TVF pareiškė Pietų Amerikos šalių, ypač Argentinos ir Brazilijos, gyventojai. Tačiau net 60 proc. 29 apklaustų šalių atstovų mano, kad ekonominę politiką koordinuojančių tarptautinių institucijų veikla šalių ekonominei plėtrai turi teigiamos įtakos (CFR, 2009). Deja, globalizacijos keliame iššūkiu gerokai pranoksta šių institucijų turimas galimybes, juolab, kad jos daug metų nebuvo reformuojamos. Be to, kritinių situacijų valdymas nėra sisteminis – kiekvienu atveju kuriamos naujos komisijos ar darbo grupės (EUISS, 2010).

Šiuo metu ekonominę politiką pasauliniu mastu koordinuoja dviejų tipų įstaigos (žr. priedo 1 lent.): savarankiškos tarptautinės institucijos (Pasaulio bankas, Ekonomi-

nio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (EBPO), JTO, TVF ir PPO) ir neformalios tarptautinės organizacijos (G20, anksčiau – G7’).

Savarankiškos tarptautinės institucijos taiko nustatytas dalyvavimo kvotas ir balsavimo sistemą. Šių institucijų veiklos sferos dažnai sutampa, jų priimami sprendimai iš esmės atitinka nacionalinių lygmeniu priimamų sprendimų derinius. Tokių institucijų veikla patvirtina koncepciją, numatančią, kad ekonomikos pasaulinė valdysena turi būti formalizuota ir centralizuotai vykdoma grupės valdytojų technokratų. Neformalios tarptautinės organizacijos netaiko kvotų sistemos ir balsavimo procedūros, sprendimai daugiausia priimami konsensuso principu. Taip iškeliamas atskirų šalių vyriausybių pirmenybinis vaidmuo koordinuojant ekonominę politiką.

Dažniausiai nurodomas tarptautinių institucijų veiklos trūkumas yra ilgalaikių programų, leidžiančių numatyti besikaupiančias problemas ir laiku imtis prevencinių veiksmų, stoka. Esminis neformalių tarptautinių organizacijų veiklos trūkumas yra menkas derybų rezultatyvumas, nes konsensusas tarp didžiųjų šalių dažnai pasiekiamas darant didelius kompromisus. Taigi ir vienokia, ir kitokia ekonomikos pasaulinės valdysenos sąranga turi trūkumų. Atsižvelgiant į tai, kad globalizacija iš esmės nesuderinama su demokratija ir šalių suvereniteto puoselėjimu, ateityje ekonomikos pasaulinės valdysenos funkciją siūlytina perduoti jungtiniam dariniui, kuriam atstovaujantys šalių valdžios atstovai būtų idėjų ir strategijų kūrėjai, o juos remtų analitinės ir administracinės funkcijas atliekančios tarptautinės institucijos arba viena institucija. Kai kurie tyrėjai regioninėms organizacijoms numato didesnę vaidmenį teikiant tokias viešąsias gėrybes kaip veiksminga pinigų politika, finansų rinkų reguliavimas ir fiskalinė politika, sprendžiant susikaupusias regionų problemas ir padedant ekonomiškai silpnesnėms šalims (Sachs, 2011). Beje, tikimasi, kad per artimiausius dvidešimt metų susidarys nauja valiutos kursų sistema, pagrįsta regioninėmis valiutomis: JAV doleriu, euru, rimnibi, Brazilijos realu, Indijos rupija ar kt. Kiti tyrėjai siūlo remtis nacionalinės politinės sistemos sąranga, atskaitos tašku pasirinkti pasaulinės ekonominės sistemos valdysenos modelį (Rodrik, 2011). Nacionalinio lygmens institucijos niekada nebus linkusios didžiąją dalį turimų teisių perduoti tarptautinei ar regioninei organizacijai. ES šiuo požiūriu gali būti laikoma išimtimi, patvirtinančia taisyklę. Atsižvelgiant į tai, galėtų būti siekiama stiprinti nacionalines demokratines procedūras – taip būtų galima padidinti ir globalių procesų efektyvumą bei teisinį pagrindimą. Kita vertus, reikia nustatyti taisykles, kuriomis remiantis būtų galima reglamentuoti nacionalinių institucijų tarptautinį bendradarbiavimą. Šalims turi būti suteikta teisė išsaugoti savo institucijas ir sanklodos savitumą, tačiau kartu turi būti žiūrima, kad tokių institucijų veikla ir įtaka neperžengtų atskiros šalies ribų (Rodrik, 2011).

* JAV, Japonija, Didžioji Britanija, Vokietija, Kanada, Italija, Prancūzija.

5.5. Socialinės ir kultūrinės įvairovės įtaka koordinuojant ekonominius procesus

Ekonomikos pasaulinės valdysenos sistemą tobulinti ypač skatina susikaupusios ir toliau besikaupiančios politinės ir socialinės problemos, daugelio neturtingų šalių pažeidžiamumas ir tikimybė, kad šie sunkumai gali tapti regioninių konfliktų ir pilietinių karų pretekstu. Šiuo metu veikiančios regioninės organizacijos neaktyviai sprendžia regioninius konfliktus ir nesiima taikyti pakankamai prevencinių priemonių.

Didelę politinę įtampą gali sukelti tai, kad energijos, maisto ir vandens išteklių yra riboti. Šias problemas spręsti taip pat neįmanoma be didelių ekonomikos pasaulinės valdysenos naujovių. Išteklių trūkumas skaudžiausiai atsiliepia neturtingoms šalims, o tai irgi didina šalių ar regioninių konfliktų pavojų. Dar labiau pasaulinių procesų valdymo reformos poreikį skatina migracija, Arkties gamtos išteklių atvėrimas ir biotechnologinių atradimų keliama rizika (EUISS, 2010).

Ekonomikos pasaulinės valdysenos reforma turėtų kelti skurdo mažinimo ir darnaus šalių vystymosi tikslus, o numatomos priemonės besivystančių šalių problemoms spręsti turi būti neatsiejamos nuo bendros ekonominės politikos formavimo. Tai padėtų užtikrinti socialinį stabilumą daugelyje besivystančių šalių. TVF ir Pasaulio bankas turėtų numatyti, kokią įtaką G20 šalių susitarimai turi mažų pajamų šalių grupei. Tai būtų vienas iš būdų, kaip padidinti besivystančių šalių pasitikėjimą pasaulio ekonomikos koordinavimo būtinumu ir sumažinti susirūpinimą, kad vykstant globalizacijai jos atsidurs tarp pralaimėtojų (Fues, Wolff, 2011). Mat skirtingas šalių ekonominės raidos perspektyvų matymas, iš dalies nulemtas skirtingo demokratinių institucijų brandos lygio, lemia besivystančių šalių požiūrį į ekonomikos pasaulinę valdyseną kaip į Vakarų pasiūlytą koncepciją, o tai kelia papildomų sunkumų siekiant koordinuoto ekonominių procesų valdymo. Vis dėlto visuomenės apklausų duomenys rodo, kad 29-iems pasaulio regionams atstovaujančių šalių gyventojai glaudesnius jų šalių užsienio prekybos ir verslo santykius laiko teigiamu, šaliai naudingumu reiškiniu. Nuomonės skiriasi tik dėl užsienio prekybos įtakos kuriant naujas darbo vietas ir jos poveikio klimato kaitai. Daugiausia teigiamų globalizacijos vertinimų yra pateikta Indijoje (96 proc.), Kinijoje (93 proc.) ir Pietų Korėjoje (92 proc.). Skeptiškiausiai globalizaciją vertina Argentinos (65 proc.), Turkijos (64 proc.) ir JAV (65 proc.) gyventojai (CFR, 2009).

Vyraujanti viešosios nuomonės nuostata yra stiprinti ekonomikos pasaulinę valdyseną užtikrinant visų šalių interesų derinimą ir visuotinį teisingumą (EUISS, 2010). Teisingumo samprata tiesiogiai susijusi su demokratinėmis žmonių teisėmis, tačiau demokratijos plėtotės vaidmuo makroekonominiam balansui nėra pakankamai vertinamas. O empirinių tyrimų duomenys rodo, kad demokratijos stoka gali turėti labai svarbių ekonominių padarinių – ji leidžia susidaryti ekonominiam asimetriškumui, kuris yra makroekonominio nesubalansuotumo pagrindas (Fues, Wolff, 2011). Demokratijos stoka mažina spaudimą valdžiai teikti plataus masto, kokybiškas sociali-

nes paslaugas ir leidžia dalį socialinio fondo lėšų skirti kapitalo sudarymui ir investavimui, nes taip didinamas šalies biudžeto ir mokėjimų balanso einamosios sąskaitos perteklius. Taigi ekonomika auga didėjant socialinei nelygybei ir infliacijai, o tai veda prie stagflacijos ar socialinės revoliucijos. Tokią seką rodo XX a. septintojo dešimtmėčio įvykiai Pietų Amerikoje, dabartiniai įvykiai arabų šalyse.

Nors siūlymų, kaip pasauliniu mastu koordinuoti ekonominę politiką, pateikiama nemažai, vis dėlto dalis ekonomistų mano: kad jei šalių ekonomikos augimo potencialas, nedarbas, mokėjimų balansas ir kiti rodikliai gerokai skiriasi, tokių šalių makroekonominė politika irgi turėtų skirtis. Ekonominio modelio savitumu šiuo metu ypač išsiskiria Kinijos ekonomika. Kinijos konkurencinis pranašumas rodo, kad jis nulemtas labiau santykinio darbo užmokesčio dydžio, darbo rinkos būklės ir demografinių tendencijų nei tiesioginių šalies valdžios intervencijų į užsienio valiutos rinką. Kinijos ekonominis modelis, besiremiantis nuosekliai įgyvendinama į eksportą orientuota ekonomikos augimo politika, esant beveik nenutrūkstamai darbo jėgos pasiūlai, sudaro palankias sąlygas nustatyti konkurencingą valiutos kursą – pagrindinę didelio einamosios sąskaitos pertekliaus priežastį. Tokį ekonominį modelį stiprina atitinkama šios šalies socialinė ir mokesčių politika (EUISS, 2010). Atsižvelgiant į šiuos savitumus, bendra koordinavimo sistema turėtų remtis nuostatomis, padedančiomis suderinti skirtingus ekonominius modelius ir kultūrinius bei socialinius aspektus, taip pat bendrai sutarta ginčų sprendimo ir žalos atlyginimo tvarka, kuri būtų pagrįsta abipusės naudos principu, kaip tai numatyta sprendžiant prekybos partnerių ginčus.

Pastarojo meto moksliniai darbai sudaro prielaidas modernizuoti ir reformuoti ekonomikos pasaulinę valdyseną, apimančią šalių, regionų ir pasaulio ekonomikos nesubalansuotumo valdymą tarptautiniu lygiu.

Nurodytų ekonomikos pasaulinės valdysenos priemonių ir metodų pasirinkimas bei taikymas priklauso ir nuo šalyse susiformavusio požiūrio į tokios valdysenos įtaką šalies interesams. Europos Sąjungos saugumo studijų instituto (EUISS, 2010) atlikta ekonomikos specialistų apklausa rodo, kad ekonomikos pasaulinės valdysenos problemos daugiausia vertinamos iš savo šalies ekonomikos augimo perspektyvos. Brazilijos atstovų nuomone, ši šalis turėtų palaikyti daugiašalės ekonomikos valdysenos koncepciją, numatančią centrinės valdžios vaidmenį. Brazilijos atstovai norėtų persikirstyti galią iš pažengusių šalių į kylančias rinkos ekonomikos šalis. Dauguma Kinijos atstovų mato globalizacijos keliamus iššūkius ir esminius trūkumus, bet pabrėžia poreikį pirmiausia spręsti savo šalies problemas. Jie įžvelgia ir didesnės struktūros, apimančios įvairias neseniai įsteigtas institucijas ir grupes, atsiradimo galimybę. Kinijos atstovų vertinimu, G20 yra žingsnis į priekį, tačiau abejojama, ar šiaurinių ir pietinių pasaulio regionų skirtumai nesutrikdys bendradarbiavimo ne ekonomikos srityse. Apklauskos dalyvių iš Persijos įlankos regiono ypač domino, kokio tipo institucijos labiausiai tiktų visa apimančioms galios dalyboms. Indijos atstovai esamas tarptautines institucijas laiko nepakankamomis ir yra susirūpinę dėl Azijos makroekonominį stabilumą leidžiančios užtikrinti vidaus pusiausvyros stokos. Jų nuomone, Indijos padėtis plėtojant regionines institucijas nėra gera dėl išskirtinio Kinijos vaidmens regione. Rusijos atstovai ateityje tebemato Rusiją kaip vieną iš didelės

galios valstybių, bet kartu neatmeta ir daugiašalio bendradarbiavimo galimybių. Jų nuomone, JAV, Europa ir Rusija galėtų užmegzti glaudesnius santykius, o Kinija, kaip didžiausios ekonomikos šalis, bus pagrindinis pasaulį keičiantis veiksnys. Pietų Afrikos atstovai prognozuoja didėjančią pasaulio ekonomikos regionalizaciją kaip atsvarą globalizacijos tendencijų stiprėjimui. Jie yra susirūpinę, kad pralaimėjusiųjų dėl globalizacijos šalių skaičius nebūtų gerokai didesnis nei šalių laimėtojų.

Vis dėlto didėjanti šalių priklausomybė užsienio prekybos ir kapitalo rinkose, jų ekonominės politikos poveikio sklaida, kuri be tinkamo valdymo nuolat kelia grėsmę pasaulio makroekonominiam stabilumui, aiškiai rodo, kad alternatyvos šalių ekonominės politikos koordinavimo stiprinimui nėra, o atsirandančius nuomonių skirtumus padėtų mažinti lankstesnės valdymo formos pasirinkimo galimybė.

Rekomendacijos

Pagrindiniai siūlymai, kaip galėtų būti tobulinama makroekonominio nesubalansuotumo valdysena, apibendrinami ir išdėstyti 19 lentelėje.

19 lentelė

Nesubalansuotumo priežastis	Ekonomikos pasaulinės valdysenos priemonės	Ekonomikos pasaulinės valdysenos metodai
Demografinė padėtis	Ekonominių modelių tobulinimas	Didinti regioninių organizacijų vaidmenį teikiant viešąsias gėrybes ir paramą regiono šalims
Ekonominės plėtros mastas	Statistinių rodiklių nustatymas ir jų lyginamoji analizė	Remti demokratizavimo procesą
	Socialinių ir skurdo mažinimo programų derinimas su ekonomikos pasaulinės valdysenos sistema	Kurti ekonominių modelių koordinavimo sistemą
Ūkio struktūra	Tarptautinės kapitalo srautų kontrolės, atsargų ir valiutos kursų politikos priežiūros gairių nustatymas	Diegti šalių tarpusavio įvertinimo sistemą
Paklausos ir pasiūlos atotrūkis	SDR grindžiamo valiutų krepšelio platesnis naudojimas TVF teikiant paskolas	Nustatyti nacionalinių institucijų veiklos koordinavimo taisykles
	Statistikos rodiklių skaičiavimo tobulinimas siekiant, kad jie parodytų produkto vertės įnašo dydį	Sukurti naują instituciją, apimančią dabar veikiančias savarakiškas tarptautines institucijas ir neformalias tarptautines organizacijas
	Apskaitos ir finansų rinkų priežiūros bendrų principų ir standartų diegimas	Stiprinti tarptautinių finansų rinkų priežiūrą, tarptautinius standartus ir priežiūros institucijų vaidmenį

Šaltinis: sudaryta autorės.

Pateikiamos apibendrinančios ekonomikos pasaulinės valdysenos priemonės ir metodai nurodo tarptautinio bendradarbiavimo plėtros kryptis ir darbų apimtį, numato galimybę į šį procesą įtraukti įvairių sričių specialistus, o tai svarbu formuojant naują požiūrį į makroekonominio nesubalansuotumo valdymą.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Mokslinėje literatūroje minima daugiau kaip 60 skirtingų veiksnių, kurie veikia (spartina arba lėtina) ekonomikos augimą. Daugumą teorinių ilgalaikio ekonomikos augimo veiksnių sunku tiksliai išmatuoti.

Tyrimo metu nustatyta, kad ekonomikos augimo teorijose vis dėlto esama nuostatų, kurioms pritaria daugelis mokslininkų. Manoma, kad teigiamą įtaką ekonomikos augimui turi investicijų norma (ypač investicijų į gamybos pastatus bei įrenginius) ir įvairiais matais (raštingumo lygiu, besimokančių mokyklose asmenų skaičiumi, gyvenimo trukme) apibūdinamas intelektinis kapitalas. Nors technikos pažangą, nulemiančią našumo didėjimą, sunku vertinti atskirai nuo investicijų ir intelektualinio kapitalo indėlio didėjimo, vis dėlto mokslininkai pripažįsta teigiamą jų poveikį ekonomikos augimui.

Didžioji dauguma kitų augimo veiksnių, minimų ekonomikos augimo tyrimuose, daro netiesioginę įtaką augimo tempui – nulemia investicijų apimtį ar jų panaudojimo efektyvumą ir (arba) intelektualinio kapitalo didėjimą, ir (arba) technologinę pažangą.

Mokslinėje literatūroje beveik visuotinai pripažįstama ir sąlyginės konvergencijos hipotezė, pagrįsta mažėjančios kapitalo grąžos sąvoka – kuo mažesnis atitinkamu istoriniu laikotarpiu šalies BVP, tenkantis vienam gyventojui, tuo didesnis gali būti šalies ekonomikos augimo tempas, tačiau labai dažnai besivystančios šalys šia galimybe nepasinaudoja dėl neveiksmingos vyriausybės politikos ir nepalankios socialinės aplinkos (politinio nestabilumo, teisinių normų nepaisymo, socialinių konfliktų), todėl mažėja santaupų ir investicijų normos arba iš šalies išstumiamas intelektinis kapitalas.

Per ilgąjį laikotarpį pradinės sąlygos ir didėjantis gamybos veiksnių indėlis vis dar atlieka tam tikrą vaidmenį: šių veiksnių plėtra, jų panaudojimo veiksmingumas ir ilgalaikė technologinė pažanga, kuri taip pat didina efektyvumą, labai priklauso nuo ekonominės politikos. Pasak endogeninio augimo ir institucinės teorijos šalininkų, stabilios, į išorę orientuotos ir konkurencingos makroekonominės politikos vykdymas, solidi žinių bazė, gerai funkcionuojančios institucijos, socialinis visuomenės sutarimas, aplinka, skatinanti visuotinį mokymąsi ir naujų technologinių idėjų iškėlimą bei sklaidą, yra sąlygos, garantuojančios tinkamą ekonomikos augimo tempą.

Šiuolaikinė ekonominio augimo teorija panaši į naują „dorybingą ciklą“ – augimas padidina gamybos mastą, vadinasi, gamyba gali būti organizuota efektyviau, o tai pakelia darbo našumą, kuris savo ruožtu padidina gamybos mastą, ir vėl iš naujo prasideda ciklas.

Tačiau tik pastaruosiu metu, ekonominiam modeliavimui pradėjus taikyti modernius matematinis metodus ir kompiuterius, atsirado galimybė įvertinti tos sistemos kompleksiskumo poveikį, o to nebuvo galima padaryti analizuojant pavienius sudėtinio komplekso veiksnis. Dabar vis daugiau ekonomistų mano, kad kompleksinis ekonomikos pobūdis ir nulemia ekonomikos augimą.

Dar viena naujausios ekonominio augimo teorijos, palyginti su jau vyravusiais modeliais, ypatybė yra ta, kad analizuojant technikos pažangą dėmesys skiriamas ne tiek pačiam technologinio vystymosi procesui, kiek jo įtakai vartotojui nustatyti. Įvertinus kompiuterizacijos ir interneto vaidmenį visuomenėje, nesunku suprasti, kad inovacijos jau nėra vien tai, kas kuriama uždaroje mokslinėse laboratorijose. Pačios prekės (kompiuteris ir prieiga prie interneto) dabar turi visas reikiamas savybes, kad padėtų daryti atradimus, o naujus sprendimus gali rasti ne tik mokslinio tyrimo centrai, bet ir vartotojai.

Pastarųjų metų analizė rodo, kad „stebuklingo vaisto“, padedančio skatinti ekonomikos augimą nėra, bet yra daugybė veiksnių, kurie lemia augimą, konkurencingumą ir kuria naujas darbo vietas. Todėl pagrindinė problema – įvertinti kiekvieno šio veiksnio įtakos mastą ir pasirinkti tokį jų derinį, kad susidarytų ilgalaikiam konkrečios šalies ekonomikos augimui palanki aplinka.

Remiantis šiuolaikinės ekonomikos augimo teorijos nuostatomis, galima apibrėžti sąlygas, kurias turi atitikti modelis, leidžiantis įvertinti ekonomikos kompleksiskumą ir augimo veiksnių indėlio mastą fundamentalios politinės ir ekonominės sistemos kaitos, tokios, kuri vyko 1991–1999 m. ir Lietuvoje, sąlygomis. Lietuvos ekonomikos analizei tinkamas augimo modelis turi atitikti šiuos kriterijus:

- ▶ turi sudaryti galimybę analizuoti šalies ekonomiką įvairiais jos raidos etapais (augimo ir recesijos);
- ▶ ekonomikos augimo veiksniai turi būti įvertinti pagal jų ekonominę grąžą;
- ▶ tyrimo objektas turi būti šalies įmonės, nes reformų laikotarpiu, kai keičiasi rinkos struktūra, daug ekonominių sprendimų priimama įmonių lygiu;
- ▶ turi leisti atskirti darbo jėgos indėlį nuo intelektualinio kapitalo indėlio, kad būtų nustatyta žinių ir socialinių įgūdžių įtaka ekonomikos augimui;
- ▶ turi būti endogeninio pobūdžio, padedantis įvertinti vyriausybės politikos įtaką augimui ir leidžiantis apibrėžti aiškiai vyriausybės ekonominę strategiją.

Išdėstyta sąlygas atitinka 1998 m. paskelbtas JAV mokslininko prof. A. Harbergerio augimo modelis, kuris išreiškiamas šia lygtimi:

$$p_o \Delta Y = w_o \Delta L + (\rho_o + \delta) \Delta K + R, \quad (17)$$

čia p_o – pradinis bendras kainų lygis; ΔY – pridėtinės vertės pokytis; w_o – pradinis realus darbo užmokestis; ΔL – darbo jėgos pokytis; ΔK – kapitalo fondo pokytis; ρ_o – pradinė reali kapitalo grąža; δ – realaus kapitalo nusidėvėjimo norma; R – augimo likutis, nepaaiškinamas tradiciniais veiksniais ir interpretuojamas kaip visuminio našumo didėjimas (realių išlaidų mažinimas).

Šis modelis yra vienas iš pirmųjų ekonomikos augimo teorijų sintezės pavyzdys (žr. 1 priedą). Remiantis prof. A. Harbergerio empirinio tyrimo rezultatais, galima teigti, kad sparčiai besivystančiose šalyse yra didelė kapitalo grąža, svarus kapitalo indėlis ir spartus visuminio našumo kilimo tempas. Sumažinus išlaidas (padidinus visuminį našumą) padidėja kapitalo grąža, o tai sukuria patrauklias investicines galimybes, kurios savo ruožtu nulemia didėjančią kapitalo indelį į augimo procesą. Todėl šalies nacionalinės pajamos auga. Ir priešingai – lėtai mažėjančios išlaidos nulemia nedidelę kapitalo grąžos normą, todėl mažėja šalies investicinis patrauklumas, dėl to kapitalo indėlis yra nedidelis, o šalies nacionalinės pajamos didėja daug lėčiau.

Pritaikius prof. A. Harbergerio pasiūlytą modelį, buvo patikrinta, kas turėjo lemiamos įtakos Lietuvos ekonomikos augimui: ar didėjančias darbo, ar kapitalo indėlis. Empirinių tyrimų duomenimis, didžiausias indėlis į augimą tenka augimo likučiui, nulemtam didėjančio BGVN.

Regresinė pereinamojo laikotarpio duomenų analizė, atlikta remiantis prof. A. Harbergerio pasiūlytu modeliu, leidžia daryti išvadą, kad ekonominės politikos prioritetą turi būti išlaidų mažinimas, kuris didintų BGVN ir konkurencingumą. Išlaidų mažinimas turi būti suprantamas plačiąja prasme kaip naujų darbo metodų diegimas, technologinė pažanga, naujų rinkų suradimas, institucinė pertvarka modernizuojant viešąjį sektorių, asmenybės žinių, kultūrinių ir socialinių įgūdžių ugdymas.

Ekonomika yra gyvas organizmas, apimantis didžiulį subjektų skaičių ir jų kartais visai nedidelės svarbos veiksmus. Paprasčiausiai neįmanoma sukurti tokios aplinkos, kuri viską griežtai reglamentuotų. Svarbu vadovautis protingumo ir lygių konkurencijos sąlygų sudarymo taisyklėmis. Iš esmės makroekonominis valdymas yra nuolat atsinaujinantis kūrybinis procesas, nulemtas idėjų ir įvykių sąveikos. Valdymas remiasi pasirinktu makroekonominio augimo modeliu – logišku, nuosekliu ekonomikos funkcionavimo aprašymu. Bet šiuolaikinis pasaulis toks susijęs, kad įvykių sąveikos gausybė ir daugiakultūris idėjų pobūdis lemia, jog priimant sprendimus būtų atsižvelgta bent į kelias dimensijas. Itin didelę reikšmę įgauna kultūrinė terpė, kuri sukuria naujų idėjų atsiradimo ir inovacijų plėtros aplinką ir padeda suderinti elgsenos skirtumus.

Viena iš esminių makroekonominių nuostatų turėtų būti suderintas ir vieningas ES atstovavimas pasauliniu mastu. ES jau dabar suvokiama kaip turtingas regionas, puoselėjantis demokratines tradicijas ir pernelyg susirūpinęs savo vidaus problemomis. Požiūris į ES yra teigiamas, dažnokai pageidaujama aktyvesnio jos dalyvavimo,

nes ES įgūdžiai yra susiję su nuolatine geriausio galimo kompromiso paieška, o tai labai praverčia konfliktinėse situacijose. Kita vertus, dažnai laukiama aiškesnių gairių, kokia kryptimi eiti, ieškant ekonominių ir politinių sprendimų. Tokias aiškesnes gaires galima suformuluoti pasiekus susitarimą dėl ES ekonomikos valdymo pertvarkos, nors šie procesai veikia vienas kitą ir vyksta lygiagrečiai. Viena iš esminių ES problemų yra makroekonominis nesubalansuotumas – agreguota šalių mokėjimų balansų tarpregioninės makroekonominės pusiausvyros stoka.

Europos augimo modeliui būdingos visuotinai prieinamos ir palyginti kokybiškos viešosios paslaugos, vadinasi, ir ateityje šis elementas turėtų išlikti, nes tai suvokiama kaip neatsiejama Europos vertybė. Kita vertus, pripažįstant viešųjų paslaugų sektoriaus svarbą yra aktualu numatyti, kaip surasti deramą kokybės ir kaštų santykį. Viena iš galimybių – gauti paslaugas kitoje ES šalyje, nes vis dar egzistuoja kaštų skirtumai, nors ES šalių konvergencija (Pasaulio banko duomenimis) yra viena didžiausių, palyginti su kitais regionais. Tiek aukštojo, tiek specializuoto švietimo srityje ES mokslo be sienų principas turėtų pasiteisinti, nes jaunimas gali susirasti studijų kursą toje šalyje, kurios senos tradicijos arba specializacija šiame sektoriuje yra giliausios. Taip gali būti pasiektas optimalus švietimo kaštų ir kokybės santykis. Bet tokio modelio padariniai gali būti dviejopi – pirmiausia, kai formuojasi daugia-
taučiai centrai, kur specializuojamasi tam tikros ekonominės veiklos plėtroje arba, kai jaunimas grįžta į savo šalį ir ten pradeda naują veiklą arba, priklausomai nuo nacionalinių ypatumų jos modifikaciją. Atitinkamai reikia modifikuoti ekonominės politikos prioritetus, pirmuoju atveju – orientuoti į jau esamų centrų plėtrą ir pertvarką, o antruoju atveju – skatinti naują verslą, įėjimą į rinką. Vienas iš tokių centrų plėtros pavojų – protų nutekėjimas, tačiau jei nacionaliniu lygmeniu nėra sukuriamos palankios įėjimo į rinką sąlygos, tada jaunimas pasirenka jų profesinės traukos centrus. Klausimas, ar galima ES mastu specializacija, yra atviras, nes kultūrinės ypatybės net XXI a. vis dėlto neleidžia suvienodinti gyvenimo tradicijų.

Kultūrinė veikla jau yra tvirtai įgavusi europinį matmenį – daugumoje meninių projektų dalyvauja įvairių šalių atstovai, projektuojant naujas programas remiamasi talentais, neatsižvelgiama į tautybę – nebūtinai tai turi būti nacionaliniai veikėjai. Turint omenyje tai, kad ES bendrąja prasme ir toliau lieka svarbiausiu kultūrinio paveldo ir tradicijų centru, išryškinti verslo kultūrą, greta kitų kokybinių veiksnių, būtų svarbi ekonominės politikos kryptis. Konkurencingumą reikia suprasti ne kaip mechaninį kaštų mažinimą, bet kaip gebėjimą pasinaudoti socialiniu ir kultūriniu paveldu, kaip išskirtinumo bei savitumo ženklą kuriant naujus produktus ir paslaugas ir užtikrinant bendravimą su verslo partneriais aukštu kultūros lygiu. Pasaulinio makroekonominio balanso persiskirstymo metu pagrindinė strategija turėtų būti pertvarka, padedanti išryškinti verslo kultūros ypatumus ir bruožus. Eksperto politikoje, tikėtina, reikėtų siekti išplėsti Europos prekių ženklų žinomumą, kad šalia pagrindinių ženklų būtų populiarinami ir mažiau žinomi pasaulyje prekių ženklai, tai ypač svarbu mažesniems šalims, taip pat bendram ES ženklo įvaizdžiui puoselėti.

Ekonominės politikos prioritetas turi būti išlaidų mažinimas, bet fiskalinis konsolidavimo tikslas nėra fiskalinių sąskaitų subalansavimas, o turi didinti BGVN ir kon-

kurencingumą. Išlaidų mažinimą reikėtų suprasti plačiaja prasme, kaip naujų darbo metodų diegimą, technologinę pažangą, naujų rinkų suradimą, institucinę pertvarką modernizuojant viešąjį sektorių, asmenybės žinių, kultūrinių ir socialinių įgūdžių ugdymą.

Kaip reikėtų įgyvendinti dideles išlaidų mažinimo programas? Remiantis dvidešimties metų ekonomikos atkūrimo ir integravimo patirtimi, reikia žvelgti į ateitį, užuot rūpinusis senųjų struktūrų išsaugojimu, taip pat visą dėmesį skirti naujovių įgyvendinimui per užsienio prekybos plėtrą (naujas rinkas), mokymąsi dirbant (naujų žinių įgijimą) ir infrastruktūros atnaujinimą.

Mokymosi dirbant ir prekybos plėtros perspektyva taip pat kompleksinė. ES yra vienas iš daugiausia pažengusių žinių požiūriu pasaulio regionų. Tad klausimas – iš ko mokytis? Atsakymas galėtų būti – visų pirma patiems iš savęs, nes ES šalių patirtis yra gana skirtinga, tad geriausios praktikos pavyzdžių pristatymas ir įgyvendinimas atveria nemažai naujų galimybių. Ekonomikos tarptautinis pobūdis, imigrantų bendruomenės padeda geriau suprasti įvairių pasaulio šalių kultūrą, supažindina ir su jų pasaulėžiūra, sukauptomis žiniomis. Pasaulio šalių pažinimo procesas vyksta nuolat ir praturtina dvasiškai bei materialiai. Šis pažinimas visų pirma turėtų ateiti plėtojant prekybą.

Pasaulyje atsiradus naujai vidurinei klasei turėtų didėti prabangos ir prestižo prekių poreikis, vėliau – ir vidurinės klasės produktų (geriausias perspektyvas turi žinomi vardai arba pasaulinių įžymybių prekybos ženklai). Kita vertus, labai svarbu skatinti vidurinės klasės susiformavimą augančios ekonomikos ir besivystančiose šalyse, nes, kaip rodo mokslo tyrimai, tai stabilizuoja politinę padėtį ir yra ekonomikos augimo prielaida. Būdamą didžiausia įvairių paramos programų donorė pasaulyje, ES turėtų šias programas restruktūrizuoti taip, kad jos skatintų verslo atsiradimą ir infrastruktūros plėtrą. Naujoms įmonėms įeiti į rinką galimybes turėtų sudaryti naujos technologijos, bet jų gyvavimo amžius greičiausiai bus trumpas, todėl reikia lanksčios, nedidelės apimties ir orientuotos į galimybę atsinaujinti finansavimo paramos sistemos.

Infrastruktūros atnaujinimo finansavimas ir jo būdai glaudžiai susiję su ES ekonomikos valdymo pertvarka ir makroekonominio stabilumo užtikrinimu. ES infrastruktūroje didelis vaidmuo tenka energetikos, transporto ir informaciniams tinklams. Ir vienos energetinės erdvės, ir visuotinės informacinės sklaidos galimybių formavimas atsilieka nuo bendros prekių ar finansinių paslaugų rinkos susidarymo, nors tai yra svarbus kaštų mažinimo ir efektyvių, didelės apimties taupymo programų įgyvendinimo priemonė. Energetikos ir transporto tinklų plėtra reikalauja didelių investicijų, kita vertus, tokia investicijų programa, remiama iš ES biudžeto, turėtų veikti kaip makroekonominis stabilizatorius.

Informacinės erdvės plėtra labiau susijusi su mentalitetu, kalba ir pasaulėžiūra, bet svarbus pasitikėjimo ekonomika didinimo šaltinis yra aiški ES sprendimų komunikavimo strategija, tiek vidaus, tiek išorinėje erdvėje.

Tačiau ir finansinio sektoriaus pertvarka kelia daug iššūkių. Visų pirma, todėl, kad visus slegia įsisenėję įsipareigojimai. Dabartinė finansų krizė atskleidė finansinių institucijų pertvarkos ir uždarymo procedūros nustatymo svarbą. Reikia įvertinti kapitalo srautų cikliškumo ir likvidumo valdymą ir jo įtaką makroekonominio stabilumo procesams. ES finansų rinkų pertvarkos gaires nustato Finansinių paslaugų veiklos planas (FSAP), bet kadangi finansų rinka yra globali, tai reikėtų daugiau dėmesio skirti globalaus finansinių paslaugų veiklos plano sudarymui, kad būtų galima koordinuoti finansų rinkos reguliavimo ir priežiūros standartus globaliu mastu.

Pagrindiniai klausimai yra mažmeninės finansinės rinkos plėtros kryptis ir naujos mokėjimų galimybės, infrastruktūriniai klausimai, ypač nustatant ryšius tarp šalių rinkų ir sektorių. Finansų sektoriuje svarbu numatyti ir atsakomybės ribas bei institucijų uždarymo ar reorganizavimo tvarką, be to, kaip padidinti finansinio sektoriaus efektyvumą.

Dauguma finansinių institucijų buvo sukūrusios infrastruktūrą dirbti didelio finansinio svorto rinkos sąlygomis, su tam tikros struktūros produktais ir susiklosčiusiais ryšiais. Todėl bankinio ir kitų sektorių pertvarka nėra tik pakankamumo ar kitų direktyvų taikymas, bet ir institucinė bei įgūdžių reforma. Galima sakyti, kad finansų rinka irgi išgyvena savo pereinamąją fazę. Kokia kryptimi keisis finansų rinka, sunku pasakyti, bet tikėtina, kad įtaką darys dvi veiksmų grupės – atoslūgio banga (kitaip tariant besitęsiantis įsipareigojimų mažinimo procesas), kuri didintų tradicinių operacijų, glaudžiai susijusių su realios ekonomikos funkcionavimu, lyginamąjį svorį, ir modernizavimo potvynis – naujų technologijų plėtra, didinanti mobilumą ir konkurencinį spaudimą, skatinanti efektyvumo augimą bei naujų produktų kūrimą. Globalizacijos padariniai finansų rinkų plėtros kryptims taip pat galėtų būti dvejopi: sparti aukštos kokybės mažmeninio investavimo produktų plėtra arba vietinėje augančių ekonomikų rinkoje, arba internetu, lankstesnių bei mažesnės apimties finansų sukėlimo galimybių pasiūla ES šalyse (verslo plėtros mažmeninė rinka) ir didesnės apimties finansų sukėlimo galimybių pasiūla augančiose ir besivystančiose šalyse (verslo plėtros didmeninė rinka).

Svarbus iššūkis valstybės finansams ir viešosioms paslaugoms yra nauja tradicinės gamybos funkcijos ypatybė – išaugęs darbo jėgos ir kapitalo mobilumas ir atitinkamai naujas technologinės pažangos (augimo likutis) pobūdis, nulemtas veiksmų ir technologijų mobilumo. Darbo jėgos mobilumas nėra tolygus, intensyviausia jo kryptis – iš rytinių ES šalių į vakarus ir šiaurę. Tarp labiau pažengusių senųjų ES narių darbo jėgos mobilumas nėra didelis. Jis iš esmės, bet laikinai sprendžia neaukšto kvalifikacijos ir neaukšto darbo užmokesčio darbo vietų užimtumo problemą. Laikinumai yra susiję su tuo, kad ateinanti karta vargu ar norės dirbti tokio pobūdžio darbus ir ieškos kitų įsidarbinimo galimybių.

ES biudžeto sudarymas turėtų būti susietas su naujos ekonominės politikos ir politikos koordinavimo aspektais, kad galėtų būti interpretuojamas kaip fiskalinės politikos elementas. ES biudžeto vaidmuo plėtojant ekonomiką turi būti gerokai didesnis. Didėjanti tarpusavio priklausomybė pasaulio mastu reikalauja, kad nauja

fiskalinė politika būtų pajėgi greitai reaguoti į besikeičiančias sąlygas ir palaikytų konkurencingumą tarptautinėje rinkoje.

Kiekvienas biudžeto eilutės pakeitimas ne tik sumažina ar padidina šalies deficitą ir atitinkamai valstybės skolą, bet turi įtakos ir ekonomikos raidai. Šį poveikį reikia įvertinti, nes antraip gali atsirasti neigiamas ilgalaikis poveikis ekonomikai. Investuotojų nuomonę ir skolinimosi kainą lemia ne tik deficitu dydis, bet ir pasitikėjimas šalimi – politika yra prognozuojama, nutarimai įgyvendinami. Net jei į įstatymus bus įtrauktos griežtos fiskalinės politikos taisyklės, jos skolinimosi kainą nulems investuotojų požiūris į šalies įstatymų vykdymo kultūrą. Valdant ekonomiką labai svarbu užtikrinti nuoseklių sprendimų įgyvendinimą – geriau mažiau priemonių, bet reali bazė jas įgyvendinti.

Augimo šaltiniai galėtų būti kūrybiškumas, struktūriniai pokyčiai, kokybė, verslo ir mokėjimų kultūra, Europos šalių ženklo žinomumas.

Remiantis naujais ekonominės analizės rezultatais ir atsiskleidžiančiais pasaulio ekonomikos raidos pokyčiais, taip pat apibendinant pertvarkos ir reformų metų patirtį, galima pasakyti, kad palankią šalies ekonominio potencialo įgyvendinimo realizavimo aplinką sudarytų šios ekonominės politikos gairės:

Markroekonominio stabilumo ir ekonomikos likvidumo valdymas

1. Tinkamas reglamentavimas ir valstybės finansų valdymas – valstybės biudžeto tvarumas, į augimą orientuota mokesčių politika (nedidelis darbo jėgos apmokestinimas, gali būti progresiniai mokesčiai, bet su mažai pakopų, šeimos palaikymas, kapitalo apmokestinimas, tikslinės išlaidos, nukreiptos kaupti socialinį kapitalą, einamosios sąskaitos ir skolos tvarumas).
2. Pinigų politika – kainų stabilumas, konkurencingumas ir ekonomikos likvidumo valdymas.
3. Tinkamas finansinio sektoriaus darbo reglamentavimas ir priežiūra (kapitalo judėjimas, paskolų kokybė ir sąlygos, indėlių saugumas, restruktūrizavimo ir uždarymo procedūros; priežiūros ir standartų koordinavimas ES ir pasauliniu lygiu, ypač finansinių grupių).
4. Valstybės institucijų darbo kokybės užtikrinimas ir nuolatinis jų veiklos modernizavimas taikant naujas technologijas ir valdymo metodus.
5. Aktyvi užsienio ekonominė politika, ES ir šalių konkurencinio pranašumo išryškėjimas įgyvendinant kompleksinę komunikavimo strategiją.

Ekonomikos dinamizmo palaikymas

1. Ekonominės veiklos sąnaudų mažinimas ir ES konkurencinio pranašumo panaudojimas aktyviai dalyvaujant ES vidaus rinkos plėtroje, visų pirma, per rinkos infrastruktūros integraciją (transporto, ryšių ir energetinių tinklų), diegiant bendrus

standartus (geležinkelio bėgių plotis, skaitmeninės duomenų perdavimo technologijos, elektros generavimo dažnis).

2. Sukurtos palankios teisinės, mokestinės ir konkurencinės naujų įmonių, ypač plėtojančių naujas veiklos rūšis, atsiradimo ir sėkmingo darbo sąlygos.

Asmens kūrybinio potencialo puoselėjimas

1. Skatinti žinių integraciją pasitelkus ekonominį bendradarbiavimą, užsienio kalbų mokymąsi, įvairias mainų programas, turizmą, kultūrinius festivalius, leidžiančius susipažinti su kitų šalių patirtimi ir kultūra.
2. Puoselėti verslo ir valstybės institucijų darbo kultūrą.
3. Užtikrinti socialinį saugumą (užimtumą, socialinių paslaugų kokybę).

Literatūra

1. **Geralavičius V.** Lietuvos ekonomika: Dabartis ir trumpalaikė perspektyva // Tarptautinės konferencijos „Lietuva: dabartis ir perspektyvos“, Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 87–116.
2. Ketvirtiniai biuleteniai. Vilnius: Lietuvos bankas, 1996–2000.
3. **Kopcke W. R.** Valiutų valdybos: Praeities ar ateities pinigų politikos režimas? // Pinigų studijos, Vilnius: Lietuvos bankas, Nr. 2, 2000.
4. **Kuzmickas R.** Investicinių fondų veiklos Lietuvoje sąlygos. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU, 2000.
5. **Lazutka R.** Skurdas ir jo mažinimo strategijos // Tarptautinės konferencijos „Lietuva: dabartis ir perspektyvos“, medžiaga. Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 241–264.
6. Lietuvos apskritys. Ekonominė ir socialinė raida. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 1998–1999.
7. Lietuvos derybos dėl narystės Europos Sąjungoje: 2000–2002. (2003). Europos integracijos studijų centras. Vilnius: Eurigmas.
8. Lietuvos Respublikos mokėjimų balansas. Vilnius: Lietuvos bankas, 1997–2000.
9. Lietuvos statistikos metraštis. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 1997–1999.
10. **Mackevičius J., Poškaitė D.** Finansinė analizė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.
11. **Mackevičius J., Poškaitė D.** Finansinės ataskaitos. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997.
12. Makroekonominių tyrimų koncepcija. Vilnius: Lietuvos bankas, 1998.
13. **Maldeikienė A.** Current Issues in Lithuanian Banking. Reuter Foundation Paper 121. Oxford: Green College, 1999.
14. **Maldeikis E.** Bankų krizės pamokos ir bankų sektoriaus raida // Tarptautinės konferencijos „Lietuva: dabartis ir perspektyvos“, Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 300–316.
15. Materialinės investicijos ir statyba. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 1996–1999.
16. Nacionalinės sąskaitos. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 1996–1999.
17. **Nausėda G.** Pajamų politika ir ekonomikos stabilizavimas. Vilnius: Alma littera, 1994.

18. **Nausėda G.** Lietuvos pinigų politika besikeičiančios makroekonominės aplinkos sąlygomis // Tarptautinė konferencija „Lietuva: dabartis ir perspektyvos“, Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 267–299.
19. **Novagrockienė J.** Politinių partijų ir interesų grupių sąveikos įtaka Lietuvos politikos formavimui // Tarptautinė konferencija „Lietuva: dabartis ir perspektyvos“, Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 433–461.
20. **Rakauskienė O., Servetkienė V.** Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybė: dvidešimt metų rinkos ekonomikoje. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
21. **Ruchovienė D.** Lietuvos mokesčių sistemos įtaka verslo įmonių kaštų strategijai. Daktaro disertacija. Kaunas: Technologija, 2000.
22. Smulkių, vidutinių ir didelių įmonių rodikliai. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2000.
23. **Starkevičiūtė M., Tabor S.** Ilgalaikis ekonomikos augimas: šaltiniai ir perspektyvos // Mokslo darbai. Ekonomika. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2000, Nr. 50, p. 46–61.
24. **Starkevičiūtė M.** Pereinamojo laikotarpio rezultatų Lietuvos ekonomikoje įvertinimas // Organizacijų vadyba: Sisteminiai tyrimai. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2001, Nr. 16, p. 121–130.
25. **Starkevičiūtė M.** Ekonomika // Leidinys „Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje“ (lietuvių ir anglų k.). Vilnius: Jungtinių Tautų Vystymo programa, 1998, p. 25–38.
26. **Starkevičiūtė M.** Ekonomika // Leidinys „Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje“ (lietuvių ir anglų k.). Vilnius: Jungtinių Tautų Vystymo programa, 1999, p. 37–46.
27. **Starkevičiūtė M.** Ekonomika // Leidinys „Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje“ (lietuvių ir anglų k.). Vilnius: Jungtinių Tautų Vystymo programa, 2000, p. 27–34.
28. **Starkevičiūtė M.** Lietuvos ekonomika. Vilnius: Lietuvos informacijos institutas, 1997.
29. **Bučas V., Paškevičius A., Starkevičiūtė M.** Įmonių finansinė analizė. Vilnius: Nacionalinė vertybinių popierių birža, 1999.
30. **Starkevičiūtė M.** Jūsų verslas ir euras. Vilnius: Europos Komisijos delegacija Lietuvoje, 2000.
31. **Starkevičiūtė M.** Lietuvos ekonomikos augimo veiksniai įmonių lygiu // Tyrimo medžiaga (lietuvių ir anglų k.). USAID. Vilnius, 1999.
32. **Starkevičiūtė M.** Companies' Performance as a Precondition for Foreign Investment in Lithuania // Tarptautinė konferencija „Lietuvos kapitalo rinka ir investavimo galimybės“. Vilnius: Nacionalinė vertybinių popierių birža, 1997, p. 19–22.
33. **Starkevičiūtė M.** Launching a Regional Strategy for Business Development // Tarptautinė konferencija „Baltic Development Forum. Conference on Partnership and Growth in the Baltic Sea Region“. Malmo: Baltic Development Forums, 2000, p. 5.

34. **Starkevičiūtė M.** Pensijų fondų kūrimo problemos Lietuvoje ir jų įtaka ekonomikos reformoms // Tarptautinis seminaras „Pensijų fondų steigimo, veiklos ir priežiūros patirtis Lietuvoje ir Europoje“. Vilnius: Phare, 2000, p. 15–17.
35. **Starkevičiūtė M.** Pereinamojo laikotarpio ilgalaikio ekonomikos augimo strategija ir jos pritaikymas Lietuvoje. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2001.
36. **Tabor S., Stankaitienė A., Starkevičiūtė M.** Fiskalinė politika // Paskaitų kursas Finansų ministerijos darbuotojams (lietuvių ir anglų k.). Vilnius: Finansų ministerijos mokymo centras, 2000.
37. **Tabor S., Starkevičiūtė M.** Long-term Economic Growth: Sources and Prospects (lietuvių ir anglų k.) // Tarptautinė konferencija „Lietuva: dabartis ir perspektyvos“, Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 153–161.
38. Verslo plėtra Lietuvoje ir Vidurio Europoje. Vilnius: Statistikos tyrimai, 2000.
39. **Šimėnas A.** Ekonomikos reforma Lietuvoje. Antrasis leidimas. Vilnius: Pradai, 1996.
40. 100 didžiausių Lietuvos akcinių bendrovių. Finansiniai rodikliai. Vilnius: Lietuvos centrinis vertybinių popierių depozitoriumas, 1996–2000.
41. Pramonės darbo rezultatai. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 1997.
42. **Vaicenavičius R.** Lietuvos fiskalinė politika: patirtis ir problemos // Tarptautinė konferencija „Lietuva: dabartis ir perspektyvos“, Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 199–228.
43. **Vilkas E.** Lietuvos ekonomikos palyginamieji pranašumai ir ilgalaikė plėtra // Tarptautinė konferencija „Lietuva: dabartis ir perspektyvos“, Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 127–152.
44. **Žilinskis Ž.** Valiutos kurso stabilizavimas ir Lietuvos pramonės struktūra. Daktaro disertacija. Kaunas: Technologija, 2000.
45. **Altomonte C., Aquilante T., Ottaviano G.** (2012). The Triggers of Competitiveness // The EFIGE Cross-country Report. Brussels: Bruegel Blue Print Services.
46. **Aslund A.** The Last Shall Be the first: The East European Financial Crisis, 2008–2010, Washington DC: Peterson Institute for International Economics, 2010, p. 136.
47. **Atoyan R.** Beyond the Crisis: Revisiting Emerging Europe's Growth Model // IMF Working Paper, 2010.
48. Bank for International Settlements (BIS): International Banking and Financial Market Development. BIS Quarterly Review, March, 2010.
49. **Badinger H.** Growth Effects of Economic Integration. The Case of the EU Member States (1950–2000). Vienna: Institute for European Affairs, Vienna University of Economics and Business Administration, 2001.
50. **Bénassy-Quéré A., Pisany-Ferry J., Yu Y.** Concrete Steps toward Realistic Reforms of International Monetary System // Think Tank 20: Macroeconomic Policy Interdependence and G-20, 2011, p. 25–28.
51. **Camdessus M.** Supporting Transition in Central and Eastern Europe. An Assessment and Lessons from the IMF's Five Years Experience. Second Annual Francisco Fernández Ordóñez Address, Madrid, December 21, 1994.

52. **Carrington W., DeBuse J., Lee H.** The Theory of Governance and Accountability. University of Iowa Center for International Finance and Development, May, 2008.
53. Council on Foreign Relations, Inc. (CFR). Public Opinion on Global Issues, 2009. Chapter 2: World Opinion on International Institutions: http://www.cfr.org/public_opinion, November.
54. Culture counts: Financing, Resources, and the Economics of Culture in Sustainable Development // Proceedings of the Conference. 1999: Florence, Italy. The World Bank.
55. **David P. A., Foray D.** Žinių visuomenės ekonominiai pagrindai // Pinigų studijos 4, 2002, p. 80–99.
56. **Essid B., Jenkins P.** Understanding Global Interdependencies: the Contribution of Economic Models // Think Tank 20: Macroeconomic Policy Interdependence and G-20, 2011, p. 16–19.
57. European Union Institute for Security Studies (EUISS): Global Governance 2025: At a Critical Juncture. National Intelligence Council, Paris, 2010.
58. **Florida R.** The Rise of The Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life. NY, Basic Books, 2002.
59. **Fisher S., Sahay R., Vegh C.** From Transition to Market: Evidence and Growth Prospects // IMF Working Paper. Washington D.C.: IMF, WP/98/52, 1998.
60. **Fues T., Wollf P.** Macroeconomic Policy Interdependence and Developing Countries: Is Mutual Assessment Is For Members Only? // Think Tank 20: Macroeconomic Policy Interdependence and G-20, 2011, p. 34–37.
61. G-20 2011a: Cannes Summit Final Declaration „Building Our Common Future: Renewed Collective Action for the Benefit of All“, 4 November 2011: http://www.g20.org/pub_communiques.aspx
62. G-20 2011b: Communique: Meeting of Finance Ministers and Central bank Governors of G-20, Washington, D.C., USA, 14–15 April 2011: http://www.g20.org/pub_communiques.aspx
63. G-20 2011c: Communique: Meeting of Finance Ministers and Central Bank Governors of G-20. Washington, D.C., USA, 22 September 2011: http://www.g20.org/pub_communiques.aspx
64. **Guriev S., Tsyvinski A.** Corporate Governance of the World's Financial System: Extend the Financial Regulation Franchise to Emerging Economies // Think Tank 20: Macroeconomic Policy Interdependence and G-20, 2011, p. 60–62.
65. **Harberger A. C.** A Vision of the Growth Process // American Economic Review, Vol. 88, No. 1, 1998, p. 1–33.
66. **Herzberg V.** Assessing the Risk of Private Sector Debt Overhang in the Baltic Countries // IMF Working paper, No WP/10/250, November, 2010.
67. **Issing O.** Addressing Global imbalances: the Role of Macroeconomic Policy // Paris, Contribution to the Banque de France symposium on Productivity, Competitiveness and Globalisation. 2005.
68. **Jones Ch. I., Romer P. M.** The New Kaldor Facts: Ideas, Institutions, Population, and Human Capital // Cambridge, MA, Working Paper No 15094, National Bureau of Economic Research, 2009.

69. **Kalemli-Ozcan S., Papaioannou E., Peydró J.-L.** What lies beneath the euro's effect on financial integration: currency risk, legal harmonization, or trade? // Cambridge, MA NBER Working Paper No 15034, 2009.
70. **Klein P. G.** New Institutional Economics – Department of Economics, University of Georgia, 1999.
71. **Kemal D., Homi K.** Macroeconomic Policy Interdependence and the G-20 // Think Tank 20: Macroeconomic Policy Interdependence and G-20, 2011, p. 1–5.
72. **Kumar M. S., Woo J.** Public Debt and Growth // IMF Working Paper WP/10/174, July, 2010.
73. **Levhari D.** Further Implications of „Learning by Doing“ // Review of Economic Studies 33, 1996, p. 31–39.
74. **Levhari D.** Extensions of „Arrow's learning by doing“. // Review of Economic Studies 33, 1996, p. 117–132.
75. Lithuania: An Opportunity for Economic Success. A World Bank Country Study. 1998: Washington D.C.: World Bank.
76. Lithuania in Figures. Vilnius, Statistics Lithuania, 2011.
77. **Lucas, R. E.** Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries // American Economic Review, 1990, p. 92–96.
78. **Maldeikienė A.** Current Issues in Lithuanian Banking. Reuter Foundation Paper 121, Green College, Oxford, 1999.
79. **Malthus R. T.** An Essay on Principle of Population. London: Penguin English Library, 1985.
80. **Manikw N., Romer D., Weil N. D.** A Contribution to the Empirics of Economic Growth // Quarterly Journal of Economics, May 1992, 107, p. 407–437.
81. **Mansfield E.** Innovation, Technology and the Economy: Selected Essays of Edwin Mansfield. Aldershot UK: Elgar, 1995.
82. **Maskin E.** Recent Theoretical Work on the Soft Budget Constraint // American Economic Review, May 1999, p. 421–425.
83. Memorandum of Economic Policies of the Government of Lithuania and the Bank of Lithuania for the Period January 1, 2000 – March 31, 2001. Washington D.C.: IMF, 2000.
84. **Mill J. S.** Principles of Political Economy: And Chapters on Socialism (Oxford World's Classics). Oxford: Oxford University Press, 1999.
85. Ministry of Finance of the Republic of Lithuania. Financial assistance. EU Support. 2011.
86. **Mistral J.** Multilateral Surveillance and Macroeconomic Policy Coordination: Designing an Appropriate Framework // Think Tank 20: Macroeconomic Policy Interdependence and G-20, 2011, p. 29–33.
87. **Monastiriotis V.** Regional Growth Dynamics in Central and Eastern Europe // Europe in Question Discussion Paper Series of the London School of Economics, London School of Economics / European Institute, 2011.
88. **Nelson R. R.** The Sources of Economic Growth. Harvard: Harvard University Press, 1996.
89. **Nelson R. R., Phelps E. S.** Investment in Humans, Technological Diffusion and Economic Growth // American Economic Review, May 1966, 56, p. 69–75.

90. **Nelson R. R., Howard P.** The Asian Miracle and Modern Growth Theory. Washington D.C.: World Bank, 1997.
91. **Nordhaus W. D.** Geography and Macroeconomics: New Data and New Findings. Yale: Yale University, 2005.
92. **North D.** Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
93. **Olson M.** Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Nation's are Rich, and Others Poor // Journal of Economic Perspectives, 1997, Vol. 10, No. 2, p. 3–24.
94. **Olson M.** Dictatorship, Democracy, and Development // University of Maryland, American Political Science Review, Vol. 87, No. 3, 1993, p. 567–576.
95. **Phelps E.** The Golden Rule of Accumulation: A Fable for Growthmen // The American Economic Review, Vol. 51, No. 4, 1961, p. 638–643.
96. **Pistor K., Raiser M., Gelfer S.** Law and Finance in Transition Economies // EBRD Working Paper, London: EBRD, No 48, 2000.
97. **Porter M. E., Sachs J. D., McArthur J. W.** Competitiveness and Stages of Economic Development. New York: Harvard press, 2002.
98. **Purfield C., Rosenberg C. B.** Adjustment under a Currency Peg: Estonia, Latvia and Lithuania during the Global Financial Crisis 2008-09 // IMF Working paper, 2010.
99. Recent Trends in Foreign Direct Investment. Paris: OECD, 2000.
100. Regular Report from the Commission on Lithuania's Progress Towards Accession. Brussel: European Commission, 1999.
101. Report on Conditions for Growth and Development in the Baltic Sea Region. Stockholm: The Stockholm Chamber of Commerce, 2000.
102. Republic of Lithuania – Recent Economic Developments. IMF Staff Country Reports, Washington DC: IMF, No. 97/78, 1997.
103. Republic of Lithuania. IMF Country Report, Washington DC: IMF, No. 01/40, 2000.
104. **Ricardo D.** The Principles Of Political Economy and Taxation. London: Prometheus Books, 1996.
105. **Rodrik D.** The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy. New York: W. W. Norton Company, 2011.
106. **Rodrik D.** The Future of Economic Growth. 2011. <http://www.project-syndicate.org/>.
107. **Romer P.** Economic Growth. Stanford University, Concise Encyclopedia of Economics, Liberty Fund, 2007, p. 6.
108. **Romer P.** Endogenous Technological Change // Journal of Political Economy, October 1990, 98 (5), p. 71–102.
109. **Romer P.** Increasing Returns and Long-Run Growth // Journal of Political Economy, October 1986, 94 (5), p. 1002–1037.
110. **Rostow W. W.** The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. Cambridge UK: Cambridge University Press, 1960.
111. **Rostovski J.** Private Sector Development, Structural Change and Macroeconomic Stabilization: The Case of Poland 1988-1993 // Centre for Economic Performance Discussion Paper, London: LSE, No 159, 1993.

112. **Sachs J.** A Manifesto for the Fund's New Supremo // *Financial Times*, May 30, 2011.
113. **Sachs J. D., Roubini N.** Sources of Macroeconomic Imbalances in the World Economy: A Simulation Approach // NBER Working Paper No. 2339, August, 1987.
114. **Scaffer M., Bevan A., Mochrie R.** Bank and Enterprise Restructuring in Transition Economies. Economic Survey of Europe, No 3, Geneva: UN Economic Commission for Europe, 1998.
115. **Scherer F. M.** New Perspectives on Economic Growth and Technological Innovation. NY: Brookings institution press, 1999.
116. **Schmookler J.** Invention and Economic Growth. Cambridge MA: Harvard University Press, 1966.
117. **Schultz T. W.** Investment in human capital // *American Economic Review* 51, 1961, p. 1–17.
118. **Scott M.** A New View of Economic Growth. Oxford UK: Oxford University Press, 1989.
119. **Sheshinski E.** Optimal Accumulation with Learning by Doing. Essays on the Theory of Optimal Economic Growth. Cambridge MA: MIT Press, 1967.
120. **Senior N. W.** Industrial Efficiency and Social Economy. London: Ayer Co Pub, 1972.
121. **Smith A.** Wealth of Nations. London: An Eagle Publishing Company, 1999.
122. **Solow R.** A Contribution to the Theory of Economic Growth // *Quarterly Journal of Economics*, February, 1956, Vol. 70, p. 65–94.
123. **Solow R.** Technical Change and the Aggregate Production Function // *Review of Economics and Statistics*, August 1957, Vol 39, p. 312–320.
124. **Solow R.** Growth Theory: An Exposition. Oxford: Oxford university press, 2000.
125. **Solow R., Stiglitz J.** Output, Employment, and Wages in the Short Run // *Quarterly Journal of Economics*, November 1968, Vol. 4, p.537–559.
126. Statistical Yearbook of Candidate Countries. Office for Official Publications of the European Communities. 2003.
127. www.europa.eu.int/comm/eurostat. Structural Indicators. Economic Reform. Trade Integration
128. **Stiglitz J.** Whither socialism? Cambridge MA: MIT Press, 1994.
129. **Stiglitz J. E., Ocampo J. A, Fitoussi J-P.** et all. A Modest Proposal for the G-20. 2011. *Frontiers of Growth*: <http://www.project-syndicate.org>
130. **Stokey N.** Learning by Doing and the Introduction of New Goods // *Journal of Political Economy* 96, 1988, p. 701–717.
131. **Swan T.** Economic Growth and Capital Accumulation // *Economic Record* 32, 1956, p. 334–361.
132. **Tabor S., Starkevičiūtė M.** (1999). Long-term Economic Growth: Sources and Prospects // International conference „Lithuania: From Transition to Convergence“, Vilnius: Eugrimas, p. 153–161.
133. **Tanzi V.** Corruption around the World: Causes, Consequences, Scope and Cures. IMF Working Paper, Washington DC: IMF, WP/98/63, 1998.

134. **Tanzi V., Tsibouris G. S.** Fiscal Reform over Ten Years of Transition // IMF Working Paper, Washington DC: IMF, WP/00/113, 2000.
135. Transition Economies: An IMF Perspective on Progress and Prospects. Washington D.C.: IMF, 2000.
136. Transition Report. London: EBRD. 1996–1999.
137. **Valdes B.** Economic growth: Theory, Empirics and Policy. NY: Edward Elgal Publishing, Inc. 1999.
138. World Bank 2011: Data. World Development Indicators, Economic Policy & External Relations, Gross Savings by Country: <http://data.worldbank.org/>
139. **Uzawa H.** Optimum Technical Change in an Aggregative Model of Economic Growth // International Economic Review 6, 1965, p. 18–31.
140. **Yu O.** How to Formulate Guidelines for the Macroeconomic Indicators // Think Tank 20: Macroeconomic Policy Interdependence and G-20, 2011, p. 20–24.

PRIEDAI

1 priedas

Pagrindiniai nuomonių tyrimo principai

Atsižvelgiant į darbo tikslus ir siekiant įvertinti augimo procesą verslo požiūriu, buvo pasirinktas įmonių vadovų apklausos metodas. Apklausa apėmė tik įmones, kurios dirbo visus 1990–1998 m. Anketos buvo išsiųstos į 500 įmonių, tačiau gauti tik 260 įmonių, atstovaujančių įvairioms ekonominėms veikloms, atsakymai. Pasirinktas tyrimo instrumentarijus turėjo padėti nustatyti įmonių vadovų požiūrį į svarbiausius veiksnius, kurie skatino ar trukdė augti 1990–1998 m. Įmonių vadovų požiūris į augimo veiksnius įvertintas remiantis raštiškos apklausos pagal autorės parengtą anketą rezultatus.

Pagal Statistikos departamento naudojamą metodiką, kuri atitinka Europos Sąjungos statistinius reikalavimus, veiksniai buvo vertinami 10 balų sistema:

10–8 – veiksmų poveikis stiprus;

7–5 – veiksmų poveikis vidutinis;

4–3 – veiksmų poveikis mažas;

2–0 – veiksmų poveikis nereikšmingas.

Empirinio tyrimo bazės pobūdį nulėmė augimo proceso ypatybės Lietuvoje perinamosios ekonomikos sąlygomis. Analizei pasirinkti 1991–1997 m., kai įvyko esminė ekonomikos pertvarka ir prasidėjo augimo laikotarpis.

Tyrimo metodika

Tyrimui naudojama JAV mokslininko prof. A. Harbergerio atlikta augimo proceso analizė pagrįsta keliomis pagrindinėmis nuostatomis:

- a) Augimo modelio komponentės buvo nagrinėjamos atskirai, nes investicijų grąža, kapitalo grąža, darbo jėgos (išreikštos dirbtomis valandomis) augimo tempai, intelektinio kapitalo indėlis arba padidėjusi vidutinė darbo kokybė ir realių išlaidų mažinimą parodantis likutis – visa tai yra gana skirtingi elementai, kiekvieną iš jų būtina analizuoti. Mokslininko nuomone, ypač didelis vaidmuo augimo procese tenka grąžos normai. Todėl analizuojant augimo procesą daug svarbiau yra įvertinti investicijas, o ne santaupas. Santaupos yra daug reikšmingesnės uždaros ekonomikos modeliams ir tokiais sąlygomis jos yra lygios investicijoms. Atviroje ekonomikoje, kai kapitalas laisvai juda iš šalies į šalį, nuostata, kad investicijos turi būti lygios santaupoms, netenka prasmės.

Augimo likutį reikia interpretuoti ne vien kaip technologinį pokytį, bet kaip savotišką „skėtį“, apgaubiantį įvairius išlaidų mažinimo būdus.

- b) Siekiant įvertinti darbo jėgos sukauptą intelektinį kapitalą, darbo indėlį (Sw_iDL) reikia išskaidyti į dvi dalis: vieną dalį, parodančią nekvalifikuoto darbo indėlį, t. y. bazinį darbo užmokestį (w^*), kitą – parodančią intelektinį kapitalą ($w_i - w^*$). Išskaidant darbo indėlį, galima tiksliau įvertinti darbo jėgos kvalifikacijos pokyčių įtaką. Be to, toks darbo indėlio interpretavimas leidžia išgryninti augimo likutį, atskiriant nuo jo švietimo indėlį, ir tada jį galima tiesiog prilyginti išlaidų sumažinimui arba visuminiam našumui. BGVN – tai rodiklis, sujungiantis produkcijos, tenkančios vienam darbuotojui, ir produkcijos, tenkančios vienam kapitalo vienetui, matus.
- c) Studijuojant išorės veiksnius, atsirandančius dėl švietimo, mokymo ar intelektinio kapitalo įtakos, nereikia apsiriboti bendrais teiginiais – BGVN yra didesnis ten, kur yra daugiau intelektinio kapitalo vienam darbuotojui. Reikia pamėginti įvertinti, ar šis teiginys galioja tik pavienėms įmonėms, ar ir visam sektoriui, ar jis turi įtakos miestų, rajonų ir šalių, kuriose yra didelė intelektinio kapitalo koncentracija, ekonominiam gyvenimui.
- d) Tą patį požiūrį galima pritaikyti analizuojant masto ekonomiką. Reikia pasiaiškinti, kaip masto ekonomika funkcionuoja, ir nustatyti, koks ryšys ją sieja su išlaidų mažėjimu, kaip ji reiškiasi įmonių ir pavienių sektorių lygiu, o ne tik visos šalies mastu.
- e) Labai svarbu, kad analizė būtų atlikta įmonių lygmeniu. Reikia išanalizuoti daug visuminio našumo padidėjimo ir sumažėjimo atvejų, kad būtų nustatyti kaštų sumažinimo šaltiniai.
- f) Ypač daug dėmesio reikia skirti BGVN mažėjimo priežastims įvertinti.

- g) Tarpvalstybinė regresinė analizė nėra labai patikimas būdas ryšiams tarp ekonominės politikos ir augimo nustatyti. Daug geriau, jei išvados daromos remiantis vienos šalies skirtingų augimo tempų etapų analize, o paskui ieškoma bendrų elementų, nulėmusių perėjimą nuo recesijos ekonomikoje į ekonominio augimo laikotarpį, ir atvirkščiai.

A. Harbergeris atliko augimo proceso analizę 32 skirtingose tiek pajamų atžvilgiu (Šri Lanka ir JAV), tiek geografinė vieta (Islandija ir Australija) šalyse 1971–1991 m. ir įvardijo penkis skirtingus veiksnius, nulėmiančius ekonomikos augimą: tai darbo jėgos indėlio didėjimo tempas, intelektinio kapitalo indėlio didėjimo tempas, kapitalo (grynųjų investicijų) indėlio didėjimas, investicijų grąža, kurią teikia (arba bent, tikima, suteiks) minėtos investicijos ir įvairūs realių išlaidų mažinimo būdai.

Taigi A. Harbergerio darbuose raktas į ekonomikos augimo procesą yra realių išlaidų mažinimas, todėl esminis klausimas, ieškant ekonomikos augimo būdų, yra kaip surasti realių išlaidų mažinimo priemones. Atlikęs analizę, mokslininkas įvardijo tokius galimus atsakymus:

- a) Norint, kad žmonės siektų sumažinti realias išlaidas, reikia kad jie jas pastebėtų. Infliacija trukdo ūkiniams subjektams realiai įvertinti kainas, todėl ji daro neigiamą įtaką išlaidų mažinimui ir augimui. Užuoat nukreipę energiją našumui didinti, verslininkai ieško priemonių, kaip apsaugoti nuo infliacijos, be to, perkelia investicijas ten, kur yra mažesnė infliacija. Ir kuo didesnė infliacija, tuo sunkiau suvokti realių išlaidų mažinimo naudą.
- b) Kainų iškraipymai, atsirandantys dėl nustatytų muitų ar kitų mokesčių, gali sumažinti įmonių norą ieškoti būdų našumui padidinti. Protekcionistiniai muitai, nustatomi kaip rinkos apsaugos priemonė, apsaugo įmones ir nuo būtinumo mažinti išlaidas. Tačiau pažymėtina, kad ši nuostata yra labiau taikytina dideliems kainų iškraipymas, nes nedidelių kainų iškraipymų pasitaiko visose ekonomikose.
- c) Tačiau dar blogiau, kai atsiranda tiesioginių rinkos iškraipymų, nulemtų netinkamo reguliavimo ir biurokratinių kliūčių. Darbo įstatymai, kurie dirbtinai didina darbo kainą, o dėl to įmonės vengia priimti naujus darbuotojus, nes paprasčiausiai vėliau jų atleidimas iš darbo brangiai kainuoja, labai dažnai tampa verslo kliūtimi. Būtinybė gauti daug leidimų norint pradėti naują verslą ar investuoti į jau dirbančią įmonę, sudėtingi mokesčių įstatymai ir neaiški jų administravimo tvarka – visa tai didina įmonių veiklos išlaidas, turi neigiamą įtaką šalies ekonominio augimo procesui.
- d) Naujas galimybes realioms išlaidoms sumažinti atveria prekybos liberalizavimas ir taip suteikia naują impulsą ekonomikos augimui, nes per tarptautinę prekybą perduodamos naujos technologijos, o užsienio įmonių konkurencija verčia vietas įmones mažinti realias išlaidas.
- e) Privatizavimas taip pat turi teigiamą poveikį išlaidų mažinimui, nes paprastai valstybinių įmonių darbas nėra efektyvus, jos turi daug nepanaudotų galimybių visuminiam našumui didinti. Tačiau daug kas priklauso ir nuo to, kokių tikslų

siekama vykdant privatizavimą. Jei pagrindinis tikslas yra išspręsti fiskalines problemas, t. y. jei privatizavimas vykdomas paskubomis, o ne siekiant bendro ekonomikos efektyvumo, tai tokiu atveju realios išlaidos gali sumažėti visiškai nedaug.

- f) Patikima teisinė ir institucinė sistema, kurioje individai yra apsaugoti nuo pasikėsimo į jų nuosavybės ir kitas ekonomines teises, yra gyvybiškai būtina ekonomikos augimo sąlyga. Ir nors pasitaikė atveju, kai ekonominis augimas prasidėdavo dar tokiai sistemai tinkamai nefunkcionuojant, tačiau ilgalaikiam ir pastoviam šalies ekonomikos augimui ji būtina.
- g) Ekonomikos augimui taip pat pasitarnautų politinis sutarimas dėl platesnio spektro ekonominių reformų, nes tai verslo atstovamas suteiktų galimybę planuoti savo veiklos strategiją ilgesniam laikotarpiui. Realioms išlaidoms mažinti reikia, kad tam tikros ekonominės sąlygos galiotų ne tik pradėdant modernizavimą, bet kad jos galiotų ir jam pasibaigus, nes kitu atveju daugelis ekonominių sprendimų gali netekti savo prasmės.

A. Harbergerio ekonomikos augimo vizija atrodo taip: iš penkių veiksmų, nulemiančių augimo procesą, net trys (investicijų didėjimo tempas, gražos norma ir išlaidų mažinimas) priklauso nuo sprendimų, priimtų įmonių lygmeniu. Tokiu atveju vyriausybės funkcija yra sudaryti aplinką, kurioje įmonės gali tiksliai ir greitai numatyti realių išlaidų mažinimo galimybes ir jas įgyvendinti. Vyriausybė gali paskatinti realių išlaidų sumažinimą, atitinkamai ir ekonomikos augimą, racionalizuodama arba eliminuodama investicijų suvaržymus ir kontrolę, nes tokiu atveju padidėja investavimo sparta ir graža.

Šalių konvergencijos procesas vyksta taip: besivystančių šalių įmonės, naudojantios atsilikusią technologiją, perima iš išsivysčiusių šalių naują pažangių įmonių technologiją ir išmoksta ją efektyviai naudotis. Modernizuota įmonė ar net tam tikri sektoriai samdo daugiau arba mažiau darbuotojų, orientuojasi į ribinį našumą, kuris įvertina rinkoje nusistovėjusį darbo užmokesčio lygį. Taigi technologinė pažanga veikia darbo užmokestį per šalies darbo rinkos pasiūlą ir paklausą. Tiesiogiai ši pažanga nesiejama su darbo užmokesčiu (už įsisavintas naujas operacijas ar pan.).

Apibendrinant galima pasakyti, kad **augančios šalys ekonomines reformas turi vykdyti taip, kad bėgant metams būtų randama būdų gaminti produkciją ar teikti paslaugas vis pigiau, naujai ir efektyviai.**

Metodologinės išlygos

Darbe pateikta daug statistinių duomenų, tačiau Lietuvos statistika, kaip ir visa ekonomika, buvo pertvarkoma, kad atspindėtų rinkos ekonomikos rodiklius. Keitėsi valiuta, keitėsi apskaitos standartai, rodiklių apskaičiavimo metodikos buvo derinamos su bendra ES Eurostato sistema. Todėl statistiniai duomenys buvo ne kartą perskaičiuoti. Šiuo metu Lietuvos statistikos departamentas turi nuoseklią duomenų bazę nuo 1995 m. Todėl rengiant monografiją buvo laikomasi nuostatos, kad jei pateikiami duomenys, kurie apima laikotarpį nuo 1990 m., tai naudojama ankstesnė Lietuvos ir tarptautinių institucijų statistikos duomenų bazė.

Naudojantis darbe pateiktais duomenimis, į šią išlygą reikia atsižvelgti ir tai nurodyti.

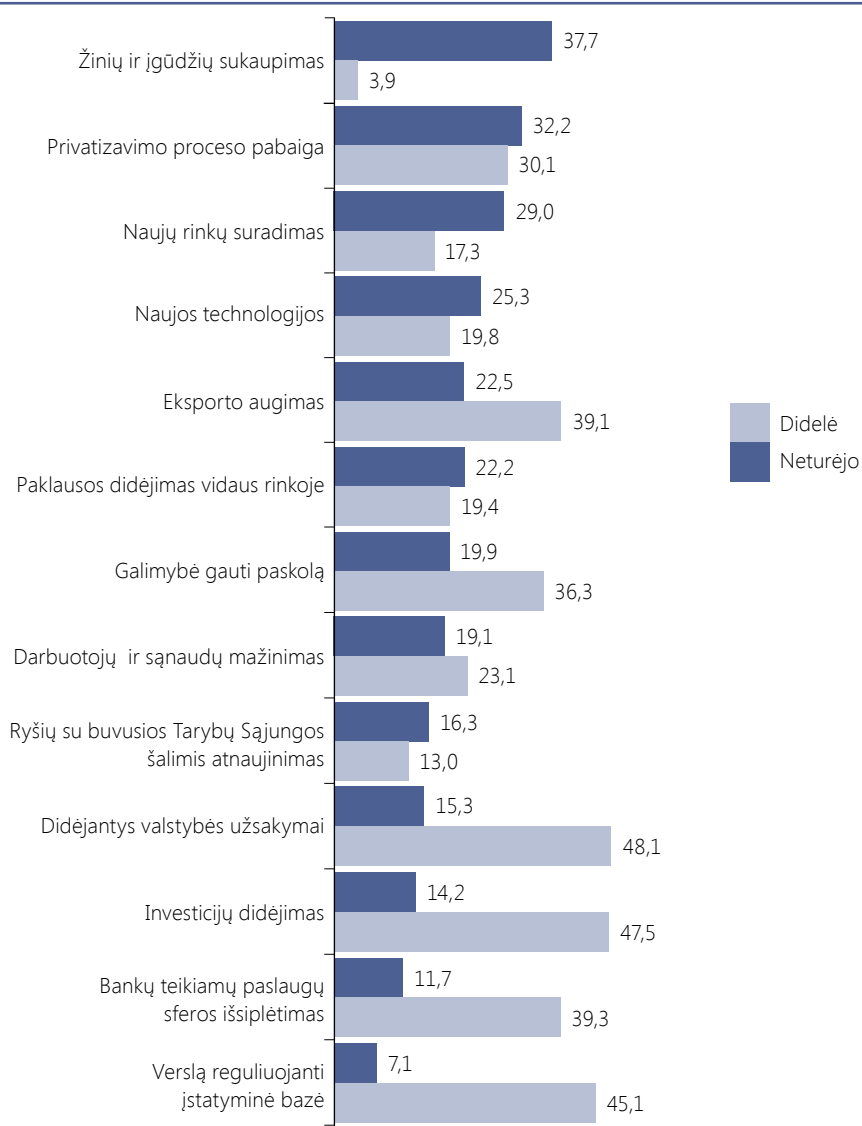
Ekonominę politiką koordinuojančios tarptautinės institucijos

Įsteigimo metai	Šalių narių skaičius	Pavadinimas	Veiklos tikslas, pobūdis ir funkcijos
1945	192	JTO	Pagrindiniai tikslai – palaikyti pasaulyje taiką, plėtoti draugiškus santykius tarp šalių, kovoti su skurdu, badu, didinti raštingumą, ginti žmogaus teises, siekti tarptautinio bendradarbiavimo sprendžiant ekonomines, socialines, kultūrinės ir humanitarines problemas. Susideda iš Generalinės asamblėjos, Saugumo tarybos, Ekonomikos ir socialinės tarybos, Patikėtinių tarybos, Tarptautinio teisingumo teismo, Sekretoriato, 15 agentūrų ir kelių organizacijų.
1995	151	PPO	Tikslas – koordinuoti užsienio prekybą. Tai tarptautinė organizacija, nustatanti tarptautines prekybos tarp šalių taisykles. Organizacijos pagrindinė užduotis – užtikrinti, kad prekyba vyktų šklандžiai ir taikant kiek galima mažiau apribojimų. Šiuo metu apima šalis, kurių užsienio prekyba sudaro 97 proc. pasaulio prekybos, dar 30 šalių derasi dėl įstojimo. Veiklos pagrindas – susitarimai, dėl kurių susidera dauguma prekiaujančių šalių. Jie apibrėžia tam tikras savarankiškos prekybos politikos vykdymo ribas. Aukščiausias valdymo organas yra Ministrų konferencija, susirenkanti kartą per dvejus metus. Veiklą užtikrina Bendroji taryba, posėdžiaujanti kelis kartus per metus. Iki 1995 m. pasaulinę prekybą reguliavo Bendrasis susitarimas dėl muitų tarifų ir prekybos (General Agreement on Tariffs and Trade).
1944	187	Pasaulio bankas	Padedą spręsti socialines ir besivystančių šalių struktūrinės problemas. Susideda iš kelių savarankiškų organizacijų, turinčių juridinio asmens statusą. Invecicine veikla užsiima specialus padalinys – Tarptautinė finansų korporacija. Pagrindinės taikomos finansinės priemonės: nedidelių palūkanų paskolos, paskolos be palūkanų ir kt. Teikia paramą besivystančioms šalims, skolin-damas jų ekonominę plėtrą spartinantiems projektams įgyvendinti (investicijos į švietimą, sveikatos apsaugą, šalies valdymą, finansinio ir privataus sektoriaus plėtrą ir kt.) Sudedamoji veiklos dalis yra techninės pagalbos teikimas.
1944	187	TVF	Rūpinasi tarptautinės pinigų sistemos stabilumu, padeda šalims, kurioms iškyła mokėjimų balanso problemų, stebi šalių ir pasaulio ekonomikos būklę. Skolina šalims, patyrusioms ekonominių sunkumų, teikia techninę pagalbą ir mokymus šaliai, siekiančiai pagerinti makro-ekonominį valdymą. Ši veikla grindžiama atliekamais tyrimais ir statistinių duomenų baze.

Įsteigimo metai	Šalių narių skaičius	Pavadinimas	Veiklos tikslas, pobūdis ir funkcijos
1961	34	EBPO	Paskirtis – suteikti šalims galimybę aptarti pasaulio ekonomikos problemas, koordinuoti ekonominę ir socialinę politiką. Neturi nei viršvalstybinių teisinių galių, nei savų finansinių išteklių paskoloms ir subsidijoms. Pagrindinė funkcija – derinti šalių užsienio prekybos ir investicijų srities pozicijas, ypač kai siekiama išvengti tarpusavio konfliktų. Organizacijai vadovauja Taryba, sudaryta iš šalių narių ambasadorių.
1999	20	G20	20 šalių finansų ministrų ir nacionalinių centrinių bankų valdytojų grupė, kuri susideda iš 19 (Argentinos, Australijos, Brazilijos, Didžiosios Britanijos, Kanados, Kinijos, Prancūzijos, Vokietijos, Indijos, Indonezijos, Italijos, Japonijos, Meksikos, Rusijos, Saudo Arabijos, Pietų Afrikos Respublikos, Korėjos Respublikos, Turkijos, JAV) ekonomiškai labiau pažengusių pasaulio valstybių ir ES vadovaujančių finansų sektoriaus atstovų. Jie renkia susitikimus, kuriuose aptaria svarbiausias pasaulio ekonomikos problemas. Nuo 1979 m. tokias funkcijas atliko G7 šalių grupė – JAV, Japonijos, Didžiosios Britanijos, Vokietijos, Kanados, Italijos, Prancūzijos atstovai. Didėjant besivystančių šalių įtakai ir jų indėliui į pasaulio ekonominę plėtrą, 1999 m. gruodžio mėn. Berlyne įvyko pirmasis G20 šalių susitikimas.

Šaltinis: sudaryta autorės.

Veiksniai, turėję teigiamą poveikį įmonės veiklai 1995–1997 m.

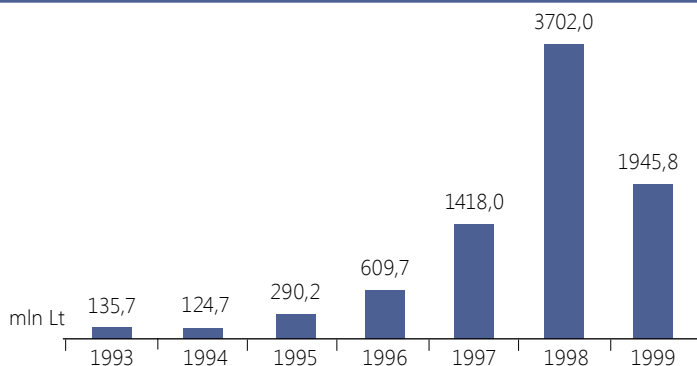
Šaltinis: sudaryta autorės.

Vidutinis metinis darbuotojų skaičius pramonėje

Apskritis	1995	1999	Pokytis proc.
Šiaulių	21 804	15 578	-28,6
Šiaulių m.	14 108	9 762	-30,8
Tauragės	3 685	2 758	-25,2
Klaipėdos	28 776	22 699	-21,1
Klaipėdos m.	23 019	16 694	-27,5
Telšių	15 321	12 392	-19,1
Panevėžio	25 617	21 254	-17,0
Panevėžio m.	19 737	14 481	-26,6
Kauno	60 761	50 467	-16,9
Kaunas m.	46 469	36 908	-20,6
Vilniaus	62 036	53 203	-14,2
Vilniaus m.	50 771	42 962	-15,4
Marijampolės	9 463	8 812	-6,9
Marijampolės m.	5 516	5 334	-3,3
Utenos	8 804	8 371	-4,9
Alytaus	15 603	14 928	-4,3
Alytaus m.	13 062	13 066	0,03
Viso	251 870	210 462	-16,4

Šaltinis: Lietuvos apskritys. Ekonominė ir socialinė raida. 2000, p. 242.

Tiesioginės užsienio investicijos

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Užsienio skola ir jos aptarnavimo išlaidos

Rodiklis	1993	1994	1995	1996	1997
Bendra užsienio skola (mln. JAV dol.)	285	600	1051	1562	2133
proc. BVP	11,1	14	17,4	19,8	22,3
proc. eksporto pajamų	12,6	24,9	31,9	36,1	38,5
Vidutinės ir ilgalaikės trukmės	256	510	805	1120	1371
Iš jo: iš TVF	122	195	261	273	287
iš kitų tarptautinių institucijų	61	95	102	172	225
pagal bendradarbiavimo sutartis	73	182	273	299	309
Privačiojo sektoriaus ilgalaikė skola		18	29	64	99
Trumpalaikė skola	29	90	246	442	762
Iš jo: privačiojo sektoriaus		83	194	283	625
Skolos aptarnavimo išlaidos	8	61	129	310	614
proc. eksporto pajamų	0	2	3	6	12

Šaltinis: Finansų ministerijos valstybės skolos ataskaitos, TVF šalies ataskaitos.

Bendrosios vidaus santaupos ir investicijos (proc. nuo BVP)

Rodiklis	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Bendrosios vidaus investicijos	19	18	25	25	27	26	23
Bendrosios vidaus santaupos	16	16	15	15	16	13	12
Einamosios sąskaitos balansas	-3	-2	-10	-10	-11	-13	-11
Privačiojo sektoriaus investicijos	16	15	21	22	24	23	23
Privačiojo sektoriaus santaupos	12	15	13	15	14	14	15
Finansinis balansas	-4	0	-8	-7	-9	-9	-5
Bendrosios Vyriausybės investicijos	3	3	4	3	3	3	2
Bendrosios Vyriausybės santaupos	4	1	2	0	2	-1	-4
Finansinis balansas	1	-2	-2	-3	-1	-4	-6

Šaltinis: TVF šalies ataskaitos.

Konsoliduotas valstybės sąskaitų balansas

Rodikliai	1995	1996	1997	1998	1999
Bendros pajamos	32,3	29,6	32,6	32,7	32,2
Mokestinės pajamos	31,6	28,8	31,9	31,2	30,5
Pajamų ir pelno mokesčiai	9,3	8,5	6,7	9,3	9,3
pajamų mokestis	7,0	6,6	5,1	8	8,5
pelno mokestis	2,3	1,9	1,6	1,3	0,8
Socialinio draudimo mokestis	8,4	8,3	11,5	7,1	6,8
Prekių ir paslaugų mokesčiai	11,6	9,9	11,8	13	12,7
pridėtinės vertės mokestis	8,2	7,2	8,7	8,4	8,1
akcizai	2,5	2,6	3	4	3,9
Turto mokesčiai	0,7	0,6	0,6	0,5	0,6
Muitai	0,8	0,7	0,7	0,6	0,5
Kiti mokesčiai	0,9	1,0	0,7	0,6	0,6
Nemokestinės pajamos	0,7	0,8	0,7	1,4	1,7
Išlaidos ir grynasis skolinimas	35,6	34,2	33,7	38,1	40,8
Išlaidos	33,7	32,2	33,4	36,6	38,4
Einamosios išlaidos	29,9	29,4	30,7	33,3	36,2
darbo užmokestis ir atlyginimas	9,2	9,6	8,7	7,7	8,3
prekės ir paslaugos	9,2	7,7	9,7	11,4	10,9
pervedimai namų ūkiams	9,9	10,0	10,5	11,6	12,3
subsидijos	1,1	1,3	0,9	0,5	0,4
palūkanos	0,4	0,9	0,9	1,2	1,5
santaujų atkūrimas	-	-	-	1,0	2,8
Kapitalo išlaidos	3,8	2,7	2,7	3,3	2,3
pervedimai	3,0	2,2	1,8	1,7	0,4
materialaus turto įsigijimas	0,9	0,6	0,8	1,6	1,8
Paklaida	1,2	-0,1	0,7	0,4	-0,1
Finansinis balansas	-2,6	-2,5	-1,5	-4,4	-6,2
Grynasis skolinimas	1,9	2,0	0,3	1,5	2,4
Fiskalinis balansas (deficitas (-))	-4,5	-4,5	-1,8	-5,9	-8,5
Skolinimosi poreikis	4,5	4,5	1,8	5,9	8,5
Vidaus skolinimasis	0,7	1,1	0	-0,7	0,9
finansavimas iš bankų	-0,4	0,6	0,8	-1,5	0,8
nebankinis finansavimas	1,2	0,6	-0,8	0,9	0,2
privatizavimo įplaukos	0,2	0,1	0,3	5,3	1,1
Užsienio finansavimas	3,6	3,3	1,6	1,2	6,5
skolinimasis	3,6	3,9	4,4	2,3	8,1
amortizacija	0,0	-0,6	-2,8	1,1	1,6

Šaltinis: TVF šalies ataskaitos.

Realaus BVP augimo šaltiniai tapus ES nare (proc.)

Rodiklis	2004	2005	2006	2007
Indėlis į augimą				
BVP	7,0	7,5	6,8	6,0
Vartojimas	7,6	7,9	7,1	6,1
Investicijos	6,3	2,5	3,2	1,9
Prekių ir paslaugų eksportas	2,3	7,7	5,7	5,6
Prekių ir paslaugų importas	-9,2	-10,6	-9,2	-7,6
Augimo tempas				
BVP	7,0	7,5	6,8	6,0
Vartojimas	9,2	9,4	8,3	7,0
Investicijos	25,5	8,6	10,9	6,3
Prekių ir paslaugų eksportas	4,2	14,3	10,0	9,5
Prekių ir paslaugų importas	14,8	15,9	12,9	10,0

Šaltinis: TVF šalies ataskaitos.

Growth and Challenges

Economy of Lithuania 1990– 2012

Summary

Abstract. The fall of the Berlin wall, which had divided Europe into two different political and economic systems – one based on democratic values and market economy and the other – relied on the state oversight over lives of ordinary citizens and centralized administrative governance of economy – had huge implications on economic development of the whole continent. Former post – soviet countries started their transition process from centralized economy to market economy and at the beginning of the 21st century this process, with some exception, was completed though the results were uneven.

Approximately, at the same time the development of new information technologies, trade liberalization and expansion opened opportunities to speed up the transition process in emerging economies, which had started some years earlier. The aim of economic reforms was the same - to modernize economy and turn it into a market- based system. Not in all countries economic reforms were accompanied by democratization process and political reforms.

During the first decade of the 21st century two new groups of countries – the EU and the so-called BRICS (Brazil, Russia, India, China, and South Africa) countries increased their share in global economy and became along with USA systemically important to global stability.

A new global setting was a result of the rebalancing of global supply and demand. Low costs and relatively unlimited, young labor force created a favorable environment for industrial development in Asia and Latin America so international companies moved mass production from the USA and European countries there. The countries became major suppliers of goods putting pressure on the USA and the EU economies to find new sources of growth – de facto advanced economies also entered into transition period. The experience gained during the transition decade and five years of EU membership by Lithuania could be an insightful contribution to an economic policy debate on managing transition period driven by global rebalancing of supply and demand and integration.

The subject of research is the growth of economy and sources of growth in global environment during transition and EU membership. **Objectives** – to survey academic and policy debate on the sources and determinants of growth, to define the concept of growth and to examine theoretical standpoints of the impact of public policy on economic growth; to perform empirical studies of growth determinants and an input of economic sectors into the growth of Lithuania's economy, applying the chosen modern growth model; to summarize the experience of Lithuanian economic transformation and present its results; to evaluate macro – economic stabilization process; to determine sources of growth based on performed theoretical and empirical analysis and to provide long – term growth orientated economic policy recommendations; assess determinates and unveil impact of behavioral and social factors on competitiveness, to analyse the economic development during the first years of

EU membership; summarize the benefits and challenges of integration; provide policy measures that can give a competitive advantage on global markets; analyse the causes of global macroeconomic imbalances and methodological, institutional and socio-cultural challenges of global governance.

The book is organized as follows. The first chapter deals with growth definition and its development, analyses the determinants of economic growth and the application of growth models in setting public economic policy, discusses the impact of economic policy on the development of transition economies, defines criteria matching the comprehensive economic growth strategy. In the second chapter new findings on growth determinants in modern economy that can ensure a sustainable long - term growth of economy and compatibility of different growth models are discussed. In the third chapter the main factors, which had made an impact on economy and regional differences of economic growth are analysed, the input determinants and economic sectors into growth of Lithuania is evaluated.

Fourth chapter provides analysis of the results of the first five years of EU membership and outlines suggested policy measures based on integration experience. Macroeconomic stabilization and its impact on the growth is evaluated, a strategy and sources of growth are presented. Fifth chapter deals with analysis of macroeconomic interdependencies, coordination and methodological, institutional and socio-cultural policy challenges of global governance and reviews other empirical findings. Last chapter concludes.

Findings. The economic growth model in growth literature now is defined as a joint outcome of the economic growth and external vulnerability. The main problem of economic growth strategy is to evaluate the degree of impact of each determinant on growth and to set such a mixture, which creates favourable environment for long term economic growth. Considering new findings on growth determinants in modern economy a key issue to policy makers is to ensure compatibility of different growth models. New challenges arises in fiscal forecasting related to the fact that traditional methods – detailed modeling approach, effective tax rate, and elasticity – rely on historical data and miss far – reaching changes. Increased factors mobility poses a challenge for policy makers and raises new questions how to avoid boom-and-bust with capital flows and how to deal with fiscal pressure driven by labour mobility. Traditional working patterns shifting to more flexible models, value of time is growing, so does demand for high quality services, creativity in employing available technologies is defining competitiveness in productive sector. In a rapidly changing environment a priority shall be given to setting up a direct linkage between fiscal consolidation measures and productivity gains and putting economic and labour policy into a framework of real economy.

Lithuania's 1990–1994 economic collapse was primarily due to the breakdown of traditional trade relations, rapid adjustment of raw material prices and high rates of inflation. From 1994 to 1998, the economic recovery was led by export growth, a widening savings-investment gap, resource shifts into higher-productivity services activity and, from 1997 onwards, buoyant consumer demand. Enterprises rated the acquisition of market-oriented skills as the single-most important determinant of growth during the recovery period.

Growth has been stimulated by cost-reduction (or an improvement in total factor productivity) far more than by factor augmentation. The regression results indicate that total factor productivity was the major determinant of Lithuania's economy recovery in 1995-1998 versus insignificant capital input. Having summarized the macroeconomic results of transition, possible to say that the main determinants defining the results of reforms is human capital and the coordination of reforms in different sectors; establishment of the rule of law and introduction of institutional framework for market economy.

In the first stage of transition, private investment is modest and expensive (investors demand a high premium for risk). Economic growth is stimulated more by factors related to human capital (the acquisition of the knowledge and skills needed to work in market conditions and the ability to find new markets, enter into new relations) which results in an increase in total factor productivity.

After the macroeconomic situation stabilizes, and transition reforms deepen, capital inflows accelerate. But if these investments are inefficient, they don't lead to sustained economic growth, but to the accumulation of macroeconomic imbalances, so regulated markets set better conditions for economy growth other than self-regulated markets. The 1994 to 1998 experience confirms the importance of macro-economic stability and an outward orientation to sustained growth.

Policy makers have to focus on facilitating environment conducive to establishment and growth of new SMEs in new sectors of economy instead of fixing focus on restructuring of old sectors. Restructuring of some loss making industries takes some time, but the efficiency of investments could be ensured if cost reduction were prioritized and lead to an increase in total factor productivity.

The Government should invest in public goods and services that will augment TFP growth. Efficient and effective provision of social services, economic infrastructure and an impartial commercial judiciary are needed to complement private initiative. To compete globally, Lithuania must continue to improve its gateway status, both in terms of physical infrastructure, but more-so in terms of the foreign languages, digital super-highway, travel opportunities and cultural awareness needed to do business worldwide.

After accession to the EU convergence of unit labour costs was speeding up in all new Member States and this way was a reason for diminishing competitiveness of new Europe on global markets. A painful internal devaluation process could help to restore competitiveness but only in short run as it triggers loss in human capital and emigration from the country, new policy tools are needed for long run sustainability. The main economic policy concern for Lithuania as a member of EU had to be to find ways and means, which would allow for as many people as possible to take an advantage of the newly created opportunities in their own country.

The most important is to support growth of SME's by supporting domestic demand through the stipulating of private/public partnership and financial market development, incentives for resource productivity growth has also to be offered. Social sector modernization program and state governance reform has to be implemented to ensure efficient investments in TFP - augmenting public goods and services.

Macroeconomic imbalances are driven by a set of different factors – demographic trends, the stage of economic development, the structure of an economy, the gap between demand and supply. Therefore, there are different policy implications from those usually specified and by means of fiscal policy alone it is not possible to ensure long term external sustainability. New innovative measures are needed to find long-term solutions and to address the causes of macroeconomic imbalances in the framework of new economic thinking, as globalisation, the EU enlargement and further development of the single market, as well as financial crises revealed the weakness of the economic theories.

Furthermore, a new, broader definition of global governance is needed given the growing macroeconomic interdependence. Given the fact that the international global economic governance institutions have not been reformed since their establishment after World War II,

while economy has undergone remarkable changes due to globalization and integration, a new institutional approach is needed. The current institutional arrangements of global economic governance defines a new institutional framework as a joint effort to combine the expertise of respected international institutions like the IMF with the leadership of the governments given their sovereign rights granted by their citizens to set up international coordination policy, which is now done within the G20 framework.

Recent studies find that democratic values and social capital play an important and direct role in shaping the size of macroeconomic imbalances. It is observed that new ways of cooperation need to be exploited and aid programs for developing countries have to be incorporated in the framework of global economic governance.

Practical implications and originality. Having discussed the scientists' theoretical economic growth findings, a modern public policy strategy facilitating economic growth is defined; the theoretical criteria of Lithuania's growth strategy are set, enabling the evaluation of economic complexity and the peculiarities of transition and integration; the methodology of empirical studies on the growth determinants in Lithuania is prepared and offered; the input of determinants in growth is measured by different economic sectors and the input of economic sectors into Lithuania's growth; the experience of transformation structural reforms is summarized and the sources of economic growth are defined; the measures of macroeconomic stabilization offered to Lithuania by international institutions and EU, their advantages and disadvantages are evaluated as well as their impact on the growth; a new theoretical and methodological background to develop an independent economic policy, fostering the economic growth, is created.

This book should be interesting for researchers and scholars interested in growth theory, economic reforms process and EU policy making.

VILNIAUS UNIVERSITETO TARPTAUTINIO VERSLO MOKYKLA

Margarita STARKEVIČIŪTĖ

**AUGIMAS IR IŠŠŪKIAI
LIETUVOS EKONOMIKA 1990–2012 m.**

Monografija

Redagavo: J. Ivanauskaitė ir V. Lukoševičienė
Maketavo D. Paškevičienė

SL 344. 2013-11-08. 19 leidyb. apsk. I. Tiražas 100 egz.
Kaina sutartinė. Užsakymas 720.
Išleido leidykla „Technologija“, Studentų g. 54, 51424 Kaunas
Spausdino leidyklos „Technologija“ spaustuvė, Studentų g. 54, 51424 Kaunas